پرۆفیسۆر مستەفا زەلمی

توێژینەوە پزیشکییەکان

منتدى إقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

وەرگێڕانی: د. ئاراس محەمەد ساڵح - عیرفان یاسین زەلمی

توێژینەوە پزیشکییەکان

توێژینەوە پزیشکییەکان

نووسینی

دکتۆر مصطفی زەڵمی

وەرگێڕانی

د.ئاراس محمد صالح

عرفان یاسین زەڵمی

کۆبەرهەمی دکتۆر مستەفا زەڵمی لە شەریعەت و یاسادا

سەرپەرشتیاری پرۆژە
ڕێدار ڕەئوف ئەحمەد

مجموعة الأبحاث الطبية

توێژینەوە پزیشکییەکان

نووسینی : دکتۆر مصطفی زەڵمی
وەرگێرانی : د.ئاراس محمد صالح
عرفان یاسین زەڵمی
پێداچوونەوەی : توفیق کەریم
نەخشەسازی : جمعە صدیق کاکە
نۆرەی چاپ : چاپی یەکەم ٢٠١٧

نرخی هەر بیست و شەش بەرگ
٢٥٠.٠٠٠ دینار

پرۆژەی وەرگێرانی
کۆبەرهەمی دکتۆر مستەفا زەڵمی لە شەریعەت و یاسادا

بەپێی گرێبەستی واژۆکراو لە بەرواری ٢٠١٤/٩/١٧ لەنێوان لایەنی یەکەم: بەڕێز دکتۆر مصطفی زەڵمی کە لەبری ئەو بەڕێز مسعود مصطفی زەڵمی واژۆی کردووە.
لایەنی دووەم: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی رۆژهەڵات کە بەڕێز حەسەنی دانیشفەڕ واژۆی کردووە.
مافی وەرگێڕانی ئەم بەرهەمانە بۆ زمانی کوردی و چاپکردنیان بەپێی ئەو خاڵانەی لە گرێبەستەکەدا لەسەری رێککەوتوون، دراون بە دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی رۆژهەڵات.

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (٧٤٤) ساڵی ٢٠١٦ی پێدراوە

﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَتَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى فَطَرَ ٱلنَّاسَ عَلَيْهَا ۚ لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ ٱللَّهِ ۚ ذَٰلِكَ ٱلدِّينُ ٱلْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ ٱلنَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٠﴾ ﴾

سورة الروم: ٣٠

ناوەرۆك

خەتەنەکردنی کچان...
زیانەکانی و حەرامکردنی لە قورئانی پیرۆزدا

وەرگێڕانی: د.ئاراس محمد صالح

پێشەکی:

ئەو هۆیانەی بوونە پاڵنەری ئەم خزمەتە بچوکە لە کاتێکدا من لەسەر جێگا کەوتووم و ئەتلێمەوە بە ئازاری قاچشکانمەوە زۆرن لەوانە:

یەکەم: خەتەنەکردنی مێیینە -لە کاتی ئێستادا- هیچ گەلێك بەقەد گەلی کورد پێوەی پابەند نیە، ئەگەر ئەم کارە دروشمێکی ئیسلامی بوایە، لە هەموو جیهانی ئیسلامیدا جێبەجێ دەکرا، بە تایبەت لە شانشینی عەرەبی سعوودیدا کە لانکەی وەحی و مەڵبەندی بڵاوبوونەوەی ئیسلامە.

دووەم: راستکردنەوەی ئەو هەڵەیەی کە خەتەنەکردنی مێیینە دروشمێکی ئاینی و سروشتی خوایە، یان نەریتێکی بۆماوەی خراپەو مرۆڤ لە کۆنەوە بۆ هەندێ مەبەست دایهێناوە کە تا ئێستاش هۆکارەکەی نەزانراوە، لەوانەیە لە دژی ئافرەت بووبێت کە نیوەی کۆمەڵ و دایك و کچ و خوشك و هاوسەرە.

سێیەم: بەرپرسیاریەتی دەسەلات لە چارەسەرنەکردنی خراپترین توندوتیژی دژی کچانی داماو کە ئەگەر ئەو کیژۆڵانە دەسەلاتیان هەبوایە لە رووی باوك و دایکانیاندا هاواریان دەکرد: وازمان لێبێنن و ئازارمان مەدەن، ئیسلام رێگای ئازاردان نادات، وە پێغەمبەر(ﷺ) فەرمویەتی: هەرکەس ئازاری موسڵمانێك بدات ئەوە ئازاری منی داوە، هەرکەس ئازاری من بدات ئەوە ئازاری خوای گەورەی داوە. وازم لێبێنن خۆم و سروشتی مێینەی خۆم، خوای گەورە وەهای دروستکردووم، بەسە گۆڕینی فیترەتێك کە خوای گەورە مرۆڤی لەسەر دروستکردووە، بە باوکو دایکی و هاوشێوەکانی دەڵێت: خوای گەورە مرۆڤی لەسەر جوانترین شێوە دروستکردووە: ﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾التين: ٤.

چوارەم: بەرپرسیاریەتی هەندێ زانای ئاین ئەوانەی شەرعیەتیانداوە بەم نەریتە دڕندەییە بە پشت بەستن بە هەندێ فەرمودەی پێغەمبەر کە رای

جیاوازیان لەسەرەو هەندێکیان هەر بوونیان نیە، حوکمەکانیان پێش قورئان دەخەن کە فەرمان دەکات بەوەی هەرشتێك زیانی زیاتر بوو لە سوودی ئەوە حەرامە، داوا دەکات کە دروستکراوی خوا نەگۆڕێت مەگەر بۆ زەرورەتێك بێت.

پێنجەم: ڕاگەیاندنی ئەوەی کە زۆربەی ولاّتە ئیسلامیەکان کە خەتەنکردنی کچان ڕەتدەکەنەوە لە پێش هەموویانەوە ولاّتی سعودیە کە مەڵبەندی سروش و لانکەی ئیسلامەو شوێنی لە دایك بوونی خاوەنی پەیامی قورئان پێغەمبەری ئیسلامە (ﷺ) کە پەیامەکەی جێگەی هەموو پەیامەکانی پێش خۆی گرتوەتەوە بۆ کارپێکردنی، ئەگەر خەتەنەکردنی مێینە دروشمێکی ئاینی بوایە دەبوو سعودیە لە پێش هەموانەوە پێوەی پابەند بوایە.

شەشەم: خەتەنەکردنی مێینە کارێکە بەگوێرەی دابونەرێت ئەنجام دەدرێت دەکرێت نەك وەك پەیڕەوکردنی دروشمێکی ئاینی، ئەوەی کە دروشمی ئاینیە خەتەنەکردنی کوڕانە بەتەنها و بە کۆدەنگی زانایانی ئاین و پزیشکەکان بەدرێژایی مێژوو بۆ زەرورەتێك کە پێویست بووە بکرێت، چونکە ئەو ئەڵقە گۆشتەی بەسەر چوکەوەیە دەبێتە جێگەی کۆبوونەوەی میکرۆب و بۆگەن کردن، کە سەر دەکێشێت بۆ نەخۆشی خراپ و توشبوون بە شێرپەنجە.

حەوتەم: قورئان هیچ ئاماژەیەکی نەکردوە بۆ خەتەنەکردنی مێینە نە لە دوورو نە لەنزیك، لەگەڵ ئەوەشدا کە لە چەند کۆباسێکدا ئەو باسانەی کردوە کە پەیوەستە بە ژنانەوە وەك خوێنی بێنوێژی و زەیستانی و سکپڕبوون و شیرپێدان و بەخێوکردنی منالّی ساواو دەزگیرانی و تەلاّق و عیدەو زۆر شتی تری تایبەت بە ژنانەوە.

هەشتەم: تکاکردن لە زانایانی ئاینی بەڕێز لە کوردستانی عێراق کە قوڵبنەوە لەم باسەداو دەمارگیریی مەزهەبی وایان لێنەکات کە کار بە قورئانی پیرۆز نەکەن کە بۆ خزمەتی بەرژەوەندی مرۆڤایەتی هاتووە: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾: الأنبياء ١٠٧.

نەخشەی توێژینەوەكە:

سروشتی بابەتەكە لە ڕووی شێوازەوە دەخوازێت بەم شێوەیە دابەشبكرێت:

باسی یەكەم: خەتەنەكردن و سەرهەڵدان و زیانەكانی:

بەشی یەكەم: سەرهەڵدانی خەتەنەكردن:

بەشی دووەم: زیانەكانی خەتەنەكردنی مێیینە:

باسی دووەم: قورئان و حوكمەكانی و كارەكانی:

بەشی یەكەم: حوكمەكانی قورئان:

بەشی دووەم: كارەكانی قورئان:

باسی سێیەم: ئەو ئایەتانەی قورئان كە پێچەوانەی خەتەنەكردنی مێیینەیەو ئەو فەرمودە تاك گێڕەوانەی (الآحاد) كە پشتگیری لە خەتەنەكردنی مێیینە دەكات:

بەشی یەكەم: ئەو ئایەتانەی قورئان كە دژی خەتەنەكردنی مێیینەیە:

بەشی دووەم: ئەو فەرمودانەی كە پشتگیری خەتەنەكردنی مێیینە دەكەن و شرۆڤەكردنیان.

بەشی چوارەم: فەتوای هەندێ لە زانایانی سەردەم و هەڵوێستی قانوونی وەزعی:

باسی یەكەم: فتوای زانایانی سەردەم

باسی دووەم: هەڵوێستی قانوونی وەزعی

بەشی یەکەم
خەتەنەکردن و سەرهەڵدان و زیانەکانی

ئەم بابەتە دەکرێتە دووبەشەوە:

باسی یەکەم:
سەرهەڵدانی خەتەنەکردن

خەتەنەکردن لە زمانی کوردیدا بۆ هەردوو ڕەگەز بەکار دێت، خەتەنەکردنی کوڕان بریتیە لە بڕینی ئەو ئەلقە گۆشتەی بەدەوری سەری چوکی کوڕەوەیە بە شێوەیەکی وەها هیچی پێوە نامێنێ.

بەڵام خەتەنەکردنی مێینە بریتیە لە بڕینی بەشێکی ئەو قیتەکەیەی دەکەوێتە دەمی ئەندامی مێینەوە، لە زمانی عەرەبیدا بە (خفض) ناو دەبرێت واتە نزمکردنەوە.

لە زمانی عەرەبیدا بە (الطهر) ناو دەبرێت واتە پاکردنەوەو پاك ڕاگرتنی ئەو ئەندامە.

دەربارەی حوکمی خەتەنەکردنی مێینە زانایانی فیقهی ئیسلامی ڕای جیاوازیان هەیە ئایا واجبە یان سونەتە یان ڕێزنانە یان حەرامە، ئەم مەسەلە لە شوێنی خۆیدا بە درێژی باسی دەکەین، بەڵام زانایانی ئیسلام کۆدەنگن لەسەر خەتەنەکردنی کوڕان بێجیاوازی دەربارەی سونەتبوونی یان واجبوونی، نهێنی ئەمەش ئەوەیە جیاوازی هەیە لە سروشت و تایبەتمەندی ئەندامی زاوزێی نێرو مێدا، بۆ مێینە وا دەخوازێت خەتەنە نەکرێت، چونکە زیانی زیاترە لە سودی، بە پێچەوانەی کوڕانەوە کە سروشتی ئەو ئەندامەی دەخوازێت خەتەنە بکرێت بۆ زۆر

سودی تەندروستی و لەش ساغی، خەتەنە نەکردنی کوڕان زۆرکات دەبێتە هۆی نەخۆشی ئایدزو شێرپەنجەو زۆر نەخۆشی تر.

مێژووی سەرهەڵدانی خەتەنەکردن:

لە مێژوودا یەکلایی نەکراوەتەوە کە کەی خەتەنەکردن پەیدابووە، زۆر راوبۆچوونی جیاواز هەیە لەو بارەیەوە کە کێ بۆ یەکەم جار ئەو کارەی ئەنجامداوە، لەوانە:

یەکەم: مێژوو نووسی گریکی (هێرۆدویس) دەڵێت: ئەوانەی لە سەرەتاکانی مێژووەوە کاری خەتەنەکردنیان ئەنجامداوە میسریەکان و ئاشوریەکان و کۆشیەکان و حەبەشیەکان بوون، گەلانی تر لە میسریەکانەوە فێری بوون، (لۆریا) ئەوەی ئاشکرا کرد لە گۆڕستانی پزیشکان لە –سەقارە– چەند وێنەیەکی دۆزیەوە کە پرۆسەی نەشتەرگەری تێدابوو، کە ئاماژەی بۆ ئەوە دەکرد کە کاری خەتەنەکردن بێت، لەسەر دوو نەخۆشی گەنج.

دووەم: لە زۆر گێڕانەوەی کۆندا هاتووە کە مرۆڤ لە کۆندا خەتەنەی کردووە بۆ مامەڵەکردن بە جەستە و ئارەزووی ئافرەت بۆ سوکایەتی کردن بەو غەریزەو بێبەش کردنی لە مافی چێژی سێکسی، ئەمەش وەك جۆرێك لە خەساندن مرۆڤ لەگەڵ ئاژەڵ یان کۆیلە دەیکرد، بەمەبەستی نەهێشتنی توانای سێکسییان و بەهێزبوونی جەستەیان بۆ کارکردن و بەرهەمهێنان، سەبارەت بە ژنانیش بۆ ئەوەی ئەو ژنانە ئارەزووی کاری سێکسییان نەمێنێ لەگەڵ هاوسەر یان ئاغاکانیان، وردە وردە ئەم کارە لە مەبەستە خراپە سەرەکیەکی خۆیشی دوور کەوتەوە و زۆر ئەفسانەی تری خرایە پاڵ لەکاتی دەرکەوتنی ئاینەکاندا، بە تایبەت لە ئاینی ئیبراهیم پێغەمبەردا (سڵاوی خوای لێ بێت)، کە دەڵێن خوای گەورە ئامۆژگاری کردوە بە خەتەنەکردن[١]،

---

[١]- بابەتی خەتەنەکردنی ئیبراهیم پێغەمبەر سلاوی خوای لێبێت لە فەرمودەی ڕاستی پێغەمبەردا (ﷺ) هاتووە کە ئیبراهیم سلاوی لێبێت خەتەنەکراوە تەمەنی هەشتا ساڵ ←

چونكە ئەمە نیشانەی گەلی بەنی ئیسرائیلە لە هەموو گەلانی تر جیایان دەكاتەوە، دەڵێن ئیبراهیم بەڵگەنامەیەكی مۆركردووە كە خوای گەورە بەڵێنی داوە كە زەوی لە ڕوباری نیلەوە هەتا ڕوباری فوراتی گەورە موڵكی ئیبراهیم و نەوەكانیەتی، هەمان ئەفسانە دەڵێت ئەو بەڵگەنامەیەی بە خوێنی خەتەنەكردن مۆر كردووە نەك بە مۆری مەرەكەب.

ئەوەی بەڵگەنەویستە ئەمانە هەموو ئەفسانەن و هیچ بنەمایەكی ڕاستیان نییە، دوای هاتنی ئاینی ئیسلام موفەسیرەكان زۆر شتیان لە كتێبی(العهد القدیم)ی مەسیحیەكان گواستەوە لە بارەی خەتەنەكردنەوەو كردیان بە دروشمێكی ئیسلامی و تەنانەت وتیان خەتەنەكردن واجبە بۆ ئەو منالأنەش كە بە مردووی لە دایك دەبن![1]

سێیەم: هەندێك وای بۆ دەچن كە سەرەتای دەركەوتنی خەتەنەكردن دەگەڕێتەوە بۆ ماوەی ٤٠٠٠ساڵ پێش لە دایك بوونی عیسا سلاوی خوای لێ بێت، هەندێكی تر دەیگێڕنەوە بۆ ئیبراهیم پێغەمبەر سلاوی خوای لێ بێت ٢٠٠٠ ساڵ پێش لە دایك بوونی عیسا پێغەمبەر.

چوارەم: هەندێك گێڕانەوەی مێژووی ئاماژە بۆ ئەوە دەكەن كە خەتەنەكردنی مێینە لەلای جولەكە قوربانی ئەو تاوانانە بووە كە كردویانە، نەریتی تاوانكردن لە ئاینی جولەكەدا باو بووە، جا لەبەر ئەوەی سروشتی مرۆڤ لاوازەو باو و نەریتەكان ئاڵۆزن، ئەو دابونەریتانەی خویان پێوەگیراوە زۆر زەحمەتە وازلێهێنانیان، دەشێ مرۆ بخەنە هەڵەوە، دەكرێت ئەو تاوان و گوناهانەی بەهۆی نەریتەوە دەكرێت خۆی لێ پاك بكرێتەوە بەهۆی نوێژو قوربانی كردنەوە، سەرەتای قوربانی كردن لای سامی و ئاریەكان بە مرۆڤ

بووە، بە ئامێرێك ناوی(القدوم) بووە. البخاري، كتاب أحاديث الأنبياء، باب قول الله واتخذ الله ابراهيم خليلا، الرقم: ٣٣٥٦. ومسلم، كتاب الفضائل، باب من فضائل ابراهيم الخليل، الرقم: ٦٠٩٣.

[1] – جمال البنا، الختان ليس سنة ولا مكرمة ولكن جريمة، ص٩٤.

دەستی پێکردوەو دوایی گۆڕاوە بۆ قوربانی کردن بە ئاژەڵان، نۆبەرەی هەموو برە ئاژەڵێك و باخ و بێستانێك کراوەتە قوربانی، دوای ئەوە گۆڕاوە بۆ سوپاس و ستایشی خوای گەورە، سەرەتا ئەو باوەڕە باوبووە کە نابێت گۆشتی ئاژەڵ بخورێت ئەگەر کاهین و پیاوانی ئاینی سەریان نەبڕیایە لەپێناوی خوادا، خەتەنەکردنی مێینەش یەکێك بووە لەو قوربانیانە بۆ پاکبوونەوە لە تاوان، ڕەنگە سەرەتای قوربانیەکی توندوتیژتر کە خوای گەورە ڕازی بووە بەوەی بە بەشێك وەربگرێت لە کۆی شتەکان، وە بێنوێژی و منداڵبوون وەك تاوان و پیسکردنی ئافرەت سەیر کراوەو پێویستی کردوە بە مەراسیمی باو بۆ پاك بوونەوە[1].

پێنجەم: بۆچوونێکی تر دەڵێت خەتەنەکردن وەك نەریتێك لە بری سزای کوشتن بەکارهاتووە، لە هەندێك وڵاتدا وەك یەمەن بۆ نمونە خیانەتی هاوسەری بڵاوبووە لەو وڵاتەدا، ئەو ژنانەی ئەو کارەیان کردووە بەبێ ئاگاداری مێردەکانیان سزا دراون بە سزای خەتەنەکردن لەبری سزای کوشتن، جا ئەم نەریتە بەردەوام بووە هەتا هاتنی ئاینی ئیسلام و دوای ئەوە دەبێتە عورفێك لە کۆمەڵگەی دورگەی عەرەبیدا.

شەشەم: لە ئینجیلی بەرنابادا هەندێ شوێنەوار هەیە ئاماژە بۆ ئەوە دەکەن کە ئادەم پێغەمبەر سلاوی خوای لێبێ یەکەم کەس بووە کە خەتەنە کرابێ، ئەو کارەی دوای ئەوە کردوە کە بەری دارەکەی خوارد، بەڵام نەوەکانی وازیان لەو نەریتە هێناوە، هەتا ئیبراهیم پێغەمبەر کە هاتووە ئەو نەریتەی زیندوو کردوەتەوە.

حەوتەم: هەندێ لەوحەو پلێتی قوڕین هەیە کە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ شارستانیەتی بابلی و سۆمەریەکان (٣٥٠٠پ.ز) کە بە درێژی باس لە پرۆسەی خەتەنەکردن دەکەن.

---

[1]- قصة الحضارة، ول ديورانت، ترجمة زكي نجيب محمود، ج٢ ص٣٤٥.

هەشتەم: لە تابلۆی (قیرتوت عنخ ئامون) یەكێك لە فیرعەونەكانی میسر (٢٢٠٠پ.ز) باسی پرۆسەی خەتەنەكردن دەكات و ئاماژە بو بوونی دەرمانێكی سڕكەر دەكات كە پێش پرۆسەكە بۆ سڕكردن بەكارهاتووە.

نۆیەم: هەندێك رایان وایە كە خەتەنەكردنی مێینە دەگەڕێتەوە بۆ پێش مێژوو، كاتێك ئەو ئەندامەی مێینە بڕاوە وەك قوربانیەك بۆ ڕزگاربوون لـە شـەیتان، لەو كاتەدا تاوانكردن پەیوەستكراوە بە ئافرەتەوە، بۆیە پێویستە لـە پیسـی ئەو گوناهە پاك بكرێتەوە كە بە جەستەیەوەیەتی[1].

دەیەم: بە بۆچوونی ئێمە هۆی پەیدابوونی خەتەنەكردنی مێینە یەك شت نییـە، بـەڵكو دەگۆڕێـت بـە گـۆڕانی سـەردەم و شـوێنەكان، بـەڵام هـۆی سـەرەكی خەتەنەكردن بۆ كەمكردنـەوەی توانـای سێكسـی كـەنیزەك و كۆیلـەكان یـان بنبڕكردنی سێكسیان بووە لەپێناوی پاراسـتنی بەرژەوەنـدی خاوەنـەكانیان، خەتەنـەكردن و خەسـاندن هاوكاتـە لەگـەڵ گەشـەكردنی سیسـتمی بۆگـەنی كۆیلـەكردن لەلایـەن مرۆڤـەوە دژی بـرا مرۆڤـەكانی خـۆی بەسـتەملێكردن و چەوساندنەوەیان.

باسی دووەم:
زیانە تەندروستییەكانی خەتەنەكردنی مێینە

خەتەنەكردنی مێینە وەك هەر پرۆسەیەكی تری پزیشكی زیانی هەیـە، لێـرەدا هەژماركردنێكی بـاوەڕ پێكراومـان لەژێردەسـتدا نییـە، بـەڵام دەتـوانین ئامـاژە بـە هەندێكیان بكەین، گرنگترین ئەو زیانە تەندروستیانە بریتیە لەمانە:

یەكـەم: خەتەنـەكردنی مێینـە لـە هەنـدێ بـاردا دەبێتـە هـۆی بـەربونی خـوێن، هەندێ جـار ئـەو خـوێن بەربونـە كەمـەو بـە تیمـاركردنی سـەرەتایی چاسـەر دەكرێت، بەڵام لە هەندێ حاڵەتی تردا خوێنبەربونەكـە زۆرەو بـەهۆی بڕینـی

---

[1]- د.خالد منقر، مجلة طبيبك، العدد ٢٩٣ مايو ١٩٩٣، ص٦٩.

خوێنبەرەکانی قیتەکەوە کە تەوژمێکی خوێن بەهۆی فشارێکی زۆرەوە لەم حاڵەتەدا دەبێت ئەو کچە ڕەوانەی نەخۆشخانە بکرێت و نەشتەرگەری بۆ بکرێت، لە هەندێ حاڵەتدا ئەو کیژۆڵە توشبوە بە نەخۆشی خوێن بەربوونی بۆماوەی و ئەو خەتەنەکردنە دەبێتە هۆی خوێن بەربوونی بەردەوام کە دەبێتە هۆی مردنی ئەو کیژۆڵەیە.

دووەم: شۆکی دەماخی: بریتییە لە پەرچەکرداری جەستە بۆ ئێش و خوێن بەربوون، نیشانەکانیشی نزمبوونەوەی پاڵەپەستۆی خوێن و پلەی گەرمای جەستە و لە هۆشی خۆچوونە، دەگونجێت کیژۆڵەکە بە هۆکاری پزیشکی ببوژێتەوە هەتا دەگاتە خوێن پێدان، دەشگونجێت بگاتە حاڵەتی مردن.

سێیەم: زیان گەیاندن بە ئەندامە نزیکەکان: لە کاتی ئەنجامدانی پرۆسەی خەتەنەکردنی مێیینەدا دەکرێت زیانەکان بەهۆی جوڵە و خۆڕاپسکاندنی ئەو کچەوە ببێت بەهۆی ترس و ئازارەوە، دەبێتە هۆی ئەوەی زۆر بە وردی ئەندامە دیاریکراوەکە نەبڕێت و ببێتە هۆی برینداربوونی ئەندامە نزیکەکانی تر، وەك بۆڕی میز و دەرچەی ئەندامی مێینە، کە دەبێتە هۆی ئەوەی کۆنترۆڵی میزکردنی بۆ نەکرێ و بەبەردەوامی بێتە خوارەوە، هەندێك جار دەبێتە هۆی شکاندنی ئەندامی وەك ڕان و شوێنی تر بەهۆی ئەو فشارە قورسانەی دەخرێتە سەر کچان لە کاتی خەتەنەکردندا بۆ کۆنترۆڵکردنیان.

چوارەم: کێشەی میزکردن: کچانی خەتەنەکراو هەست بە ئازارێکی زۆر دەکەن کاتێك میزی ترش بەر ئەو برینە دەکەوێت، دەکرێت ببێتە هۆی میزگیران بەهۆی ترسانی لە ئازارەکانی، بەتایبەتی لای کەسانێك کە شارەزای سروشتی ئەندامی زاوزێ نەبێ، ئەو میزگیرانە دەبێتە هۆی هەوکردنی شوێنە بڕاوەکەو لەوانەیە ببێتە هۆی هەوکردنی بۆری میزو گورچیلەکان.

پێنجەم: هەوکردن: برین لە شوێنی هەستیاردا دەبێتە هۆی پیسبوون بە هۆی بەکارهێنانی ئامێری پیسەوە یان شتی تری پیس بۆ وەستاندنی خوێنەکە، لەبەر ئەوەی ئەو ئەندامە دەکەوێتە نزیك دەرچەی میزەوە دەبێتە هۆی توشبوون بە بەکتریای کۆڵۆنی.

ئـەو هەوکردنانـە لەوانەیـە چارەسـەر بکـرێن یـان چـاك ببنـەوە لەوانەشـە شوێنەواری خراپ بەجێ بهێڵن و ببنە هۆی ژەهراوی بوونی خـوێن، هـەروەها ببێتـە هـۆی تەسـکبوونەوەی دەرچـەی ئەنـدامی مێینـە، هەنـدێك جـار ئـەو هەوکردنانـە درێـژ دەبنـەوە بـۆ ئەنـدامی زاوزێ و منالّـدان و دەرچـەی میـز، لەوانەیە ببێتە هۆی توشبوون بـە نەخۆشـی ئایـدز بـەهۆی پیسـبوونی برینـی خەتەنەکردنەوە.

شەشەم: شـێواندنی ئەنـدام: برینـی خەتەنـەکردن دەبێتـە هـۆی شـێواندنی ئـەو ئەندامە، دەبێتە هۆی ئازار لەکاتی جووتبووندا، بەهۆی نارێکی ئەو پرۆسەوە بـە شـێوەی زانسـتی رووی دەرەوەی ئـەو ئەندامـە دەشـێوێت و پاشمـاوەی زیادەی لێ دەمێنێتەوەو گەورە دەبێ، هەندێ جار وەرەمی لێ پەیدا دەبێت و لەکاتی گەورە بووندا دەبێت نەشتەرگەری بۆ بکرێ، ئەگەر ئەو خەتەنەکردنە بە شێوازی فیرعەونی بکرێت.

حەوتەم: وەستاندنی کاری ئەو دوو گوێچکەلە بچوکە: بڕینی ئـەو دوو گوێچـکەلە دەبێتە هۆی ئەوەی لە کاتی میزکردندا نەتوانرێت میزەکـە دوور بکەوێتـەوەو جەستە پیس نەکات، هەروەها دەبێتـە هـۆی ئـەوەی ئـەو ئەندامـە نـەتوانێت پارێزگاری لە خۆی بکات لە میکرۆب.

هەشتەم: توشبوون بـە نـەزۆکی: ئـەو هەوکردنانـە و لاوازی پاراسـتنی دەرچـەی منالّبوون درێژ دەبێتەوە بۆ بۆریەکانی کۆئەندامی منالّبوون و ئەمەش دەبێتە هۆی داخرانی ڕێڕەوکانی و، پزیشکان وای دادەنێن کـە لـە ٢٠–٢٥٪ حالّـەتی نەزۆکی لە سوداندا بەهۆی خەتەنەکردنەوەیە.

نۆیەم: قورسبوونی پرۆسەی منالّبوون: بەهۆی برینـی خەتەنەکردنـەوە ناوچـەی دەرچەی منالّبوون ئەو نەرمیەی خۆی لە دەسـت دەدات، وە ئەگـەر ئەنـدامی مێینـە درێـژ نەبێتـەوە لـە کـاتی منالّبوونـدا ئـەو حالّەتـە دەبێتـە هـۆی برینداربوونی ناوچەکانی دەرچەو ئـەو دایکـە ناتوانێـت بەئاسانی کۆرپەکـەی ببـێ، وە درێـژ بوونـەوەی پرۆسـەکە دەبێتـە هـۆی ئـازارو ناڕەحـەتی زۆر و مردنیش.

وە ئەو برینانە پێویستی بە نەشتەرگەری هەیە بۆ وەستانی حاڵەتی خوێن بەربوونەکە، وە بەهۆی تەسکبوونەوەی بۆری منداڵبوونەوە هەندێ جار دەبێتە هۆی خنکانی کۆرپەکە بەهۆی نەبوونی ئۆکسجینەوە یان دەبێتە هۆی لاوازی ژیری و جوڵەی ئەو منداڵە.

دەیەم: توشبوونی هەردوو غودەی بارتۆلین: ئەم دوو غودەیە دەکەونە ژێر سێیەکی هەردوو زمانە گەورەکەوە، کاری ئەو دوو زمانەیە دەرهاویشتنی مادەیەکی شێدارە کە پرۆسەی جوتبوون ئاسان دەکات، لە کاتی پرۆسەی خەتەنەکردندا ئەو دوو زمانەیە تووشی هەوکردن دەبن یان بە وەرم بەهۆی داخرانی دەرچەکەیان یان پێکەوەنووسانی بەهۆی برینی خەتەنەوە.

یازدەیەم: هەوکردنی بەردەوام: ئەمە بەهۆی حاڵەتی دەروونی بەهۆی ئەو شۆکەی تووشی ئەو کچە دەبێت لەکاتی خەتەنەکردندا بەبەردەوامی لە لانەستی ئەو کەسەدا دەمێنێتەوە بەهۆی خوێن یان خوێن بەربوون، ئەمەش دەبێتە هۆی دووبارەبوونەوەی هەونکردن.

دوازدەیەم: مەترسی گشتی برینەکە: پرۆسەی خەتەنەکردن مەترسی هەیە وەك هەر پرۆسەیەکی نەشتەرگەری تر، لەو مەترسیانە توشبوون بە (تیتانوس) لە حاڵەتی پیس بوونی برین بەو میکرۆبە، یان هەوکردنی جگەر یان ئایدز لە حاڵەتی بەکارهێنانی ئامێری پیس لە کاتی پاککردنەوەی بەکۆمەڵی کچانی گەڕەکێك یان خێزانێك یان چەند دەراوسێیەك.

سیازدە: هەندێ جار حاڵەتی مردن ڕوودەدات بەهۆی خەتەنەکردنەوە، بەڵام لێرەدا ئامارێکمان لە بەردەستدا نییە لەو بارەیەوە، مردن بەهۆی خوێن بەربوونێکەوە ڕوودەدات کە ناتوانرێت کۆنترۆڵ بکرێت، یان بەهۆی شۆك یان هەوکردنەوە یان کەم خوێنییەوە یان پێدانی بڕێکی زۆر لە مادەی سڕکەرەوە ڕوودەدات.

چواردەیەم: ئەو زیانانەی بەهۆی خەتەنەکردنی فیرعەونیەوە ڕوودەدەن لەگەڵ زیانەکانی پێشتر ئەمانەن:

١. دروستبوونی بەرد لە میزڵداندا.

٢. قورسبوونی پرۆسەی پشکنینی ئەندامەکانی سێکسی بەهۆی نەچوونە ژوورەوەی ئامێرە پزیشکیەکان بۆ ناو کۆئەندامی مێینە، وە زەحمەتە بۆ پزیشك کە بتوانێ جارێکیتر ئەو دورینەوەیە هەڵوەشێنێتەوەو بۆ جاری دووەم پرۆسەکە ئەنجام بداتەوە.

٣. میزگیران و کۆبونەوەی خوێن لە دوای دەرچەی میزەوە دەبێتە هۆی کێشەی میز و زاوزێ و ئەگەری نەزۆکی.

ژنانی خەتەنەکراو دەناڵێنن بەدەست هەندێ حاڵەت لە کاتی بێنوێژیدا، وە درێژ بوونەوەی ئەو حاڵەتەش بۆ دە رۆژ دەخایەنێت، وە بوونی بۆنی ناخۆش کە دەبێتە هۆی ئەوەی ئافرەت ناچار بێت لە ماڵەوە دەرنەچێت لە ماوەی بێنوێژیەکەیدا ئەمەش کێشەی دەوام و خوێندن بۆ کچان دروست دەکات.

٤. قورسی مناڵبوون: پزیشك ناچار دەبێت نەشتەرگەری قەیسەری بۆ ژنان بکات، هەر دایکێکی خەتەنەکراو بە شێوازی فیرعەونی دەبێت نەشتەرگەری بۆ کردنەوەی بۆ بکات بە هۆی نەرم نەبوونی ئەندامی زاوزێ لە دەرئەنجامی برینی خەتەنەکردنەوە، وە ئەمەش زیان دەگەیەنێ بە بۆری میزکردن یان میزە چرکێ، وە درێژبوونەوەی ماوەی مناڵبوون بەهۆی نەبوونی ئۆکسجینەوە[1].

پازدەیەم: خەتەنەکردنی مێینە و ئالودەبوون بە مادەی سرکەرەوە: زۆر کتێبی میسری ئاماژە بۆ ئالودەبوون بە مادە سرکەرەکانەوەو خەتەنەکردنی مێینەوە دەکەن، ئەحمەد ئەمین نوسیویەتی: لەو رۆژانەی ژیانمدا واتە لەساڵی ١٩٥٠ و بەدواوە، هەندێ کەس بانگەوازی ئەوەیان کردووە کە خەتەنەکردن تەنها بۆ کوران بێت و کچان خەتەنە نەکرێن، وە بیانوویان ئەوە بووە کە خەتەنەکردنی مێینە دەبێتە هۆی کێشانی حەشیش و ئەفیون و

---

[1] - د.خالد منتصر، الختان والعنف ضد المرأة، مكتبة الأسرة، ص ١٦٠ وما يليها. د.آمال عبدالهادي و د. سهام عبدالسلام، موقف الأطباء من ختان الإناث، ص١٧ وما يليها.

هاوشێوەکانیان. چونکە کچ کە خەتەنە کرا ئەو خەتەنە کردنە دەبێتە هۆی ئەوەی چێژ لە کاری سێکسی وەرنەگرێت ئەمەش وا لە پیاوان دەکات پەنا بۆ مادە سڕکەرەکان بەرن بەهۆی کارنەدانەوەی خواستەکانیان، وە بانگەوازی ئەوە دەکەن کچان خەتەنە نەکرێن هەتا پەنا بۆ ئەو کارانە نەبەن، بەلاَم ئەم هاوارە لە کاتی خۆیدا گوێی بۆ نەگیرا[1].

شازدەیەم: دەردەسەری کچێکی خەتەنەکراو کە خۆی دەیگێڕێتەوە: لە تەمەنی شەش ساڵیدا بووم لەسەر جێگە گەرمەکەی خۆم نوستبووم، خەونم بە خەونە منالیە ڕەنگاوڕەنگەکانی خۆمەوە دەبینی، هەستم بە دەستێکی زبری نینۆك ڕەش کرد بۆم هات و گرتمی، دەستێکی تری وەك ئەو توند دەمی گرتم بۆ ئەوەی نەتوانم هاوار بکەم، هەڵیان گرتم بۆ گەرماوێك نازانم ژمارەیان چەند بوو، بیرم نییە شێوەی دەموچاویان چۆن بوو، نازانم پیاو بوون یان ژن، ئەوەندە دەزانم دنیا لای من بوو بە تاریکەشەو، وا بزانم چاویان بەستمەوە بە پارچە قوماشێك توند شەتەکیان دا، ئەوەی هەستم پێدەکرد ئەو دەستە توندە ئاسنینانە بوو کە سەر و باڵ و قاچەکانیان گرتبووم، بە شێوەیەکی وەها توانای پەلەقاژەم نەبوو، هەستم بە ساردی گەرماوەکە و دەنگە دەنگی زۆر دەکرد، هەستم بە دەنگی ئاسنێکی بڕندەی وەك دەنگی چەقۆی قەساب لەکاتی ئاژەڵ سەربڕینی جەژنەکان دەکرد، قوڕگم وشك بوو هەستم کرد کۆمەڵە دزێك لە ناو جێگەکەم فڕاندوومیانەو دەیانەوێت سەرم ببڕن، وە من زۆرم لەو چیرۆکانە بیست بوو لە نەنکە پیرە لادێیەکم، گوێم هەڵخستبوو بۆ دەنگی ئەو چەقۆ ئاسنە بەشێوەیەکی وەها خەریکبو دڵم بوەستێ لە ناو سنگمدا، هەستم کرد توانای هەناسەدانم نییە و چاوەکانم

---

[1] – الدكتور سامي الذيب، مؤامرة الصمت عند اليهود والمسيحين والمسلمين، ص١٨٥ وما يليها" وكذلك ختان الإناث، الموقع ويكيبيديا الموسوعة الحرة الالكترونية، تاريخ الزيارة، ٢٠١٠/٧/٢٢، وكذلك ختان الإناث وقالوث الطب والدين والقانون، المنشور على الموقع الالكتروني:Beirut.indymediam.org تاريخ الزيارة ٢٠١٠/٧/٢٢.

بەستراوەتەوە، هەستم کرد شتێك لێم نزیك دەبێتەوە بەلام لە گەردنم نزیك نابێتەوە، بەڵکو بۆ نێوانی قاچەکانم نزیك دەبێتەوە، هەستم کرد هەردوو ڕانم لە یەك دوور دەخرێنەوە بە دەستێکی زۆر بەهێزی وەك ئاسن، هەستم کرد کافرمانە تیژەکە یان موسەکە لە گەردنم دوور کەوتەوە، ئەو کات زانیم موسێکی تیژ پارچەیەکی لە جەستەم کردەوەتەوە، لە تاو ئێش و ئازاری زۆر هاوارم کرد هەرچەند دەمم بەسترابوو، ئازارەکە ئازار نەبوو بەڵکو ئاگرێك بوو چووە جەستەم، خوێن بە ناو گەرماوەکەدا بلاّو بووبووەوە ئیتر نازانم چیان بڕی بوو، نەمتوانی پرسیار بکەم، دەگریام و هاواری دایکمم دەکرد بۆ ئەوەی ڕزگارم بکات، توشی شۆك بووم کاتێك بینیم دایکم لەگەڵ ئەو کەسانەدا وەستاوەو قسەی دەکرد و پێدەکەنی وەك ئەوەی کچەکەی سەرنەبڕابێ، هەڵیان گرتم بۆ سەر جێگاکەم، بینیم خوشکەکەمیان گرتبوو کە دوو ساڵ لە من منالّتر بوو بە هەمان شێوەی گرتن و فڕاندنی من، من پێم وتن نانا بۆ ئەو کارە، دەموچاوی خوشکەکەم بینی چۆن ڕەنگی مردووی لێنیشتبوو بە دەستیانەوە، سەیرم کرد چۆن بردیان بۆ گەرماوەکە.. مەرگەسات..مەرگەسات.. ئێمە لەو ڕەگەزە دروستکراوین، ڕەگەزی مێ ئەوەی داهاتووی پڕ نەهامەتیمان دیاری دەکات، چارەنوسێك بەدەست دەستێکی زبری ئاسنینی بێ سۆز بۆ ئەوەی پارچەیەك لە جەستەمان بکاتەوە[1].

---

[1]- د.جمال البنا، ختان الإناث ليس سنة ولا مكرمة ولكن جريمة، ص١٠٦ وما يليها. وكذلك د.خالد منتصر، الختان والعنف ضد المرأة، ص٢٥٩ وما يليها.

بەشی دووەم
قورئانی پیرۆز و حوکمەکانی و کارەکانی

ئەم بەشە تەرخان دەکرێت بۆ دوو باس:
باسی یەکەم تەرخان دەکرێت بۆ پێناسەی قورئان و
باسی دووەم بۆ ئەرکی قورئان.

باسی یەکەم:
پێناسەی قورئان

لای کەس شاراوە نیە کە هەر دەوڵەتێك یان زۆرینەی دەوڵەتانی جیهان دەستورێکیان هەیە، کاری ئەم دەستورە نەخشەکێشان و دارشتن و ڕێکخستنی ژیان و دیاری کردنی ئەرکەکان و مافەکانە، وە زیاتر جەخت لەسەر بنەما گشتیەکان دەکاتەوەو شتە بچوك و وردەکاریەکان واز لێدەهێنێ بۆ ئەنجومەنی یاسادانانی دەستکرد، بە مەرجێك نابێت یاسا گشتی و یاسا بچوکەکان پێچەوانەی یەکتر بن، بەهەمان شێوە قورئانی پیرۆزیش دەستورێکی خوایی هەمیشەییە بۆ کۆمەڵگەی مرۆڤایەتی، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا﴾[1] واتە گەورەیی بۆ ئەو خوایەی قورئانی ناردوەتە خوارەوە بۆ سەر بەندەکەی بۆ ئەوەی ببێتە هۆشیارکەرەوە بۆ هەموو جیهان.

---

[1]- سورة الفرقان، الآية:١.

قورئانی پیرۆز چوارچێوەیەکی داناوە بۆ ڕەوشت و عەقڵی مرۆڤی ڕاسپاردوە کە پێویستی و پێشهاتەکانی ژیان ڕێك بخات بەپێی کات و شوێن بە مەرجێك ئەو هەنگاوانە لەو چوار چێوە ڕەوشتیە دەرنەچێت، وە کارو وەزیفەی قورئان دەکرێت بە پێنج بەشەوە بە پێچەوانەی زانایانی ئوصولی فیقە کە دابەشی دەکەن بۆ سێ بەش(عەقیدەیی و ڕەوشتی و عەمەلی) ئەو پێنج بەشەش ئەمانەن:

یەکەم: حوکمە عەقیدەییەکان:

بریتیە لە بڕوا بوون بە خوای گەورە و ئەو بەشانەی تر کە لێی دەبێتەوە وەك مەسەلە غەیبییەکان، عەقیدە خاڵی یەکەمە مرۆڤ لێوەی هەنگاو دەنێ بۆ هەموو بوارەکانی تر، ئەوەی بڕوای بەخوا نەبێت پابەند نیە بە قورئانەوە، ئەوەی بڕوای نەبوو جێگەی متمانەش نیە، ئەوەی جێگەی متمانە نەبوو شایەنی ئەوە نیە ببێتە ئەندامی کۆمەڵگە و بەرپرسیاریەتی هەڵبگرێت.

دووەم: حوکمە ڕەوشتیەکان:

پێویستە مرۆڤ پابەند بێت بە ڕەوشتە بەرزەکانەوە، دەبێت مرۆڤ خۆی بەو ڕەوشتانە جوان و سەنگین بکات، واز بهێنێ لە هەموو ڕەفتارێکی ناپەسەند و ناشیرین، بۆ ئەوەی ببێتە ئەندامێکی سوود بەخش و دوور بێت لە بەدکاری و ئاکاری خراپ، ئەو ئاکارانەی مرۆڤ بەرەو ناشیرین بوونی دنیا و دۆزەخ دەبەن.

سێیەم: حوکمە گەردوونیەکان:

ئەم ئایەتانە پێکهاتەی دروستبوونی گەردوون ڕوون دەکەنەوە، ئەوەی کە تائێستا بەرەو پێشچوونی زانستی هەندێکی ئاشکرا کردوەو وە زۆریش ماوە لە داهاتوودا ئاشکرا بکرێت و لەگەڵ گەشە کردنی زانستدا زیاتر نهێنی و گرنگی ئەو دروستکراوانە ڕوون دەبێتەوە، هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْآفَاقِ وَفِي أَنْفُسِهِمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ الْحَقُّ أَوَلَمْ يَكْفِ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ

شَيْءٍ شَهِيدٌ﴾[1] واتە: لە داهاتوودا نیشانەی دەسەلاتی خۆمانیان لە ئاسۆکان و لە خودی خۆیاندا پیشان دەدەین هەتا بۆیان ڕوون بێتەوە کە خوای گەورە هەقە و جێگەی گومان نیە.

حیکمەتی زانینی حوکمەکانی ئەو ئایەتە گەردوونیانە بۆ بەهێز بوونی بڕوایە بەخوای گەورەو شەریعەت و دەستورەکەی و وەبەرهێنانی خێرو بەرەکەتی گەوردوونە لەلایەکی ترەوە، هەروەکو خوای گەورە لە ئایەتێکی تردا دەفەرموێت: ﴿وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَمَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ﴾[2] واتە: ئێمە ئەم نمونە گەردوونیانە دەهێنینەوە بۆ خەلکی کەس قولبوونەوەی عەقلیان بۆ ناکات تەنها زاناکان نەبن. قورئانی پیرۆز ئاماژە بەتەقینەوەی گەردوون دەکات ئەوەی کە زانایانی فەلەك دۆزیانەوە لەم دوایانەدا، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ أَوَلَمْ يَرَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَاهُمَا وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ أَفَلَا يُؤْمِنُونَ، وَجَعَلْنَا فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِهِمْ وَجَعَلْنَا فِيهَا فِجَاجًا سُبُلًا لَعَلَّهُمْ يَهْتَدُونَ، وَجَعَلْنَا السَّمَاءَ سَقْفًا مَحْفُوظًا وَهُمْ عَنْ آيَاتِهَا مُعْرِضُونَ، وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ﴾[3] لە ئایەتە گەردوونیەکانی تر ئایەتی: ﴿وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ﴾[4] واتە ئێمە باکانمان ناردووە بۆ موتوربەکردن و لە ئاسمانەوە ئاومان ناردووتە خوارەوە بۆ پاراوکردنیان وە ئێوە نەتان دەتوانی کۆی بکەنەوە.

هەتا ئەم دوایانەش زانایانی ئاین ئەو موتوربەکردنەیان(اللقاح) بە پیتاندنی تۆوی نێرو هێلکۆکەی مێ لە گژوگیاو درەختەکاندا راڤە دەکرد، ئەم راڤەیە پێچەوانەی ئەو ڕاستیەیە کە هاتنە خوارەوەی ئاوە لە ئاسمانەوە، ئەو

[1]- سورة فصلت، الآية: ٥٣.

[2]- سورة العنكبوت، الآية:٤٣.

[3]- سورة الأنبياء، الآيات: ٣٠-٣٣.

[4]- سورة الحجر، الآية:٢٢.

موتوربەکردنە بریتیە لەو تەزووە کارەبایە موجەب و تەزووە سالبەکانە لە ئاسمان و ئەو بروسکەو دەنگەی هەورە گرمەی لێ پەیدا دەبێت.

هەر لە ئایەتە گەردوونیەکانی تر ئایەتی: ﴿يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ﴾[1] ئەم ئایەتە گەردوونیە کە ئاماژە بە چوون بۆ بۆشایی ئاسمان دەکات بە دەسەلاتی زانست و زنیاری، ئەگەر موسلمانان کاریان بەم ئایەتە بکردایە ئەو مەکۆکەی لە سەر مانگ نیشتەوە مەکۆکێکی ئیسلامی دەبوو نەك ئەمەریکی.

چوارەم: حوکمە پەند ئامێزەکان:

ئەمەش ئەو حوکمانەیە کە لەو ئایەتانە وەردەگیرێ کە باس لە گەلانی پێش ئیسلام دەکات، وە ئەو چارەنوسەی یەخەی گرتوون بە پێی ئایەتی قورئان: ﴿ فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ، وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ﴾[2] ئەوەی هێندەی گەریلەیەك کاری باش بکات پاداشتەکەی دەبینێ، ئەوەش هێندەی گەردیلەیەك کاری خراپ بکات سزاکەی دەبینێ. فەلسەفەی ئەم ئایەتانەش کە لە ئایەتی چیرۆکەکان ناو دەبرێت ئاراستە کردنی نەوەکانی داهاتووە نەوە دوای نەوە دوای هاتنی ئیسلام بۆ پەند وەرگرتن لەو کارانەی نەتەوەکان لە رابردوودا کردوویانەو ئەو ئەنجامانەی تووشیان بووە، بۆ ئەوەی سەیری حاڵی خۆیان بکەن و لەو کارانە دوور بکەونەوە، قورئانی پیرۆز خۆی ئاماژە بۆ ئەم حوکمی پەندوەرگرتنە دەکات لە زۆر ئایەتدا، لەوانە ئایەتی: ﴿ لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ...﴾[3] لەباس و چیرۆکی یوسف و براکانیدا پەند و ئامۆژگاری زۆر هەیە بۆ خەڵکانی ژیرو عاقڵ.

---

[1]- سورة الرحمن، الآية:٣٣.
[2]- سورة الزلزلة، الآيتان:٧-٨.
[3]- سورة يوسف، الآية:١١١.

پێنجەم: حوکمە شەرعیە کرداریەکان:

ئەو حوکمانەیە کە پەیوەندی نێوان بەندەو خوای گەورە ڕێکدەخات، هەروەها پەیوەندی نێوان مرۆڤەکان لە هەموو بوارەکانی ژیاندا ڕێکدەخات و، بە حوکمە کرداریەکان ناو دەبرێت، چونکە حوکمەکانی کرداری مرۆڤە، باش بێت یان خراپ، سودبەخش بێت یان زیانبەخش، ئەوەی لەم توێژەینەوەدا قسەی لەسەر دەکەین حوکمی کرداریە، گوتەی خوای گەورە تایبەتە بە کردەوەی مرۆڤ و روداوەکان، کە ئایا ئەو فەرمانەی خوای گەورە بۆ واجب بوونە یان سەرپشك کردنە، یان بەستنەوە بە هۆکارە. واجببون بۆ کردن یان وازلێهێنانی کارەکەیە، حوکمی شەرعی دوو بەشە تەکلیفی و وەزعی.

حوکمی شەرعی تەکلیفی

پێنج جۆرە:

یەکەم: واجب:

بریتیە لە فەرمان کردن بەکارێك بە شێوەی جەخت و پەلبەندبوون، ئەمەش سیفەتی دارێژەری شەریعەتە، ئەوەی لەم حوکمە وەردەگیرێت واجبوونی کارێکە (حوکمی فیقهی)، ئەوەش سیفەتی کاری مرۆڤە، ئەوەی داواکراوە واجبە لە سەر مرۆڤ ئەنجامی بدات، واجبە واتە بە شێوەی جەخت ڕوونکراوەتەوە جێگەی گومان نیە بەشێوەیەکی وەها ئەوەی کارەکە دەکات جێگەی ڕێزە لە دنیادا و لە قیامەتیشدا پاداشت وەردەگرێت، وە ئەوەشی ئەو کارە واجبە نەکات لە دنیادا جێگەی سەرزەنشت و سەرکۆنەیەو لە قیامەتیشدا سزا وەردەگرێت، وە وازهێنان لە واجب تاوانێکی خراپە چونکە واز لێهێنانی کاریگەری خراپی دەبێت، وازلێهێنانی وازهێنانە لە واجبێکی خوایی دەسەلاتی یاسادانانی وەزعی ناتوانێت ئەو حوکمە بە حوکمێکی تر بگۆڕێت هەرچەند شارستانیەتی مرۆڤ پێشبکەوێت ئەمە پێویستی ژیانی کرداریە، لەو شتە نەگۆڕانەیە کە گۆڕان قبولْ ناکات.

دووەم: سونەت:

داواکردنی کارێکە کە ئەنجامدانی باشترو لە پێشترە لە ئەنجام نەدانی، بەشێوەیەکی وەها ئەو کەسەی کارەکە دەکات لای خوا پاداشت وەردەگرێت ئەوەی نەیکات تووشی سزا نابێت، ئەم کارە بە مەندوب و موستەحەب و سونەت ناو دەبرێ، ئەویش ئەو کارانەیە کە پێغەمبەری خوا کردوویەتی بەڵام نەیکردووە بە واجب بەسەر موسڵمانانەوە، ئەم جۆرە حوکمە دەسەڵاتی یاسادانان دەتوانێت بیکات بە واجب یان حەرامی بکات ئەگەر بەرژەوەندیەکی گشتی تێدابوو چونکە مرۆڤ لەسەر ئەنجام نەدانی مەندوب سزا نادرێت.

سێیەم: حەرامکردن:

ئەم حوکمە داوای خاوەنی شەریعەتە بۆ نەکردنی کارێك بەشێوەی جەخت و پەیوەندبوون بۆ رێگرتن لە کردنی ئەو کارە حەرامە، یەکەم سیفەتی خاوەنی شەریعەتە دووەم سیفەتی هەڵسوکەوتی مرۆڤە، کاری داواکراو دەستگرتنەوەیە لە کاری حەرامکراو، بکەرەکەی جێگەی سەرکۆنەو سەرزەنشت و سزادانە، ئەوەی ئەو کارە ناکات جێگەی ستایش و پاداشتە، ئەنجامدانی ئەو کارە حەرامە تاوانە وەك کاری داوێن پیسی، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَا إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا﴾[1] واتە: نزیك کاری داوێن پیس مەکەون، چونکە کارێکی بەدڕەوشتی و رێگایەکی بەدە.

ئەم جۆرە لە حوکمی شەرعی خوای گەورە هەموار ناکرێت و ناگۆڕدرێت و دەسەڵاتی یاسادانان توانای ئەوەی نیە ئەم حوکمە بگۆڕێت بە حوکمێکی تر هەرچەندە بارو گوزەران و کات و جێگە گۆڕانی بەسەردا بێت.

چوارەم: کەراهەت:

ئەم حوکمە ئەوەیە خاوەن شەریعەت داوا دەکات کە کارێك نەکرێت بەڵام زۆر جەخت ناکاتەوە، بەڵکو باشتر وایە ئەو کارە نەکەن، بەم شێوەیە سیفەتی خاوەن

---

[1]- سورة الإسراء، الآية:٣٢.

شەرع ئەوەی داوای دەكات مەكروهە بكرێت واتە نەكرێت باشترە ئەمە سیفەتی كاری مرۆڤە، وە واز لێهێنانی باشترەو ئەوەی نایكات جێگەی ستایشەو ئەوەی دەیكات سزا نادرێت.

نمونەی ئەم جۆرە حوكمانە ئایەتی: ﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْنِسُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ﴾[1] واتە: ئەی كۆمەڵی بڕواداران مەچنە ماڵانێكەوە جگە لە ماڵەكانی خۆتان هەتا لەدەرگا نەدەن و ڕێگەتان بدەن و، سڵاو لە خەڵكی ناو ماڵەكە بكەن، ئینجا بچنە ژوورەوە، ئەمە بۆ ئێوە زۆر باشترە ئەگەر بیر بكەنەوە.

لێرەدا بۆچونی جیاواز هەیە لە نێوان زانایانی ئوصولی فیقهدا دەربارەی مەكروهو خیلافی ئەولادا(خلاف الاولى) یەكەمیان داواكردنی وازهێنانە لە كارێك بە دەقێكی شەرعی هەروەك لە ئایەتەكەدا هاتووە، بەڵام خیلافی ئەولا بریتیە لە فەرمان كردن بەكاری سونەت وەك فەرمان كردن بەسەردانی نەخۆش لەسەر بنەمای فرمانكردن بە كردنی كارێك فرمانە بە نەكردنی دژەكەی.

هەریەك لە حوكمی(مكروه و خلاف الأولى) دەسەڵاتی یاسادانان دەتوانێت هەمواریان بكات یان بیانگۆڕێت بەبێ ئەوەی هیچ بەرپرسیارێتیەكی مەدەنی یان جەزائی تێدا بێت، ئەمەش ئەگەر بەرژەوەندیەكی گشتی داوای ئەو هەمواركردنە یان گۆڕینەی كرد.

پێنجەم: ڕێگە پێدراو (الاستباحة):

ئەو حوكمەیە كە خاوەن شەریعەت(الشارع) داوای كارێك دەكات لە مرۆڤ بەڵام لەهەمان كاتدا مرۆڤ ئازاد(مخير) دەكات لە نێوان كردن ونەكردنی ئەو كارەدا، واتە كردن ونەكردنی وەك یەك وایە، ئازادكردنی مرۆڤ واتە نە ستایش دەكرێ نە سەركۆنە نە پاداشت وەردەگرێ نە سزا، لەگەڵ ئەوەی كە كارە بەسودەكان

---

[1] - سورة النور، الآية:٢٧.

ڕێگەپێدراوە هەموو کات، بەبەڵگەی ئایەتی: ﴿الْيَوْمَ أُحِلَّ لَكُمُ الطَّيِّبَاتُ...﴾[1] واتـە: ئەمڕۆ هەموو شتێکی پاك و بەسودمان بۆ حەڵاڵ کردوون.

ئەوەی ئاشکرایە حوکمی خەتەنەکردنی مێیینە وەك لەپێشدا باسمان کرد و وە زۆربەی زانایانی فیقهی ئیسلامی باسیان کردوە سونەتە یان موباحە یان مەکروهـە یـان مەکرەمەیـە یـان دروسـتە، هەریـەك لـەم حوکمانـەش دەسـەڵاتی تەشـریعی سەردەم ڕێگەی پێدراوە هەمواریان بکات یـان بیانگۆڕێـت ئەگـەر بەرژەوەندیـەکی گشتی ئەوەی خواست بێ ئەوەی توشی بەرپرسیاریەتی جەزائی و مەدەنی ببێـت، وە ئەمە لە شوێنی خۆیدا باس دەکەین.

حوکمی شەرعی دەستکرد:

ئەم حوکمە بریتیە لـەوەی خـاوەنی شـەریعەت شـتێك دەکـات بـەهۆی رودانـی شتێکی تر، وەك کردنـی خزمایـەتی بـەهۆی مـیرات وەرگـرتن، یـان شـتێك دەکـات بەمەرج بۆ شتێکی تر، وەك عەقڵ دەکات بەهۆی ڕاستی و دروستی کارو ڕەفتـاری مرۆڤ، یان شتێك دەکات بـە ڕێگـر بـۆ شـتێکی تـر وەك شـێتی دەکـات بـەهۆی نـا بەرپرسـیار بـوونی تـاوان کـردن، ئـەم حوکمانـە دەسـەڵاتی تەشـریعی ناتوانێـت هەمواریان بکات یان بیانگۆڕێت.

---

[1]– سورة المائدة، الآية:٥.

باسی دووەم:
ئەركی قورئانی پیرۆز

ئەركی پەیامی موحەممەد(ﷺ) كە قورئانی پیرۆزە بریتیە لە بەرژەوەندی مرۆڤایەتی وە دەقی قورئان ئەم مەبەستە دەسەلمێنێت و ئەركەكە لە هێنانەدی بەرژەوەندیی ئادەمیزاد كۆدەكاتەوە كە دەفەرموێت: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾[1] واتە: ئەی موحەممەد ئێمە تۆمان نەناردووە تەنها بە ڕەحمەت نەبێت بۆ هەموو جیهان. ئەم شێوازە دەربڕینەی ئایەتەكە، هاتنی (ما) كە(نەفی)یە و بە دوایدا (الا) كە(الاستثناء والنفي)یە، لە ڕەوانبێژی عەرەبیدا نەفی كردنی نەفی كراو بۆ قەتیسكردنە(الحصر)، وەك لە (لا اله الا الله) دەردەكەوێت، ئەوەی ڕوون و ئاشكرایە خوای گەورە بێنیازە لە بەندەكانی، پێویستی بە پەرستشەكانی لە نوێژ و ڕۆژو و حەج و زەكات نیە، ئەو خواپەرستیانە كە لە مرۆڤ داواكراون سودەكانی بۆ خودی خواپەرستەكەیە، مەبەستەكانی شەریعەتیش تەنها بەرژەوەندی مرۆڤەكانە، ئەگەر هەموو كاتی مرۆڤ تەرخان بكرێ بۆ خواپەرستی هیچ لە گەورەیی خوا زیاد ناكات، وە ئەگەر هەموو ژیانی مرۆڤ تەرخان بكرێت بۆ بێبڕوایی گومڕایی و كاری خراپە، هیچ لە گەورەیی خوا كەم ناكاتەوە، خوای گەورە بێباكە لە بەرامبەر بەندەكانی خۆیدا، ئەو خوایەی دروستكەرو بەدیهێنەری هەموو بونەوەرە، ئەو بونەوەرەی هەتا ئێستا عەقڵی زانایانی گەردوونی سەرسام كردوە لەكوێ دەست پێدەكات و لەكوێ كۆتایی دێت، هیچ پێویستی بە مرۆڤ نیە بۆ یەكێك لە پێویستیەكانی، لەم ڕووەوە مەبەستەكانی شەریعەتی ئیسلام تەنها بەرژەوەندی مرۆڤەكانە، هەریەك لە مەبەستەكان و بەرژەوەندیەكان هاوواتان و جیاوازییان نیە، سەبارەت بە شەریعەت پێی دەوترێت مەبەستەكان(المقاصد) وە سەبارەت بە مرۆڤەكان دەوترێت بەرژەوەندی(المصالح)، جیاوازی زانایانی

---

[1]- سورة الأنبياء، الآية:١٠٧.

ئوصولی دین سەبارەت بەوەی کە حوکمەکانی خوای گەورە پەیوەستە بە مەبەست و بەرژەوەندییەکان یان نا، جیاوازییەکی زاراوەییە، چونکە ئەو مەبەستانەی شەریعەتی ئیسلام، کەبدرێتە پاڵ شەریعەت پێی دەوترێت مەبەست، کە بدرێتە پاڵ مرۆڤ پێی دەوترێت بەرژەوەندی. پەیامی ئیسلام بەپێی ئەو ئایەتەی پێشوو ئەرکەکەی تەنها لە دوولایەنەوەیە: لایەنی ئەرێنی لە هێنانەدی خێرو خۆشی بۆ مرۆڤ، لایەنی نەرێنی لە دوورخستنەوەی هەموو زەرەرو زیانێك لە مرۆڤ، حەلاڵ و حەرام لە ئیسلامدا لەسەر ئەم بنەمایە دانراون، هەر شتێك سودی تاك یان کۆمەڵ یان هەردووکیانی تێدا بێت ئەوە لەتەرازووی شەریعەتدا دروستە مادام ئەو سودە زیانی بۆ کەسێکی تر نەبێ، وە هەر شتێك زیانی بۆ تاك یان بۆ کۆمەڵ یان بۆ هەردووکیان هەبێ ئەوە ڕێگە پێنەدراوەو حەرامە مەگەر ئەو زەرەرە سودێك یان بەرژەوەندییەکی گشتی تێدا بێ.

هەر بۆ زیاتر ڕوونکردنەوەی ئەم بابەتە دەڵێین سزادانی تاوانبار بە بەندکردن یان زیندانی کردن یان باج لێسەندن یان لە سێدارەدان ئەمە خۆی لەخۆیدا زیانە بۆ تاوانبارو خێزان و منداڵەکانی و خزمەکانی بەڵکو بۆ کۆمەڵیش، وەك ئەوەی ئەو کەسە تاوانبارە خاوەن تواناو لێوەشاوەیی بێ خزمەتی کۆمەڵگەکەی خۆی بکات وەك مامۆستاو پزیشك و هاوشێوەی ئەوانە، لەگەڵ ئەوەشدا شەریعەتی ئیسلامی دانی بە دروستی ئەو سزا زیانبەخشەدا ناوە، چونکە ئەو سزایە بەرژەوەندی گشتی بەسودی تێدایە کە پاراستنی گیان و ناموس و ماڵ و بەرقەرارکردنی دڵنیاییە لەناو کۆمەڵگەدا.

بەپێی ئەوەی پێشتر باسمان کرد، حەلاڵ و حەرام لە شەریعەتی ئیسلامدا لەسەر بنەمای سود و زەرەر دانراوە، هەر شتێك سودی تێدا بوو دروستەو هەرشتێك زەرەری هەبوو نادروستە، ئەگەر لەم دیدەوە بگەڕێنەوە بۆ خەتەنەکردنی مێینە دەگەینە ئەو ڕاستیەی کە خەتەنەکردنی مێینە حەرامە چونکە ئەو کارە زیانبەخشە لە ڕووی جەستەیی و دەروونی و مەعنەویەوە، بەلام لە حاڵەتی زەرورەتدا کە پێویست بکات پرۆسەی خەتەنەکردن ئەنجام بدرێ دەبێ ڕاوێژ بە لیژنەیەکی پزیشکی پسپۆڕ بکرێ و دان بە زەروری ئەو پرۆسەیەدا بنێن،

جگە لەم حاڵەتە بێ دوودڵی دەبێ ئەو کارە حەرام بکرێت و بە تاوان دابنرێ، هەروەها پێویستە لەسەر حکومەت ئەو نەریتە زیانبەخشە بنەبڕ بکات کە هیچ پەیوەندی بە ئاینەوە نییە نە بە دوورو نە بە نزیك، بەڵکو نەریتێکی بۆ ماوەییە نەوە دوای نەوە گەلانی دواکەوتووی پێش ئیسلام کاریان پێکردووەو هاتووەتە ناو ئیسلام و وا دەزانرێ یەکێکە لە دروشمەکانی ئیسلام بەبێ ئەوەی ئەو کارە هیچ بەڵگەیەکی دیاری لەسەر بێت لە قورئان سونەتدا.

سونەتی پێغەمبەر و ئەرکەکانی:

سونەت لە زمانەوانیدا: ئەو ڕێگا و ڕێبازەیە خەڵکی بەسەریدا دەڕۆن، ئیتر باش بێت یان خراپ.

سونەت بەلای زانایانی فیقهەوە: ئەو ڕێبازە پەیڕەوکراوەیە لە ئایندا کە نەفەرزەو نە واجب، وەك نوێژ و ڕۆژووی سونەت.

سونەت لای زانایانی فەرمودە: ئەوەی لە پێغەمبەرەوە وەرگیراوە لە وتەو کردەوەو بێدەنگ بوون لە ئاست کارێکدا لەبەردەمیدا کرابێت یان لێی بەئاگا بووە(التقریر)، بەو سیفەتەی کە پێغەمبەر بووە، نەك بەو سیفەتەی مرۆڤێکی ئاسایی بووە.

سونەت بەلای زانایانی ئوصولی فیقهەوە: ئەوەی لە پێغەمبەرەوە وەرگیراوە بێجگە لە قورئانی پیرۆز لە قسەو کردەوەو تەقریر بەو سیفەتەی پێغەمبەربووە نەك بەو سیفەتەی مرۆڤێکی ئاسایی بووە.

جۆرەکانی سونەت بە واتا ئوصولیەکەی:

أ/ سونەتی گفتاری: ئەو فەرمودانەن کە فەرموویەتی بەو سیفەتەی پێغەمبەر بووەو هاوڕا بێت لەگەڵ قورئاندا، وەك دەفەرموێت: (إذا حكم الحاكم فاجتهد ثم أصاب، فله أجران، وإذا حكم فاجتهد ثم أخطأ، فله أجر)[1] واتە: کاتێك حاکم حوکم

---

[1]– رواه البخاري، الجامع المسند الصحيح المختصر، كتاب الأقضية، باب أجر الحاكم إذا اجتهد فأصاب أو أخطأ، الرقم: ٧٣٥٢ (١٠٨/٩)

دەکات و هەموو توانای زانستی و عەقڵی خۆی دەخاتە کارو هەق دەدۆزێتەوە، ئەوە لای خوا دوو پاداشتی هەیە، بەڵام ئەگەر حوکمی کرد و هەقی نەپێکا تەنها یەك پاداشتی هەیە.

ب/ سونەتی کرداری(فعلی): ئەو کارانەیە کە پێغەمبەر ئەنجامی داوە بەو سیفەتەی کە پێغەمبەرە، وەك نوێژ کردن لەبەرچاوی هاوەڵەکانی و دوای ئەوانیش فێریکردون وەها نوێژ بکەن بە مەرج و ئەرکانەکانیەوە وە دەفەرموێت: (صلوا کما رأیتموني أصلي)[1] واتە: نوێژ بکەن چۆن دەبینن من نوێژ دەکەم.

ج/ سونەتی دانپیانان: ئەوە کارانەیە بەئاگاداری ئەو کراوەو پەسەندی کردوەو، یان لێی بێدەنگ بووە، یان دژایەتی نەکردوە، یان گوفتارو کردوەیەك کە کەسێك کردویەتی ئەو پێی زانیوەو لێی بێدەنگ بووە، بەوسیفەتەی پێغەمبەرە نابێ لە کاری نابەجێ بێدەنگ بێ، ئەو بێدەنگیە بەڵگەی ڕەزامەندیبوونە، ئەگەر بەڵگەیەك پێچەوانەی نەبێ.

جۆرەکانی سونەتی پێغەمبەر لە ڕووی سەنەدەوە:

یەکەم: ئەو فەرمودانەی سەنەدەکەی دەگاتەوە بە پێغەمبەر(متصل)، واتە لە خۆی بیستراوە یان لەخۆی بینراوە.

دووەم: ئەو فەرمودەو سونەتانەی کە سەنەدەکەی ناگاتەوە بە پێغەمبەر(غیر متصل) ئەوەیە لە نێوان ئەو کەسەی دەیگێڕێتەوەو لە نێوان پێغەمبەردا کەسی سێیەم هەیە، یان یەکێك لە گێڕەرەوەکان دیار نیە.

جۆرەکانی سونەت لە ڕووی بەهێزی گێڕانەوەکانەوە:

یەکەم: فەرمودەی متەواتیر(المتواتر): ئەو فەرمودانەیە کە ڕاستەوخۆ کۆمەڵێك لە هاوەڵان دەماودەم لە پێغەمبەری خواوە (ﷺ)دەیگێڕنەوە، کە زەحمەتە لە سەر درۆ کۆببنەوە، لە دوای ئەوانیشەوە کۆمەڵێکی وەك ئەوان ئەیگێڕنەوە هەتا ئەوکاتەی سونەتی پێغەمبەر دەنوسرێتەوە، چونکە لە دوای تەدوین و

[1]– صحیح البخاري، کتاب الأذان، باب الأذان للمسافر، الرقم: ٦١٣.

نوسینەوەی سونەت ئیتر هەموو فەرمودەیەك دەبێتە متەواتیر، متەواتیریش واجبە لەسەر موسڵمانان كاری پێبكەن، فەرمودەی متەواتر زۆر كەمە هەندێ لە زانایانی فەرمودە دەڵێن یەك فەرمودەی متەواتر هەیە.

دووەم: فەرمودەی مەشهور: ئەو فەرمودانەیە كە نەگەیشتونەتە پلە تەواتور لە سەردەمی هاوەڵاندا، بەڵام لەسەردەمی تابعین و تابعی تابعین گەیشتوەتە پلەی تەواتور، وەك فەرمودەی: (إنما الأعمال بالنيات).

سێیەم: فەرمودەی ئاحاد(الآحاد): ئەو فەرمودانەن كە سەندەكانیان لە هەرسێ سەردەمی هاوەڵان و تابعین و تابعی تابعین نەگەیشتووەتە پلەی تەواتور، وە زۆرینەی فەرمودەكان لەم جۆرەن، وە زۆر لەو فەرمودانەی بەناوی پێغەمبەرەوە دروستكراون كاریان پێ ناكرێت هەتا تەواو دڵنیا نەبین لە ڕاستی و دروستی فەرمودەكان، وەك فەرمودەكانی خەتەنەكردنی مێینە كە دواتر باسی دەكەین.

ئەركی سونەتی پێغەمبەر(ﷺ)

قورئانی پیرۆز لە دوا ئایەتیدا كە هاتووەتە خوارەوە دەفەرموێ: ﴿الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا﴾[1] واتە: ئەمڕۆ ئێمە دینەكەتانمان بە پایان گەیاند و نیعمەتی خۆمانمان بۆ تەواو كردن، وە ڕازی بووین ئیسلام ئاینتان بێت. بەپێی چەمكی ئەم ئایەتە كەواتە قورئانی پیرۆز بە داڕشتنی چوارچێوە گشتیەكان چارەسەری هەموو بابەتێكی گەورە و بچوكی ژیانی مرۆڤ دەكات و پاش ئەوە عەقڵی مرۆڤی ئازاد كردوە كە هەموو شتە بچوكەكان لەبەر ڕۆشنایی ئەو چوارچێوە گشتیانە چارەسەر بكات.

لێرەدا ئەو پرسیارە دێتە پێشەوە ئەی وەزیفەو كاری سونەتی پێغەمبەر چیە؟.

بۆ وەڵامی ئەم پرسیارە كار و وەزیفەی سونەت لە پێنج خاڵدا كۆدەكەینەوە:

---

[1]- سورة المائدة، الآية: ٣.

یەکەم: تایبەت کردنی ئەو دەقە گشتیانەی قورئان کە مەبەستەکەی گشتی نیە، بۆ نمونە ئایەتی: ﴿ لِلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِمَّا تَرَكَ الْوَالِدَانِ وَالْأَقْرَبُونَ مِمَّا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ نَصِيبًا مَفْرُوضًا﴾[1] واتە: پیاوان بەشی خۆیان هەیە لەو میراتەی باوك و دایك و حزمانی بەجێیان هێشتووە، هەروەها ژنان بەشی خۆیان هەیە لەو میراتەی باوك و دایك و خزمانی بەجێیان هێشتووە، کەم و زۆر بەشێکە خوا فەرزی کردووە.

هەردوو وشەی (الرجال والنساء) لە ئایەتەکەدا بەشێوەی گشتی هاتووە، هەموو نێر و مێیەکی یەك باوك و دایکی و خزمان دەگرێتەوە، بەڵام لە ئایەتەکەدا ئەو گشتاندنە مەبەست نیە، میراتگرو میرات لە دوا جێماوی ئاین جیاواز و ئەو میراتگرە میرات لێ بەجێماوەکەی دەکوژێت ناگرێتەوە، پێغەمبەر(ﷺ) ئەمەی بۆ روون کردوینەتەوە وەك دەفەرموێت: (لا يتوارث أهل ملتين)[2] واتە لە دوو ئاینی جیاواز، هەروا دەفەرموێت: (لا يرث القاتل)[3] هەرکەسێك میرات لێ بەجێماوی خۆی بەئەنقەست و دوژمنکارانە بکوژێ، لە میراتەکەی بێبەش دەکرێت، هەتا گیانی خەڵکی پارێزراو بێ و لە پێناوی میرات خواردن کەس پەنا بۆ کوشتنی کەس وکاری خۆی نەبات.

دووەم: بەستنەوەی دەقە ڕەهاکان(تقييد مطلق) کە ڕەهاییەکەی مەبەست نیە: کۆت و بەند کردنی دەقە ڕەهاکان و سنوردار کردنی واتاکانیان بەکێکی ترە لە وەزیفەی سونەت، وەك ئایەتی: ﴿كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ﴾[4] واتە: فەرزمان کردووە لەسەرتان ئەوانەی مردنیان بۆ نزیکە و ماڵی زۆریان هەیە وەسیەت بکەن

---

[1]- سورة النساء، الآية:٧.

[2]- رواه الترمذي، كتاب الفرائض عن رسول الله، باب لا يتوارث أهل ملتين، الرقم:٢١٠٨. وصححه الألباني.

[3]- رواه الترمذي، كتاب الفرائض عن رسول الله، باب لا يتوارث أهل ملتين، الرقم:٢١٠٩. وصححه الألباني.

[4]- سورة البقرة، الآية:١٨٠.

بۆ باوك و دایك یان خزم و کەس وکار بە شێوەیەکی دروست، ئەوەش مافێکە لەسەر خواناسان.

ئەم وەسیەت کردنە ڕەهایە دەکرێ وەسیەت بەهەموو ماڵەکە بکرێ یان بە هەندێکی، وە ئەم ڕەهاییە لە ئایەتەکەدا مەبەست نییە، چونکە زەرەر بە میراتگر دەگات، پێغەمبەر بە سونەتی خۆی سنورداری کردوە بە سێ یەك لەدوای خەرجیی کفن و دفن و بەخاکسپاردنی مردوو و دەرکردنی زەکات و قەرزەکانی خەڵکی، ئەمەش بەو فەرمودەی کاتێك سەعدی کوڕی ئەبی وەقاص وتی: ئەی پێغەمبەری خوا من کابرایەکی دەوڵەمەندم و میراتگرم نیە تەنها کچێك نەبێ، ئایا وەسیەت بکەم کە ماڵەکەم لە سێ بەش دووبەشی بکرێ بەخێر؟ پێغەمبەر فەرموی نەخێر، وتی ئەی نیوەی؟ فەموی نەخێر، وتی ئەی لە سێ بەش بەشێکی؟ وتی باشە ئەوەش زۆرە، بە سەعدی فەرموو تۆ میراتگرەکانت بەجێ بهێڵی بە دەوڵەمەندی لەوە باشترە بە هەژاری بەجێیان بهێڵی و سوالْ لە خەڵکی بکەن[1].

سێیەم: ڕونکردنەوەی دەقە پوختەکانی قورئان: هەندێ ئایەتی قورئان زۆر پوختن بەلاَم تەفسیرو واتای زۆر فراوانیان هەیە، وەك ئایەتی: ﴿ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ.. ﴾[2] واتە: نوێژ بکەن و زەکات بدەن. نوێژ خواپەرستیەکی جەستەییەو مەرج و سونەت و ئەرکانی خۆی هەیەو لە ڕێگەی عەقڵەوە ناتوانرێت بزانرێن، پێغەمبەری خوا لەبەرچاوی هاوەڵەکانیدا نوێژی کردو فەرموی وەها نوێژ بکەن کە من کردم[3]، هەروەها زەکات لە چی دەردەکرێت و دەبێت بڕەکەی چەند بێت هەموو ئەمانە عەقڵی مرۆڤ دەرکیان پێناکات و پێغەمبەر بە فەرمودەی خۆی ڕوونی کردوونەتەوە، لێرەدا بواری خستنەڕووی نیە.

[1]- صحيح البخاري، كتاب الوصايا، باب الوصية بالثلث، الرقم: ٢٧٤٤.
[2]- سورة البقرة، الآية:١١٠.
[3]- صحيح البخاري، كتاب الأذان، باب الأذان للمسافر، الرقم: ٦١٣.

چوارەم: پشتگیری لە حوکمێك کە لە قورئاندا هاتووە بۆ زیاتر گرنگی پێدانی وەك ئایەتی: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِنْكُمْ﴾[1] واتە: ئەی کۆمەڵی بڕواداران ماڵ و سامانی خۆتان مەخۆن بێبەرامبەر مەگەر لە ڕێگەی بازرگانی و کڕین و فرۆشتنی ڕەزامەندەوە نەبێت. وە پێغەمبەریش جەختی ئەو حوکمە دەکاتەوە بە فەرمودەی: (لا يحل مال إمرئٍ مسلمٍ إلا بطيبةٍ عن نفسه)[2] واتە: ماڵی هیچ کەس بۆ کەس حەلاڵ نیە بە ڕەزامەندی خاوەنەکەی نەبێ.

پێنجەم: باسکردنی حوکمێك کە قورئانی پیرۆز لەروکاردا لێی بێدەنگ بووە، بەلاّم هاوشێوەی ئەو حوکمەی تێدایە، وەك ئایەتی: ﴿وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ﴾[3] واتە: حەرامە کۆکردنەوەی دوو خوشك کە ژنی پیاوێك بن پێکەوە، بەلاّم پێغەمبەر بە فەرمودەی خۆی ڕوونی کردوەتەوە کە حەرامە پیاو لە یەك کاتدا ژنەکەی و پوری ژنەکەی (خوشکی باوك و خوشکی دایك)ی پێکەوە بکاتە هاوسەری خۆی. ئەمەش بۆ ئەوەیە کێشەو ناخۆشی نەکەوێتە نێوان خزمەکانەوە، نەبێتە هۆی پچڕانی پەیوەندی خزمایەتی.

هەندێك وەزیفەیەکی تر بۆ سونەتی پێغەمبەر زیاد دەکەن کە ئەویش نەسخکردنەوەی حوکمی ئایەتی قورئانە، ئەمەش قسەیەکی بێ جێیە، چونکە نەسخ بۆ دوو حوکمی دژبەیەکە(متناقض)، هیچ دژبەیەکییەك نیە لە نێوان ئایەتی قورئان و سونەتی پێغەمبەردا، چونکە سونەت و قورئان هاوتا نین لە ڕووی هێزو سەنگەوە.

---

[1]- سورة النساء، الآية:٢٩.

[2]- رواه احمد في مسنده.

[3]- سورة النساء، الآية:٢٣.

موجتەهید و وەزیفەکانی:

موجتەهید ئەو کەسەیە کە هەموو توانا مادی و مەعنەویەکانی خۆی دەخاتە کار بۆ دۆزینەوەی حوکمێکی خوا کە خۆی مەبەستیەتی.

مەرجەکانی موجتەهید:

مرۆڤ بۆ ئەوەی توانای ئیجتیهادکردنی هەبێ دەبێت ئەم چوار مەرجەی تێدا بێ:

یەکەم: شارەزایی تەواوی هەبێت لە مەبەستەکانی شەریعەت(مقاصد الشریعة) بە شێوەی ڕاست و واقیعی.

دووەم: زانا بێت بە خواست و پێویستیەکانی ژیان لەو کات و جێگەی تێیدایە، چونکە حوکمە شەریعیەکان بەپێی کات و جێگە دەگۆڕێن.

سێیەم: ئاگاداری تەواوی پەیوەندی نێوان مەبەستەکانی شەریعەت و، جەوهەری ژیان و پێویستیە هەنوکیەکانی بێت.

چوارەم: شارەزا بێت لە زانستە ئالیەکان، کە بریتین لە فەلسەفەو مەنتیق و ئوصولی فیقهو بابەتەکانی زمان و زمانەوانی.

هەرکەسێك ئەم مەرجانەی تێدا بێ ئەوە توانای ئیجتیهاکردنی هەیە، ئیتر ئەو کەسە نێر بێ یان مێ، دادگەر بێ یان نا، موسڵمان بێ یان نا موسڵمان بەمەرجێك ئەو حوکمەی ئیجتیهادی تێدادەکات حوکمێکی ئیسلامی نەبێ، وەك ئیجتیهاد لە بابەتە ئابووری و ئیداری و سیاسی و تەندروستی و ڕۆشنبیری و هاوشێوەکانیان، گرنگ هێنانەدیی بەرژەوەندیی ئیجابی و دورخستنەوەی خراپەکارییە، خوای گەورە مەبەستی پەیامی ئیسلامی کۆکردوەتەوە لە ڕەحمەت و میهرەبانیدا﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾[1] ڕەحمەتیش وەدەستهێنانی سودێك و لابردنی زیانێکە.

---

[1]- سورة الأنبياء، الآية: ١٠٧.

ئەرکی موجتەهید:

کاری موجتەهید کۆدەکرێتەوە لە دۆزینەوەی حوکمی خوای گەورەو گەیشتنە بە سەرچاوەکانی ئەو حوکمانە، هەرکات موجتەهید ئەو ئەرکەی بەجێ هێنا ئەوا راستیی پێکاوە، جا دروستە شوێنی بکەوی بەپێی ئایەتی قورئان: ﴿فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ﴾[1] پرسیار بکەن لە ئەهلی قورئان و زانست ئەگەر شتێکتان نەزانی. بەلأم ئەگەر حوکمەکەو سەرچاوەکەی نەدۆزیەوە ئەوە بەهەڵەدا چووەو دروست نییە کار بە ئیجتیهادەکەی بکرێ.

ئەوەی گرنگە لێرەدا باسی بکەین بۆچوون و رای موجتەهید نابێتە سەرچاوەی حوکمی شەرعی، قسەو ئیجتیهادی زانایانی فیقهی سەرچاوەی حوکمە شەرعیەکان نین، بەڵکو هۆکاری ناسینی حوکمەکانن، پێویستە لەسەر موفتی کاتێك فەتوا بە وتەی مەزهەبێك دەدات، لە سەنەدو سەرچاوەی ئەو قسەیە ، کە ئایەتی قورئان یان فەرمودەی پێغەمبەرە(ﷺ)، دڵنیابێت،.نابێت بۆچوونی مەزهەبەکە بە پیرۆز بزانێت و بیگەیەنێتە ئاستی قورئان و سونەت.

ناونانی (الاجماع)و (القیاس)و (العرف)و (الاستحسان)و (المصلحة)و (الاستصحاب) بە سەرچاوە شوێنکەوتەکان (المصادر التبعیة) هەڵەیەکی باوە، چونکە ئەمانە سەرچاوە نین، بەڵکو کۆمەڵە هۆکارێکن موجتەهید بەکاریان دەهێنێ بۆ دۆزینەوەی حوکمەکانی خوای گەورە لەسەرچاوەکانیەوە کە قورئانی پیرۆز و سونەتی راستی پێغەمبەرە(ﷺ).

هەروا ئەو فەرمودانەی بەناوی پێغەمبەرەوە هەڵبەستراون، دروست نیە حوکمیان لەسەر بینا بکرێت، تەنها هاتنی لە یەکێك لە سەرچاوە بەنابانگەکانی سوننەت بەڵگەی دروستبوونی نیە، هەروەك زانایانی فەرمودە سەلماندویانە، بەتایبەتی ئەگەر هاوشێوەی لە قورئاندا نەبێت.

---

[1]- سورة النحل، الآية:٤٣.

بەشی سێیەم

ئەو ئایەتەقورئانیانەی دژی خەتەنەکردنی مێینەن و ئەو فەرمودە تاکانەی (الاحاد) پشتگیری دەکەن

باسی یەکەم:
ئەو ئایەتانەی دژی خەتەنەکردنی مێینەن

پێشتر ئەوەمان روونکردەوە کە پەیامی قورئان وەزیفەکەی تەنها بەرژەوەندی مرۆڤایەتیە، خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾[1] لێرەدا ئەوەی روونە کە رەحمەت بەمانای بەرژەوەندی هاتووە، ئەویش دوولایەنە، بەرژەوەندی ئەرێنی کە هێنانەدی سودێکە، وە لایەنەی دووەم بەرژەوەندی نەرێنی، دوورخستنەوەی زیان بەر لە رووداني و لابردنی دوای روداني، کە ئەمەمان لە بەشی یەکەم و باسی دووەمی ئەم کتێبە روونکردەوە لە بارەی خەتەنەکردنی مێینە لە راپۆرتە پزیشکیەکان و ئەو لێکۆڵینەوە زانستیانەی لایەنی ئەو پرۆسەیان ئاشکرا کردوەو دەربارەی لایەنە خراپەکانی ئەو کارەش دواون.

لە قورئانی پیرۆزدا زۆر ئایەت هاتووە بەڵگەن لەسەر دوو شت و گفتوگۆو رەتکردنەوە قبوڵ ناکەن:

---

[1]- سورة الأنبياء، الآية:١٠٧.

یەکەم: هەرشتێك زەرەرێکی ئاشکرای تێدا بوو وەك جگەرە کێشان، یان شتێك زەرەرەکەی زیاتر بوو لە سودەکەی وەك خەتەنەکردنی مێیینە ئەوە حەرامە.

دووەم: مرۆڤ بەتەواوی و تێروتەسەلی دروستکراوە، هیچ زیادە و کەمیەکی تێدا نیە، هەتا مرۆڤ هەستێ بە گۆڕینی، بۆ هەریەکێك لەمانە باسێکمان تەرخان کردوە.

یەکەم: ئەوەی زەرەری لە سودی زیاترە ئەوە حەرامە:

لە زۆر ئایەتی قورئانی پیرۆزدا ئەوە هاتووە هەر شتێك زەرەری تەواو بێت یان زەرەری زیاتر بێت لە قازانجی ئەوا ئەو شتە حەرامە، لەو ئایەتانەی لەم بارەوە هاتوون ئایەتی: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾[1] واتە: پرسیارت لێ دەکەن لەبارەی عەرەق و قومارەوە بڵێ ئەو دووشتە زیانی گەورەیان تێدایە، وە سودیشیان هەیە بۆ خەڵکی، بەڵام زیانیان زیاترە لە سودیان. لێرەدا مەبەست لە (إِثْمٌ) زیانە بە بەڵگەی ئەوەی لەبەرامبەریدا سود(النفع) هاتووە، لە ڕوکەشی ئایەتەکەدا دیارە کە پرسیار دەربارەی حوکمی عەرەق و قومار کراوە، بەڵام خوای گەورە وەڵامی پرسیارەکەیان ناداتەوە کە حەرامی یان دروستە، بەڵکو بە هۆ(علة)ی حوکمەکە وەڵام دەداتەوە، واتە مەبەست و حیکمەتی لە حەرامکردنی ئارەق و قومار، ئەویش ئەوەیە کە زەرەرو زیانیان زیاترە لە سودەکانیان، تا بنەمایەکی گشتی بداتە عەقڵی مرۆڤی دروست، تا لە هەموو بوارێکدا و لە کات و شوێنێکدا کاری پێ بکات، ئەویش ئەوەیە هەر شتێك زەرەرو سودی هەبوو وە زەرەری لە سودی زیاتر بوو ئەوە حەرامە، وەك حەرامی عەرەق و قومار، ئەم هۆکارە لە زاراوەی زانایانی ئوصولی فیقهدا بە (العلة المنصوصة) ناودەبرێت، واتە ئەو هۆکارەی قورئان بە ڕاشکاوی باسی کردووە، حوکمەکەشی بۆ کارپێکردنی وەك حوکمێکی ڕاشکاوی و ڕوونی قەتعی وایە.

---

[1]- سورة البقرة، الآية:٢١٩.

لێرەوە دەتوانین بڵێین خەتەنەكردنی مێیینە زەرەری زیاترە لە قازانجی ئەگەر وامان دانا سودی هەیە، بەڵام لە ڕاستیدا سود لە خەتەنەكردنی مێیینەدا نیە، هەر كەس وابزانێت خەتەنەكردنی مێیینە شەپۆلی ئارەزووی جنسی كەم دەكاتەوە ئەوە ڕاست نیە، چونكە هێزی جنسی شوێنەكەی مێشكی مرۆڤ و بڕبڕەی پشت و كۆئەندامی عەصەبیە بەبەڵگەی ئەوە مرۆڤ هەتا پیر بێت توانای سێكسی كەم دەبێتەوە، بەڵام جێگەی خەتەنەكردنی كوڕان وكچان دوو ئەندامە بۆ تێربوونی سێكسی لەكاتی جوتبوونی ژن و پیاودا.

لەسەر ئەم بنەمایە موفتی لەسەریەتی فتوای حەرامی هەر شتێك بدات كە ئەو هۆكارەی تێدابێت واتە زەرەری زیاتر بێت لە قازانجی، یان هەر زەرەری ڕووتی هەبێت وەك جگەرەكێشان، كە بە كردەوەو بە زانست دەركەوتووە. خەتەنەكردنی مێیینە كە هەتا ئێستا زانستی نوێ سودی خەتەنەكردنی مێیینەی بۆ ڕوون نەبۆتەوە، ئەگەریش هەر بۆ مشتومڕ وامان دانا كە سودی هەیە، بەڵام زیانەكەی زۆرترە لە سودەكەی، هەروەك لە ڕاپۆرتە پزیشكیەكان و جێبەجێ كردنە كرداریيەكان دەركەوتووە كە زەرەری زیاترە لە سودی، حەرام كردنی جگەرەكێشان یان خەتەنەكردنی مێیینە ناچنە بەشی قیاسەوە كە بەڵگەی گوماندار(الادلة الظنية)ن و دەكرێ بە پێچەوانەیانەوە كار بكرێت، بەڵكو لە بەشی (العلة المنصوصة)ن كە لە ئاستی دەقی قەتعین و نابێت بەپێچەوانەی كاربكرێت.

بنەماكانی جێبەجێكردنی بەرژەوەندی

بۆ پراكتیزەكردنی بەرژەوەندی لە ژیانی ڕۆژانەدا پێوەری زۆر هەیە لەوانە:

یەكەم: (لا ضرر ولا ضرار) نە زەرەرت پێبگات و نەزەرەر بگەیەنی[1].

(لا ضرر) واتە دروست نیە زەرەر بگەیەنی بەكەس بەبێ بنەمایەكی شەرعی و قانوونی.

---

[1]- الحديث(لا ضرر ولا ضرار) رواه ابن ماجه، كتاب الأحكام، باب من بنى في حقه ما يضر بجاره، الرقم:٢٣٤٠-٢٣٤١. وصححهما الألباني. ورواه الامام مالك في الموطأ، كتاب الأقضية، باب القضاء في المرفق، الرقم: ١٤٩٤. وانظر: مجلة الأحكام العدلية، المادة ١٩.

(لا ضرار) واتە وەلاّم دانەوەی زەرەر بە زەرەر دروست نیە، بەڵکو پێویستە لەسەر زەرەرمەند زەرەرەکەی بە پێبـژاردن پربکاتـەوە، لـە رووی مـەدەنی و قانوونیـەوە زەرەربـەخش بەرپرسـە لـە بـژاردنی هاوتـای ئـەو زیانـەی بەکەسـی زیانکردووی گەیاندەوە، ئەم بنەما بۆ زەرەری جینائی نابێت نـابێ، بەڵکو دەبـێ زەرەرو سزا هاوشێوە بن، وەك ئایەتەكە دەفـەرموێت: ﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالْأَنْفَ بِالْأَنْفِ وَالْأُذُنَ بِالْأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ فَمَنْ تَصَدَّقَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ...﴾[1] لە بریندارکردندا تاوانبـار بـە پێـی بـڕی تاوانەکەی تۆڵەی لێدەکرێتەوە ئەگەر هاوشێوەی هەبوو.

دووەم: بنەمای (الضرورات تجيز المحظورات) زەرورەت شتە حەرامـەکان رێگـە پێدەدات: ئەم بنەمایە بەم شێوەیەش هاتووە: (الضرورات تبيح المحظـورات)[2] کـە ئەم شێوەیە هەڵەیە چونکە زەرورەت نابێتە هۆی رێگـە پێـدان. بـەهۆی زەرورەت بەرپرسیارێتی جینائی لەسەر هـەڵبگرێت نـەك بەرپرسـیارێتی مـەدەنی، هەرکـەس ماڵی کەسێك لـە ژێـر فشـاری زەرورەتـدا لـەناو ببـات وەك دزیـن لـە ژێـر فشـاری زەرورەتـدا، سـزا نادرێـت لەبـەر زەرورەتەکـەی، بـەلاّم ئەگـەر خـاوەن مـاڵ داوای پێبژاردن بکات، دەبێت مافەکە بۆی ببژێرێتەوە، چـونکە فشـاری زەرورەت نابێتـە مافی کەسانی تـر بـەتاڵ ناکاتـەوە، خەتەنـەکردنی مێیینـە رێگـە پێـدراوە بـەهۆی زەرورەتێکی تەندروستی کە پێویستی بکات، بـەلاّم زەرورەت بـە ئەنـدازەی خـۆی بڕیاری لەسەر دەدرێت، نابێت لەو ئەندازەیە تێپەرێت.[3]

سـێیەم: بنــەمای (الضــرر الاشـد يـزال بالضــرر الأخـف) زەرەری گـەورە بـە زەرەرێکی بچوکتر لادەبرێت: خەتەنکردنی کوڕان واجبـە چـونکە زەرەری خەتەنـە نـەکردن زۆر گـەورترە لـەو ئـازارەی توشـی دەبێـت لـەکاتی خەتەنەکردنـدا، واز لێهێنانی دەبێتە هۆی نەخۆشی زۆر لەوانە شێرپەنجە.

---

[1]- سورة المائدة، الآية:٤٥.

[2]- مجلة الأحكام العدلية، المادة ٢١.

[3]- مجلة الأحكام العدلية، المادة ٢٢.

چوارەم: بنـەمای (یختـار أهـون الشـرین) هەڵبـژاردنی سـوکترین شـەڕ: هـەمان چەمك و واتای بنەمای سێیەمی هەیەو کە خەتەنە کردنی کوڕان باشترە لە خەتەنە نەکردنی.

پێنجەم: ئەگەر زەرەر و سود کۆبوونەوە بەپێی ئەم خاڵانـەی خـوارەوە کـاری لەسەر دەکرێت:

یەکەم: ئەگەر کارێك سودی زیاتر بوو لـە زەرەری ئـەوە ئـەنجام دەدرێـت وەك خەتەنەکردنی کوڕان.

دووەم: ئەگـەر زەرەری زیـاتر بـوو لـە سـودی ئـەوە قەدەغـە دەکرێـت وەك خەتەنەکردنی مێیینە.

سێیەم: ئەگەر زەرەرو سود یەکسـان بـوو دەبـێ قەدەغـەبکرێت، چـونکە دوور خستنەوەی زەرەر لە پێش وەدەست خستنی سودەوەیە.

دووەم : دروست نیە دروستکراوی خوا بگۆڕرێت بۆ زەرورەت نەبێت:

دەستکاریی دروستکراوی خـوا لـە ئەنـدامێك لـە ئەندامـەکانی مـرۆڤ کـە خـوای گەورە لە سەر جوانترین شێوە دروستیکردووە دروسـت نیـە، مەگـەر لـە حاڵـەتی زەرورەتدا نەبێ، زەرورەتیش بە ئەندازەی پێویستە، قورئان لە کۆمەڵە ئایـەتێکی زۆردا ئامـاژەی بـەوە کـردووە، خەتەنـەکردنی مێیینـەش پێچـەوانەی فەلسـەفەی قورئانی پـیرۆزە کـە ئامـاژە بـەوە دەکـات مـرۆڤ بـە تـەواوی دروسـتکراوە و کـەم وزیادی نیە، لەو ئایەتانەش:

﴿ وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَّرَهُ تَقْدِيرًا﴾[1].

﴿ أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ﴾[2]

---

[1]- سورة الفرقان، الآية:٢.

[2]- سورة المؤمنون، الآية:١١٥.

﴿ فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾[1]

﴿ اللَّهُ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ قَرَارًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ﴾[2]

﴿ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ وَصَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُوَرَكُمْ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ﴾[3]

﴿ هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ﴾[4]

﴿الَّذِي أَحْسَنَ كُلَّ شَيْءٍ خَلَقَهُ وَبَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسَانِ مِنْ طِينٍ﴾[5]

﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾[6]

﴿إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ﴾[7]

﴿ الَّذِي خَلَقَكَ فَسَوَّاكَ فَعَدَلَكَ، فِي أَيِّ صُورَةٍ مَا شَاءَ رَكَّبَكَ﴾[8]

هەموو ئەو ئەندامانەی خوا بە مرۆڤی بەخشیون نیعمەتی خوای گەورەن پێویستە لەسەر ئینسان سوپاسی خوایان لەسەر بکات کە لەسەر ئەو شێوەیە دروستیکردون، چۆن مرۆڤ ئەو مافە بەخۆی دەدات دروستکراوی ئەو بگۆڕێ، ئایا مرۆڤ وا دەزانێ ئارەزووی سێکسی لە کچاندا کە خوا پێی بەخشیوە هەڵەیەکی خواییە؟! هەتا هەستێ بە گۆڕینی و خەتەنەکردنی هەتا بێبەشی بکات لە شتێك کە خوا پێیبەخشیوە؟ خەتەنەکردنی کوڕان بۆ پاك وخاوێنی و زۆر شتی باشی ترە ئەگەر لەلایەن کەسانی پسپۆڕەوە بکرێت بە پێچەوانەی خەتەنەکردنی مێینەوە بەبیانوی سنورداركردنی لارێبوونی.

---

[1]- سورة الروم، الآية:٣٠.

[2]- سورة غافر، الآية: ٦٤.

[3]- سورة التغابن، الآية: ٣.

[4]- سورة آل عمران، الاية:٦.

[5]- سورة السجدة، الآية: ٧.

[6]- سورة التين، الآية:٤.

[7]- سورة القمر، الآية:٤٩.

[8]- سورة الانفطار، الايتان:٧-٨.

ئایا خەتەنەكردن بەسە بۆ ڕێگرتن لە لاڕێبوونی كچان، لەكاتێكدا لاڕێبوون بەهۆی پەروەردەی هەڵەوەیە.

سەدان ئایەتی تر هەیە بەڵگەن لەسەر ئەوەی كە خوای گەورە مرۆڤی بەتەواوی دروستكردووە، زیادی تێدا نیە تا بگۆڕێت و بسڕێتەوە، كەمیشی تێدانیە تا مرۆڤ بە ویست و دەستكاری خۆی تەواوی بكات، لەگەڵ ئەو ئایەتانەشدا پێغەمبەر (ﷺ) نەفرەتی كردووە لەو كەسانەی دروستكراوی خوا دەگۆڕن، خەتەنەكردنی كوڕان و كچانیش گۆڕینی دروستكراوی خوایە، بەلام زەرورەت ڕێگە بە كاری حەرام دەدات بە ئەندازەی پێویستی ئەو زەروربوونە، بەپێچەوانەی خەتەنەكردنی مێینە كە لە ڕووی زانستی و پزیشكی و عەمەلیەوە ئەو دەركەوتووە كە زەرور نیە و گۆڕینی دروستكراوی خوایە و، زەرەری زیاترە لە سودەكانی، بۆ ڕوونكردنەوەی ئایەتەكانی پێشوو لێرەدا باس لە پێكهاتەكانی جەستەی مرۆڤ دەكەین:

جەستەی مرۆڤ هەروەك پسپۆڕان و شارەزایانی بواری پزیشكی دابەشیان كردووە لەم ئەندامانە پێكدێ:

یەكەم: ئەندامەكان: واتە ئەو بەشانەی كە جەستەی مرۆڤ پێك دەهێنن و هەر ئەندامێك كارو وەزیفەی تایبەتی خۆی هەیە، هەڵدەسێ بەكاری خۆی بەبێ ئەندامەكانی تر.

هەندێ لەو ئەندامانە تاكن وەك دڵ و پەنكریاس و سپڵ و هی تر،

هەندێ ئەندام جووتن وەك چاو و گوێچكەو سیەكان و گورچیلەكان هەر ئەندامێك كاری خۆی دەكات كە خوا بۆی داناوە.

ئەو ئەندامانە كاری خۆیان دەكەن بەهەموو توانایانەوە هەندێ جار بە نۆرەو بە گۆڕین ئەو كارە دەكەن لە نێوان خۆیاندا، مرۆڤ ناتوانێت بژی بەبێ كاری ئەوان، وەك دڵ و سیەكان، جگەر بە پێچەوانەی هەندێ ئەندامیتر كە بەبونی

تاکێکیان ژیان بەردەوام دەبێت و بە وەستانی یەکێکیان مرۆڤ بە تەواوی پەکی ناکەوێت، وەك یەکێك لە گورچیلەکان یان چاوەکان یان گوێچەکەکان[1].

دووەم: بەشەکانی تری جەستەی مرۆڤ: ئەو بەشانەن کە بە حوکمی سروشتیان لەکاردەکەون، وەك قژی سەر دوای برینی و وڵداش دوای لە دوای لەدایك بوون و لەوزەکانی قورگ دوای دەرهێنانیان و، نینۆکەکان دوای قرتاندنیان، ئەمانە سود بە خاوەنەکانیان ناگەیەنن و بەردەوام لە تازەبونەوەدان، هەروەك قژی سەر لەدوای تاشین درێژ دەبێتەوە هەروەها نینۆکەکانیش.

بەشێوەیەکی گشتی هەموو ئەندامە جێگیرەکانی لەشی مرۆڤ تازەنابنەوە، گۆڕین و دەستکاری قبوڵ ناکەن، مەگەر بۆ زەرورەتێك ئەویش بەپێی ئەندازەو پێویست بوون.

ئەندامی زاوزێی مێینە ئەوەی خەتەنەکردنی لەسەر ئەنجام دەدرێت وەزیفەیەکی تایبەتی هەیە ئەویش تێرکردنی ئارەزووی جنسیە لەکاتی بەیەکگەیشتنی لەگەڵ ئامێری نێرینە، هیچ ناتەواویەك لەم ئەرکەیدا نیە، هەتا مرۆڤ تەواوی بکات و زیادەی تێدا نیە تا بە خەتەنە کەمی بکاتەوە، ئەوەی دەڵێن ئەوە شوێنی ئارەزووی جنسی مێیە کە دوو هەندەی ئارەزووی جنسی نێرە، هەڵەیەکی بڵاوە، چونکە سەرچاوەی ئارەزووی جنسی لە مێشك و بڕبڕەی پشت و جیهازی عەصەبیدایە، بەبەڵگەی ئەوەی مرۆڤ کە پیر دەبێت توانای جنسی لاواز دەبێت، سەرەڕای مانەوەی ئەندامی نێرینەو مێینەی بەسەلامەتی.

---

[1]- د. رضا عبدالحليم، النظام القانوني للانجاب الصناعي، ص١٥٨ وما يليها. وكذلك د.علاء علي حسين نصر، ختان الاناث- دراسة مقارنة في الفقه الاسلامي والقانون الوضعي، ص١١٨ وما يليها.

باسی دووەم:
ئەو فەرموودە (آحاد) نەی پشتگیری لە خەتەنەكردنی مێیینە دەكەن و گفتوگۆ لەسەریان

گفتوگۆ لەسەر ئەو فەرمودانەی تایبەتن بە خەتەنەكردنی مێیینەوە بریتیە لە هەڵسەنگاندنیان لە ڕێگەی چەند تێبینیەكی گشتی و تایبەتەوە، ئێمەیش لێكۆڵینەوەكە دەكەین بە دوو باس:

یەكەم: تێبینی گشتی دەربارەی هەموو ئەو فەرمودانەی پشتگیری لە خەتەنەكردن دەكەن:

یەكەم: ئەو فەرمودانەی لە پێغەمبەر بیستراوە بەو سیفەتەی پێغەمبەرە یان سەرچاوەكەی وەحیی خواییە وەك دەفەرموێت: ﴿وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَى، إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَى﴾[1] یان سەرچاوەكەی ئیجتیهادێكی پشت بەستووە بە تەورات یان بە عورفی نەفامی یان بەرژەوەندیەكی ئەو كاتە بەپێی بۆچوونی خۆی، بەم شێوەیەی خوارەوە:

ئەو فەرمودانەی پشت دەبەستن بە وەحی پێشتر لە باسی وەزیفەی سونەتدا باسمان كرد.

ئیجتیهادێك كە پشت بەتەورات دەبەستێ وەك حوكمكردن بە بەردبارانكردنی پیاو و ژنی زیناكەر بەو مەرجەی هاوسەردارین، لە كتێبی (نیـل الأوطـار)ی ئیمامی شەوكانیدا هاتووە: پێغەمبەر (ﷺ) لەو كاتەدا فەرمانی پێكرابوو بە شوێن حوكمی تەورات بكەوێ لەو مەسەلانەی دەقی قورئانی لەسەر نەبووەو نەسخیش نەكراوەتەوە، لە بابەتی سزای زیناكەردا، دواتر ئەو حوكمە نەسخ بووەوە بە ئایەتی: ﴿وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فَاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ حَتَّى يَتَوَفَّاهُنَّ الْمَوْتُ أَوْ يَجْعَلَ

---

[1]- سورة النجم، الآيتان:٣-٤.

اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا﴾[1] بەلاّم لە ڕاستیدا نەسخی حوکمی زینای هاوسەرداران بە ئایەتی: ﴿الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ وَلَا تَأْخُذْكُمْ بِهِمَا رَأْفَةٌ فِي دِينِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلْيَشْهَدْ عَذَابَهُمَا طَائِفَةٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ﴾[2] بووە، هەردوو وشەی (الزانیە والزانی) دوو سیفەتن بە (أل الاستغراق) دیاریکراون بۆ گشتیەو کەسی هاوسەردار و زگوردیش دەگرێتەوە لە قورئانی پیرۆزدا بەڵگەو ئایەت نیە بۆ ڕەجم، گوتەی (والشیخ والشیخة إذا زنیا فارجموهما)[3] عورفێکی جاهیلیە، هەست و سەلیقەی جوان دەزانێ ئەوە فەرمودەی خوا نیە، لەگەڵ ئەوەشدا سزای ڕەجم زۆر سەخت و دژوارەو لەگەڵ دادگەری خواو شەریعەتی خوادا ناگونجێ کە فەرمان دەکات بە نەرم و نیانی، تەنانەت لەگەڵ ئاژەڵیش لەکاتی سەربڕیندا.

دووەم: هەموو ئەو فەرمودانەی پشتگیری لە خەتەنەکردن دەکەن دژن لەگەڵ ئەو ئایەتانەی داوای نەگۆڕینی دروستکراوی خوا دەکەن و ڕێگری دەکەن لە

1- سورة النساء، الآية:١٥. انظر: نيل الأوطار شرح منتقى الأخبار من أحاديث سيد الأخيار للإمام محمد علي الشوكاني، م٧ ص١٠٥.

2- سورة النور، الآية:٢.

3- رای شیخ (محمد صالح ابن العثیمین) لەم بابەتە: بەکورتی وتەی (والشیخ والشیخة إذا زنیا فارجموهما البتة)، ئەگەریش لە سونەن و موسنەدی ئیمام ئەحمەد و صەحیحی ئیبن حیبان مەشهورە، بەلاّم لەبارەی ڕاستیەکەی لە دەروندا شتێك هەیە، یەکەم چونکە پێچەوانەی حوکمێکی شەرعی چەسپاوە، چونکە حوکمەکە بە هاوسەرداری(احصان) پەیوەستە نەك بە پیری، دووەم بێژەی فەرمودەکەی عومەر کە لە دوو صەحیحەکەدا چەسپاوە، باس لەوە دەکات کە ڕەجم بۆ ئەو کەسەیە دوای هاوسەرگیری زینا بکا، ئەمەش ئەوە دەخوازێت کە ئایەتە نەسخ کراوەکە حوکمەکەی بەستۆتەوە بە هاوسەرداری نەك پیری، ئەوەش بەڵگەیە لەسەر لاوازیی ئەو فەرمودەیەی گێردراوەتەوە، بۆیە دەبێ لێی دڵنیابینەوە، کەواتە ئەو بەشی دووەمی نەسخکراوە، ئەوەی بێژەکەی نەسخ کراوەتەوەو حوکمەکەی ماوە، سێیەمیش ئەوەی بێژە و حوکمەکەی نەسخ کراوەتەوە، نمونەیان بە فەرمودەکەی عائیشە (خوا لێی ڕازی بێت) هێناوەتەوە، کە لە صەحیحی ئیمام موسلیم چەسپاوە، کە لە قورئاندا هاتبوو دە شیرخواردنی ئاشکرا دەبێتە هۆی حەرامی، ئەو دە شیرخواردنە بەبێژە و حوکم نەسخ کرایەوەو حوکمەکە لەسەر پێنج شیرخواردنی ئاشکرا جێگیر بوو.

هەر شتێك کە زەرەری زیاتر بێت لە سودو کەڵکی، وەك پێشتر ڕونمانکردەوە.

سێیەم: هەموو فەرمودەکانی خەتەنەکردنی مێیینە ئاحادن و لە مەرجی کارکردن بەو جۆرە فەرمودانەش ئەوەیە کە نابێت چارەسەری کێشەیەك بکەن کە جێگەی پێویستی زۆری مرۆڤ بێت، خەتەنەکردنی مێیینە ڕۆژانە دووبارە دەبێتەوە ئەگەر ئەو فەرمودانە ڕاست بوونایە دەبوو متەواتر بن یان مەشهور بن، تاکبوونیان بەڵگەی ناڕاستیانە.

چوارەم: هەموو فەرمودەکانی خەتەنەکردنی مێیینە ئەگەر ڕاستیش بن، تەنها ئاماژەن بۆ ڕێگەپێدان (الاباحة) یان سونەت یان ڕێزلێنان(مەکرەمە)، وەك باسکرا، هیچ فەرمودەیەك ساغ نەبۆتەوە ئاماژە بە واجب بوونی بکات، ئاشکرایە ئەو حوکمەی ڕێگەپێدراوە یان سونەتە یان مەکرەمەیە، دروستە بۆ دەسەڵاتی تەشریعی سەردەم بە قانوون ڕێگای لێبگرێت ئەگەر بەرژەوەندی گشتی ئەوەی خواست، پارێزگاری لە تەندروستی کچانیش لە بەرژەوەندییە زەروریەکانە.

پێنجەم: لە ژیاننامەی پێغەمبەردا(ﷺ) ساغ نەبوەتەوە کە یەکێك لە کچەکانی خۆی خەتەنە کردبێ، تەنها ئەوەی لێدەگێڕنەوە کە لە ڕۆژی حەوتەمی لە دایکبوونیاندا حەسەن و حوسەینی خەتەنە کردوە، هەروەها ئەوەش ساغ نەبوەتەوە کە یەکێك لە هاوڵانی پێغەمبەر یان تابعین یان تابعی تابعین کە یەکێکیان کچی خۆیان خەتەنە کردبێ.

شەشەم: قورئانی پیرۆز نە لەدوور و نەلە نزیك ئاماژە بە خەتەنە کردنی کچان نەکردوە، لەکاتێکدا کۆباسی تایبەت بە ژنان لە قورئاندا هاتووە، وەك باسەکانی بێنوێژی و زەیستانی و سکپڕی و شیردان و منداڵ بەخێوکردن و هاوسەرگیری و تەڵاق و نەفەقەو شتی لەو بابەتانە.

حەوتەم: ئەگەر ئەو فەرمودانەی لەبارەی خەتەنەکردنی مێیینەوە هاتوون ڕاست بن(صحيح) ئەوا شانشینی عەرەبی سعودی لە پێشەوەی ئەو وڵاتانە دەبوو کە کچان خەتەنە دەکەن، چونکە لانکەی وەحی و دابەزینی قورئان و بڵاوبوونەوەی ئیسلامەو شوێنی لەدایك بوون و مردنی پێغەمبەرە، لەگەڵ

ئەوەشدا ڕۆژێك لە ڕۆژان ئەو وڵاتە ئەو نەریتەی جێبەجێ نەکردووە کە لە کۆمەڵگا سەرەتاییەکانەوە ماوەتەوە، ئەمەش بەڵگەیە کە خەتەنەکردنی مێینە دروشمێکی ئیسلامی نییەو ئەوەی کە دروشمی ئیسلامیە خەتەنەکردنی کوڕانە بە کۆدەنگی زانایانی ئاینی و فەقیهەکان.

هەشتەم: عێراق وڵاتێکی ئیسلامیە، ڕێژەی دانیشتوانی عەرەب زیاترە لە کورد، کەچی خەتەنەکردنی مێینە لە ناو عەرەبەکاندا بە سونەو شیعەوە ئەنجام نادرێت، ئەم نەریتە تەنها لە چەند وڵاتێکی ئەفریقی و عەرەبیدا دەکرێت وەك صومال و میسر، ئەوانیش وەك نەریتیکی بۆماوەیی فێرعەونی دەکرێ، بەڵام لەم دواییانەدا قانوونی میسری حەرامی کردو سزایەکی توندی دانا بۆ هەرکەس بەو کارە هەستێ، شت بەخوا دواتر ئەمە زیاتر ڕوون دەکەینەوە.

نۆیەم: خەتەنەکردنی مێینە قیاس ناکرێ لە سەر خەتەنەکردنی کوڕان، چونکە مەرجی قیاس دەبێت هۆیەکی کۆکەرەوەی هاوبەش (علة جامعة مشتركة) لە نێوان قیاس لەسەرکەر و قیاس لەسەرکراو هەبێ، علەکە لە کوێدایە؟ قیاس لێرەدا لەسەر دوو شتی زۆر جیاوازە، چونکە زانستی نوێ زەرورەتی خەتەنەکردنی کوڕانی سەلماندووە، هەروەك چۆن لایەنە سلبیەکانی خەتەنەکردنی مێینەشی ڕوونکردوەتەوە کە لە خەتەنەی کوڕدا نیە، بۆیە بێجگە لە خەتەنەی کوڕان لەسەر ئەسڵی قەدەغەکردنەکە دەمێنێتەوە، لەسەر ئەو بنەما ئوصولیەی کە ئەوەی بەڕێگەی جیاکردنەوە (الاستثناء) دروستە، قیاسی لەسەر ناکرێ، ئەوەی ئاشکرایە ئەو ئەلقەی ئەندامی نێرینە شوێنی کۆبوونەوەی میکرۆبەو کە دەبێتە هۆی نەخۆشی مەترسیداری وەك شێرپەنجە و ئایدز.

دەیەم: فەرمودەکانی خەتەنەکردنی مێینە هاوشێوەیان لە قورئاندا نیە، پێشتریش ئاماژەمان پێکرد، کە ئەرکی سونەتی پێغەمبەر وەك سەرچاوەی حوکم لەوکاتەیە کە هاوشێوەیان هەبێت لە قورئانی پیرۆزدا، قورئان لە دوور و نزیکەوە ئاماژەی بەو جۆرە شتە نەکردوە.

دووەم: تێبینی تایبەت دەربارەی هەریەک لەو فەرمودانە بەجیا:

ئەمانە هەندێ تێبینیی زنایانی فەرمودەیە لە سەر فەرمودەکانی خەتەنەکردنی مێینە:

١. فەرمودەی: (إذا التقى الختانان وجب الغسل)[1] ئەم فەرمودە لاوازەو کارپێکردنی دروست نیە، وەك پشتگیریەك بۆ خەتەنەکردنی مێینە، چونکە بنەمایەکی فیقهی دەچەسپێنی کە بە کۆی دەنگ رەتکراوەتەوە، چونکە خۆشۆردن بە تەنها بەرکەوتن واجب نابێت، بەڵکو دەبێت سەری ئەندامی نێرینەی پیاو لە ئەندامی مێینەی ژن ون بێت، ئەو کات خۆشۆردن واجب دەبێ، راستەکە ئەوەیە کە ژن و مێرد لە پەیوەندییەکی جنسیدا بەیەك گەیشتن خۆشۆرین لەسەریان واجب دەبێت.

٢. فەرمودەی هەیسەمی کوڕی کولەیب لە باوکیەوە ئەویش لە باپیریەوە کە هاتووە بۆ لای پێغەمبەر و وتویەتی: موسڵمان بووم ئەی پێغەمبەری خوا (ﷺ)، ئەویش پێی فەرموە: برۆ مووکی کافری لەخۆت بکەوەو خۆت خەتەنە بکە. ئیمامی شەوکانی[2] کە زانایەکی گەورەی فەرمودەیە دەڵێ ئەم فەرمودە تەبەرانی و ئیبن عەدی و بەیهەقی گێڕاویانەتەوە، ئیبن حەجەری عەسقەلانی دەڵێ پچڕان (قطع) هەیە، هەیسەم و باوکی نادیارن، ئیبن قەتان دەڵێ: ئەم فەرمودە نابێتە بەڵگە لەبەر ئەو قسانەی کە لەسەری هەیە، ئیبن مونزیر دەڵێ: لەبارەی خەتەنەکردنی مێینەوە هیچ هەواڵێك لە پێغەمبەرەوە نەبیستراوە دەربارەی خەتەنەکردنی مێینە هەتا بۆی بگەڕێینەوەو هیچ سونەتێکیش نیە شوێنی بکەوین[3].

٣. ئەو فەرمودەیەی ئەبو هورەیرە دەیگێڕێتەوە کە دەفەرموێت: (پێنج شت لە فیترەتی مرۆڤن: نینۆك کردن، بەرسمێڵ کردن، هەڵکێشانی مووی بنباڵ، بەرتاشین

---

[1]- رواه ابن ماجه، كتاب الطهارة وسننها، باب ماجاء في وجوب الغسل إذا التقى الختانان، الرقم: ٦٠٨- ٦٠٩-٦١٠-٦١١. وصححها الألباني. ورواه الامام مالك، الموطأ، كتاب الطهارة، باب واجب الغسل إذا التقى الختانان، الرقم: ١٠٦.

[2]- الامام الشوكاني، نيل الأوطار، م١ص١٣٥.

٣- ابن حجر العسقلاني، فتح الباري شرح صحيح البخاري، م١١ ص٨٩ وما يليها.

و خەتەنەکردن)[1]. ئەم فەرمودەیە لە زۆربەی گێڕانەوەکانداو زۆربەی سەرچاوەکانداو بە تایبەتی لە گێڕانەوەکەی بوخاری دا خەتەنەکردنی تێدا نییە. سەرەڕای تێبینی فەرمودەناسان، ئەگەریش فەرمودەکە ڕاست بێت ئەوا خەتەنە تەنها بۆ کوڕانە.

٤. ئەو فەرمودەیەی حەجاجی کوڕی ئەرتەئە(الحجاج بن أرطأ) دەگێڕێتەوە کە: (الختان سنة للرجال، مكرمة للنساء)[2] واتە: خەتەنەکردن بۆ پیاوان سونەتەو بۆ ژنان ڕێزگرتنە. هەر یەك لە ئیمامی قورتوبی و ئیبن حەجەری عەسقەلانی دەڵێن حەجاج فەرمودەی لێوەرناگیرێ و گێڕانەوەکەی نابێتە بەڵگە. شەوکانی دەڵێ حەجاج (مدلس)ە، واتە ڕاستگۆ نیە و شت بۆ گێڕانەوەکان زیاد دەکات، هەندێ جار قەتادە بە شێوەی جیاواز ئەو فەرمودەیە دەگێڕێتەوە، جارێك بەوشێوەیە دەیگێڕێتەوەو جارێکیتر بە زیادکردنی شەدادی کوڕی ئوەیس و جارێکی تر لە ڕێگەی مەکحول لە ئیبن ئەیوب و، حاتەم لە فەرمودە کێشەلەسەرەکان (العلل) هێناویەتی، لە باوکیەوە دەگێڕێتەوە کە هەڵەکە لە حەجاج یان لە گێڕەرەوەیەك لەوەوە بووە، بەیهەقی دەڵێ فەرمودەیەکی لاوازو پچڕاوە(منقطع).

٥. ئیمامی ئیبن و حەجەری عەسقەلانی لە کتێبی (تلخيص الحبير في تخريج أحاديث الرافعي الكبير) دەڵێت ئەم فەرمودە لاوازە (ضعيف)ە.

٦. گێڕانەوەکەی ئیبن و عەتیە کە لە (سنن أبي داود)دا هاتووە، کە ژنێك لە مەدینەدا کچانی خەتەنە دەکرد پێغەمبەر پێی فەرموو: (لا تنهكي فإن ذلك أحظى للمرأة وأحب الى البعل) لە گێڕانەوەیەکی تردا(أشمي ولا تنهكي)[3]. ئەم فەرمودە حاکم و بەیهەقی و ئەبوداود بە وتەی لێك نزیك گێڕاویانەتەوە، هەموویان بە سەنەدی لاواز گێڕاویانەتەوە، هەروەك (الحافظ زين الدين العراقي) لە قسە کردنی لەسەر کتێبی

١– صحيح البخاري، كتاب اللباس، باب قص الشارب، الرقم: ٥٨٩١. و صحيح مسلم، كتاب الطهارة، باب خصال الفطرة، الرقم: ٥٩٦. والحديث بهذا اللفظ: عن أبي هريرة، عن النبي ﷺ قال: الفطرة خمس– و خمس من الفطرة–الختان ، والاستحداد، وتقليم الأظفار، ونتف الإبط، وقص الشارب.

٢– رواه الامام احمد في مسنده.

٣– رواه أبوداود، كتاب الأدب، باب ما جاء في الختان، الرقم: ٥٢٧١. ضعفه أبوداود ولكن صححه الألباني في تحقيقه على سنن أبي داود، وفي سلسلة الأحاديث الصحيحة، الرقم: ٧٢١.

(أحياء علوم الدين)ی ئیمامی غەزالی دا ڕوونی کردوەتەوە، هەندێ لە زانایانی هاوچەرخ سەنەدەکانی ئەم فەرمودەیان کۆکردوەتەوەو دەڵێن هەموویان لاوازن و نابنە بەڵگە. دکتۆر (الصباغ) لە کتێبەکەیدا سەبارەت بە خەتەنەی کچان دەڵێ: سەیرکە -خوا هاوکارت بێت- چۆن ئەو دوو ئیمامە گەورەیە (أبوداود والعراقي) حوکمیان داوە بە لاوازی ئەو فەرمودەیە.. ئەگەر واش دابنێین فەرمودەکە ڕاستە، هێشتا فەرمان بە خەتەنەکردنی مێینەی تێدانیە، بەڵکو دیاریکردنی چۆنیەتی ئەو کارەی تێدایە لەگەر کرا، سەرەڕای ئەوەی زۆرێك ئەم فەرمودەیە وەك زۆر لە ئەهلی تەحقیق دەڵێن بۆ خەتەنەی کەنیزەك بووە.

٧. ئەو فەرمودەیەی کە دەڵێن پێغەمبەر لە ڕۆژی حەوتەمی لە دایکبوون، حەسەن و حوسەینی خەتەنە کردوە، ئەمەش نابێتە بەڵگە بۆ خەتەنەکردنی مێینە، سەرەڕای ئەوەی تانە لە دروستیی ئەو فەرمودەیە دراوەو زۆرێك لە زانایانی فەرمودە دەڵێن گێڕەرەوەکان لاواز و نادیارن.

٨. لە ئەبو هورەیرەوە کە پێغەمبەر فەرمویەتی: ئیبراهیم پێغەمبەری دۆستی خوا خەتەنە کراوە دوای ئەوەی تەمەنی گەیشتووەتە هەشتا ساڵ بە تەشوێ(قدوم) (ئامێرێکی دارتاشی). لە گێڕانەوەیەکی تردا دوای سەد ساڵ، یان سەدو بیست ساڵ یان سەدو بیست و پێنج ساڵ، هەموو ئەو ریوایەتانە ئیسرائیلین و لە کتێبی تەلمودەوە وەگیراون، هەروەك لە باسی یەکەمی بەشی یەکەمی ئەم کتێبەدا باسمان کرد، لەوانە کە ئیبراهیم پەیمانێکی لەگەڵ خوادا بەست و مۆری کرد بە خوێنی خەتەنە کردن، ناوەڕۆکی ئەو پەیماننامەیە ئەوە بوو: خوای گەورە بە ئیبراهمی فەرموو کە زەوی نێوان نیل و فورات بۆ تۆ و نەوەکانتە. جا ئەگەر خەتەنە کردن دروشمی ئاینی ئیبراهیم بووە، بۆچی دوای خست بۆ تەمەنی (٨٠-١٠٠- أو ١٢٠- أو ١٢٥) ساڵی؟ وەك لە گێڕانەوە جیاوەزەکاندا هاتووە، وە کردنەبەڵگەی ئایەتی: ﴿ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ﴾[1] بەڵگەهێنانەوەیەکی دوورەو زۆرلەخۆکردنی تێدایە، چونکە فەرمان کردن بە شوێن

---

[1]- سورة النحل، الآية: ١٢٣.

کەوتنی ئاینی ئیبراهیم زۆر لە پرۆسەی خەتەنەکردن قولترە، بەڵکو شوێنکەوتنی دینی ئیبراهیم شوێن کەوتنی بەرنامە و یەکتاپەرستی و دوورکەوتنەوەی لە ملهوڕان و ستەمکاران و بانگەواز کردنە بۆ تاك و تەنهایی خوا بە حیکمەت و بەڵگەی جوان.

٩. دەرەنجام خەتەنەکردنی مێینە لە زۆر فەرمودەدا هاتووە کە ئیمامی شەوکانی لە کتێبی (نیل الأوطار) لە (باب الختان) ١/١٣٣ و دواتر، ئەو فەرمودانەی هێناوە و لە دوای لێکۆڵینەوەی ورد لە سەنەدەکانیان حوکمی لاوازی داوە بەسەریاندا، وە باس لە قسەیەکی ئیمام ئیبن مونزیر دەکات کە دەڵێت: (هیچ هەواڵێك لە پێغەمبەرەوە نەبیستراوە دەربارەی خەتەنەکردنی مێینە هەتا بۆی بگەڕێنەوەو هیچ سونەتێکیش نیە شوێنی بکەوین) خاوەنی کتێبی (عون المعبود شرح سنن أبي داود لشمس الحق العظيم آبادي) دەڵێت: خەتەنەکردنی مێینە لە زۆر ڕووەوە گێڕراوەتەوەو هەموویان لاوازن و کێشەیان تێدایەو ناکرێنە بەڵگەی شەرعی. خاوەنی کتێبی (فقه السنة)١/٣٣ دەڵێت: هەموو ئەو فەرمودانەی فەرمان بە خەتەنەکردنی مێینە دەکەن لاوازن و هێچیان ڕاست نین. (ابن عبد بر) لە کتێبی (التمهيد) دەڵێت: ئەوەی موسڵمانان لەسەری کۆدەنگن خەتەنەکردن بۆ پیاوانە[١].

دوای ئەم تێبینیە گشتی و تایبەتانەی دەربارەی خەتەنەکردنی مێینە باسمان کرد دەگەینە ئەوەی کە هیچ دەقێکی شەرعی ڕاست و دروست نییە بکرێتە بەڵگەی ئەو پرۆسەیە، بەڵکو ئەم کارە وەك نەریتێکی بۆماوە ماوەتەوەو ئەوە دوای ئەوە پەیڕەوکراوە، بەڵام ڕەنگە لە سەردەمی نوێدا نەمێنێ.

[١]- عون المعبود شرح سنن أبي داود، م١٤ص١٨٣ وم١٤ ص١٢٥ وما يليها.

بەشی چوارەم:
فتواک زانایانی ئاین دەربارەک خەتەنەکردنی مێیینە و هەڵوێستی قانوون

لێکۆڵینەوەی ئەم بەشە لە دوو باسدا دەکەین

باسی یەکەم: فتوای زانایانی هلوچەرخی ئیسلام

باسی دووەم: هەڵوێستی قانوونی دانراوی سەردەم.

باسی یەکەم:
فتوای زانایانی ئیسلامی ئەم سەردەمە دەربارەی حوکمی خەتەنەکردنی مێیینە

لێرەدا فتوای زانایانی کۆن فەرامۆش دەکەین، چونکە فتواکانیان زیاتر پشتی بە فەرمودەی لاواز بەستوەو، ئەو فەتوایانە لە کاتێکدا بووە کە هێشتا بەهۆی زانست و زنیاریەوە زەرەرو زیانەکانی خەتەنەکردنی مێیینە دەرنەکەوتووە، ئەوان لێرەدا بیانوویان هەیە کە رێگەیان بەو کارە داوە هەروەك چۆن فتوایان بە دروستی جگەرەکێشان داوە کە لە سەردەمی ئەواندا زیانەکانی نەزانراوە لە رێگەی زانستی پزیشکی و تاقیگەی زانستی و کۆنگرەی زانستی یەك لە دوای یەك بۆ لێکۆڵینەوەی ئەو بابەتە.

لەم باسەدا تەنها هەندێ لەو فتوانەیانە باس دەکەین کە پشتیان بەستووە بە ئەزموونی زانستی و لێکۆڵینەوەی ورد و پشت بەستوو بە ئایەتی قورئان لەلایەکەوەو لەلایەکی ترەوە سەلماندنی زیانەکانی خەتەنەکردنی مێیینە لە رێگەی زانستی پزیشکیەوە، بەم شێوەیەی خوارەوە.

یەکەم: فەتوای فەرمی دکتۆر عەلی جومعە، موفتی کۆماری میسری، کە لە گۆڤاری (المصری الیوم) لە ڕۆژی ٢٠٠٥/٧/٤ لاپەڕە ٤ بڵاوکراوەتەوە، کە ئەمەش دەقی فتواکەیە:

١. خەتەنەکردنی مێیینە لە ڕووی شەرعەوە حەرام دەکرێت و، بەنەریتێك دادەنرێت کە لە دوور و نزیکەوە پەیوەندی بە ئیسلامەوە نیە، لیژنەی شەرعی بالآ لەیانەی فتوای میسری لە میانەی کۆبوونەوەیدا جەختی لەسەر ئەوە کردەوە کە: خەتەنەکردنی مێیینە نەریتێکە و لە ڕووی شەرعیەوە حەرامە، لەبەر ئەوەی پزیشکی نوێ بە شێوەیەکی تەواو زیانە دەروونی و جەستەییەکانی ئەو پرۆسەی ئاشکرا کردووە، بڕینی پارچەیەك لە جەستەی کچ بەبێ هیچ زەرورەت و بەڵگەیەکی شەرعی ڕێگەی پێنەدراوە.

٢. خەتەنەکردنی مێیینە نەریتێکە و هیچ بنەمایەکی شەرعی نیە و بە دروشمی دین دانانرێ، ئەوەی کە دروشمی دینە خەتەنەکردنی کوڕانە بەکۆدەنگی زانایان و فەقیهەکان و پزیشکان و بە درێژایی سەردەمەکان.

٣. زانایانی فیقهو شەریعەت و زۆر کەسی تر، مەسەلەی خەتەنەکردنی مێیینەیان ئاراستەی پزیشکانی پسپۆڕ کردوە، ئەوانەی جەختیان لەسەر کردەوەتەوەو ئەو نەریتەیان بە حەرام داناوە، لێرەدا ڕونکردنەوە پێویستە، چونکە ڕای کۆدەنگی حەرامی ئەو کارەیە.

٤. موفتی پشتی بەستووە بە قسەی (ابن الحاج) لە کتێبی (المدخل) وە قسەی ئیمامی شەوکانی (الشوكاني) لە کتێبی (نیل الأوطار) کە فەرمودەی خەتەنەکردنی مێیینە بۆ بەڵگە ناشێ و نابێتە بەڵگەی پێویست، وقسەی (ابن عبدالبر) لە کتێبی (التمهید) ئەوەی کە زانایان لەسەری کۆدەنگن، هەروەها قسەی (شمس الحق العظيم آبادي في شرح عون المعبود شرح سنن أبي داود) فەرمودەی خەتەنەکردنی مێیینە لە زۆر لاوە گێڕراتەوە هەموویان لاوازن و گرفتیان تێدایەو بۆ بەڵگەی شەرعی ناگونجێن.

٥. هەروەها موفتی پشت بە فتوایەكی دكتۆر یوسف قەرزاوی دەبەستێت لە توێژینەوەیەكیدا لەبارەی خەتەنەكردنی مێینە ەوە[1] كە دەڵێ: لەسەر ئەو بنەما بڕیار لەسەر دراوەی كە دروستكراوەكانی خوای گەورە وەك خۆیان بمێننەوە بەبێ گۆڕین، وە گۆڕینی جەستەی كچ بە خەتەنەكردن بە بڕینی بەشێك لە جەستەی بەبێ زەرورەت كارێكی ڕێگە پێنەدراو و حەرامە.

٦. هەروەها موفتی پشت دەبەستێ بە فتوایەكی (دكتور محمد سليم العوا) جێگری سەرۆكی یەكێتی زانایانی موسڵمان كە دەڵێ: (حوكمی خەتەنەكردنی مێینە نە واجبەو نە سونەتەو نە مەكرەمەیە) وە هەموو ئەو گێڕانەوانەی لەو بارەیەوە هاتوون بە لاوازیان دەزانێ، بەڵكو نەریتێكی تەواو زیانبەخشە، بە پشت بەستن بەسەرچاوەی باوەڕپێكراو.

٧. موفتی میسر پشت دەبەستێ بە كتێبی زانایانی پێشوو كە حەقیقەتی ئەو نەریتەیان ڕوونكردوەتەوە، هەتا لای ئەوانەش كە دەڵێن خەتەنەی كچان وەك خەتەنەی كوڕان دروشمێكی دینە، بەڵكو ئەو كارە دەبێتە هۆی برینداركردنی پێستێك لە سەرەوەی ئەندامی مێینە بەبێ لابردنی ئەو پێستە، بە وتەی (ماوردی) كە دەڵێ: بریتیە لە بڕینی پێستێك لە سەرەوەی ئەندامی مێینەیە، وەك ناوك یان پۆپیتەی كەڵەشێرە، هەورووەها ئیمامی (نەوەوی) لە كتێبی (المجموع) دەڵێ: بریتیە لە بڕینی كەمترین بەش لە میتكەی مێینە.

٨. موفتی میسر لەقسەكانیدا دەڵێ: لێرەدا بۆمان ڕوون دەبێتەوە كە وشەی بڕین (القطع) بە مانای توێكردن (الشق) دێت نەك لە ڕیشەوە دەرهێنان، وە ئەمەش پیویستی بە پزیشكی پسپۆڕ هەیە، لەم سەردەمەدا ئەو كارە زیانی زۆری هەیە بۆ جەستەی مرۆڤ و نابێت پەنای بۆ ببرێت مەگەر بۆ زەرورەتێكی شەرعی و تەندروستی.

---

[1] - ئەم توێژینەوە بە نرخەی دكتۆر یوسف قەرزاوی كراوە بە كوردی لەلایەن (دكتۆر ئاراس محمد صالح) و دەزگای ئارا چاپ و بڵاوی كردوەتەوە لە ساڵی ٢٠١٠.

۹. موفتی ئەوەش ڕوون دەکاتەوە کە بەردەوامی خەتەنەکردنی مێیینە هۆی دەرنەکەوتنی زیانەکانی بووە، بەڵام لە کاتی ئێستادا زیانەکانی لەلایەن پزیشکانەوە ڕوون بووتەوە، کەواتە ڕێلێگرتنی واجبە، چونکە زیانەکانی لە کاتی ئێستادا جێگەی گومان نیە.

۱۰. موفتی لە درێژەی قسەکانیدا دەڵێ: پێویستە لەسەر ئەوە کەسانەی کە دژی ئەم بۆچوونانەن و ڕەتی دەکەنەوە لە خوا بترسن لەم مەسەلەیەدا، فەتوا پەیوەستە بەو واقیعەی تێدا دەردەچێت، بابەتی خەتەنەکردنی مێیینە زیانە زۆرەکانی لە ڕووی دەروونی و جەستەییەوە دەرکەوتوون و پێویستە حەرام بکرێت بەکۆی دەنگ و بەبێ جیاوازی.

دووەم: ئەم فتوایەی شێخ تەنتاوی لە ۱۹۹٤/۱۰/۸:

بەڕێز دکتۆر عەبدولفەتاح وەزیری تەندروستی، سڵاوتان لێ بێت، لەسەر بنەمای نوسراوتان کە لەلایەن بەڕێز دکتۆر مەحمود ئیبراهیم بەڕێوەبەری گشتی ڕۆشنبیری و ڕاگەیاندنی تەندروستی سەبارەت بە حوکمی شەرعی و تەندروستی خەتەنەکردنی مێیینە پێمان گەیشت، لە وەڵامدا دەڵێین: ئەو فەرمودانەی هاتوون و فەقیهەکان پشتی پێ دەبەستن هەر یەك لە حاكم و بەیهەقی لە عائیشەی دایکی موسڵمانانەوە دەیگێڕنەوە کە پێغەمبەر ﷺ حەسەن و حوسەینی خەتەنە کردووە لە ڕۆژی حەوتەمی لە دایك بوونیان! بەڵام سەبارەت بە خەتەنەکردنی مێیینە هیچ فەرمودەیەك نەهاتووە، بکرێتە بەڵگە و ئەوەش کە هاتووە حوکمی لاوازی دراوە بەسەریاندا لەلایەن ئەهلی تەحقیقەوە، فەرمودەی خەتەنەکردن بۆ پیاوان سونەتەو بۆ ژنان مەکرەمەیە و وە فەرمودەی: بۆ ژنان باشەو لای مێردەکانیان خۆشەویستیان دەکات، وە لە گێڕانەوەیەکدا ئەگەر هەر دەیکەن کەمی لێبکەنەوە، وە فەرمودەی بڕۆ قژت بتاشەو خۆت خەتەنەبکە، وە فەرمودەی هەرکەس موسڵمان بوو خۆی خەتەنە بکات، هەموو ئەمانەو جگە لەمانەش ئیمامی شەوکانی لە (نیل الأوطار ج۱/ص۱۳۷-۱٤۰) هێناونی و دوای قسە لەسەر کردنی زۆر حوکمی لاوازی داوە بەسەریاندا، ئیمامی ئیبن و مونزیریش دەڵێ: هیچ هەواڵێك

لــە پێغەمبــەرەوە نەبیســتراوە دەربــارەی خەتەنــەکردنی مێیینــە هــەتا بــۆی بگەڕێنەوەو هیچ سونەتێکیش نیە شوێنی بکەوین.

لەو فەتوایەدا ئەمە هاتووە: لێرەدا پشتمان بەست بە وێنەیەکی ئەو فتوا ڕەسمیەی لە ١٩٩٤/١٠/٨ دەرچووەو زۆربەی فەتواکە لە ڕۆژنامەی (الأخبار القاهرية) لە ١٩٩٤/١٠/٢٨ لاپەڕە ٧ بڵاوکراوەتەوە. شایەنی باسە شێخ تەنتاوی لەو کاتەدا کە ئەو فتوایەی دەرکردووە، موفتی کۆماری میسر بووە، دواتر دوای وەفاتی شێخ جادالحق لە ساڵی ١٩٩٦ کرا بە شێخی ئەزهەر.

سێیەم: لە کتێبی (الفتاوی)ی خوالێخۆشبوو شێخ موحەمەد شەلتوت شێخی پێشووی ئەزهەر، لە ژێر سەرباسی خەتەنەکردنی مێیینەدا هاتووە: هەموو ئەو فەرمودانەمان شەنوکەو کرد کە لەبارەی خەتەنەکردنی مێیینەوە هاتوون، گەیشتینە ئەوەی هیچیان ناگونجێن بکرێنە بەڵگەی سونەت بوونی فیقهی، نەك بوونی لە فیقهدا، ئەوەش ئەو دەرئەنجامەیە کە هەندێك لە زانایانی پێشوو پێیگەیشتوون و، بەم شێوەیە دەری بڕی: هیچ هەواڵێك لە پێغەمبەرەوە نەبیستراوە دەربارەی خەتەنەکردنی مێیینە هەتا بۆی بگەڕێنەوەو هیچ سونەتێکیش نیە شوێنی بکەوین[1].

چوارەم: فتوای دکتۆر محمد سليم العوا:

خەتەنەکردنی کوڕان جێگای ڕاجیایی نیە، پێویست ناکات حوکمە شەرعیەکەی ڕوون بکەینەوە، حوکمی شەریعەتی ئیسلامی لە سەرچاوە ڕەسەنەکانی خۆی وەردەگیرێت، کە قورئانی پیرۆزو سونەتی ڕاست و کۆدەنگی بە مەرجەکانیەوەو قیاس بە مەرجەکانی دروستیەوە. بەڵام فیقهی فەقیهەکان ئەوە کارێکی ئینسانیەو کەسانی تایبەتمەند لە زانستەکانی شەریعەت پێی هەستاون بۆ ڕوونکردنەوەی حوکمەکانی شەریعەت لە هەموو ئەوانەی جێگەی پێویستی موسڵمانان بەڵکو سەرجەم مرۆڤایەتی بووە، هەتا حوکمی شەریعەتی لەبارەوە بزانن، قسەی فەقیهەکان بە شەریعەت و دەقی شەرعی دانانرێت، بەڵکو ڕێگایەکە

---

[1]- الشيخ محمود شلتوت، الفتاوى، ص٣٠٢.

بۆ تێگەیشتن لە سەرچاوەی ئەو دەقانە و چۆنیەتی کارپێکردنی، لەگەڵ ئەوەشدا فەقیە پارێزراو نیە لە هەڵە، بەڵکو هەروەك چۆن ڕاستی پێکاوە، کەوتووەتە هەڵەشەوە، لەکاتی پێکانی هەقدا دوو پاداشت هەیە بۆ موجتەهیدەکە کە حوکمی خوای ڕوون کردوەتەوە، هەر ئاواش لەکاتی کەوتنە هەڵەشەوە یەك پاداشتی بۆ هەیە لەسەر خۆماندووکردنی بۆ ڕوونکردنەوەی حوکمی خوای گەورە.

ئەگەر بمانەوێت حوکمی شەریعەت لە خەتەنەکردنی مێیینەدا بزانین پێویستە لە قورئانی پیرۆزو سونەتی پێغەمبەردا (ﷺ) بە شوێنیدا بگەڕێین، پاشان لەو سەرچاوە پاشکۆیانەدا بگەڕێین کە حوکمی خوا ڕوون دەکەنەوە کە بەسەرچاوەی پاشکۆ ناوبراون.

لە فیقهدا ئەوەمان دەست دەکەوێ کە هاوکاری تێگەیشتنمان بکات بەڵام شتێکمان دەست ناکەوێ لە بەر زانستی ئەمرۆدا بێ، زانستەکانی پزیشکی پێشکەوتوون کارەکە بۆ ئەوان بەجێ دەهێڵین و واز لەوە دەهێنین کە پێشتر لە کتێبی فیقهیدا نوسراوەتەوە، قورئان لە هیچ دەقێکدا نە دوور و نەنزیك باسی خەتەنەکردنی مێیینەی نەکردووە، وە کۆدەنگی (الاجماع)یش لەسەر حوکمی شەرعی خەتەنەکردنی مێیینە نیە، لە هیچ سەرچاوەیەکی ڕونکەرەوەی تردا نیە کە پشتی پێ ببەسترێت.

سونەتی پێغەمبەریش کە سەرچاوەیەکی گومانی (ظني)یەو پاش پێغەمبەر کۆکراوەتەوە لەو گێڕانەوەیەی دراونتە پاڵ پێغەمبەر (ﷺ) وە لەو گێڕانەوانەدا کە لەبارەی خەتەنەکردنی مێیینەوە هاتووە دەقێکی ڕاست و دروست نیە بۆ مەسەلەیەکی وەها هەستیار بە ژیانی مرۆڤەوە کە سودی لێوەربگیرێ، وە لەلای زانایان هیچ یەکێك لەو فەرمودانە بەڕاست دانەنراوە هەتا بکرێنە بەڵگە.

موفتی بەردەوام دەبێ لەسەر قسەکانی و دەڵێ: با ئەوانەی حوکمی خەتەنەکردنی مێیینە دادەڕێژن لە خوا بترسن و شتێك نەدەنە پاڵ شەریعەت کە لە شەرعدا نیە، با وەسیەتی پێغەمبەریان لەیاد بێت کە دەفەرموێ: (ئامۆژگاریتان دەکەم سەبارەت بە ئافرەت باش بن) با ئەوانە خۆیان بخەنە جێگای ئەو

داماوانەی لە چێژو خۆشی هاوسەرداری بێبەش کراون بەهۆی ئەو خەتەنەکردنـەوە کە لە شەرعدا نەهاتووە[1].

پێنجـەم: بەشـی پزیشـکی دەروونـی لــە زانکـۆی ئەزهــەر لــە ٢٠٠٥/٦/٨ کۆنگرەیەکی بەست دەربارەی خەتەنەکردنی مێیینە لـە نێـوان ئـاین و پزیشـکیدا، وە بەشـــدارانی کـــۆنگرە کۆتاییـــان هێنـــا بـــەکارەکانیان بـــە ڕەتکردنـــەوەی خەتەنەکردنی مێیینە وە دایان نا بە کارێك کـە پێچـەوانەی شـەریعەتی ئیسـلامە و دژی فیترەتی مرۆڤە.

شەشەم: بەڕێوەبەرێتی فتوای میسری لەگەڵ یەکێتی جیهانی لە ئـەڵمانیا بـۆ نەهێشتنی شێواندنی کۆئەندامی زاوزێی ئـافرەت کـۆنگری جیهـانی بـۆ ڕێگـرتن لـە سوکایەتی بە جەستەی ئافرەتەوە گرێدا بە سەرپـەرشتی موفتی کۆماری میسر لـە هۆڵی کۆنگرەکانی ئەزهەر وە هەموو بەشدارانی کـۆنگرە بـە کـۆی دەنـگ لەسـەر ئەوە کۆك بوون کە خەتەنەکردنی مێیینە بەشێك نیە لـە شـەریعەتی ئیسـلام، ئـەو کارە نەریتێکە و پەیوەندی بە دینەوە نیە، وتیشیان ئێمە لـە کـاتی خوێندنـەوەی کتێبی فیقهیدا شتێکمان دەست ناکەوێت کە دڵنیا بـین لـە حـوکمی خەتەنـەکردنی مێیینە لە ئیسلامدا، وە وتیان ئەو فەرمودانەی سەبارەت بە خەتەنەکردنی مێیینـە هاتوون لاوازن پشتیان پێ نابەسترێ.

---

[1]- مقالة نشرها جريدة الشعب، القاهرة في ١٩٩٤/١١/١٨ وجاء نصها أيضاً في كتاب محمد بن لطفي الصباغ، الحكم الشرعي في ختان الذكور والاناث، منظمة الصحة العالمية والمكتب الاقليمي للشرق المتوسط، الاسكندرية، ص ٢٦-٣٤.

باسی دووەم:
هەڵوێستی قانوونی وەزعی دەربارەی خەتەنەکردنی مێیینە

یەکەم: هەڵوێستی نەتەوە یەکگرتووەکان:

هەڵوێستی نەتەوە یەکگرتووەکان کورت دەکرێتەوە لەمانەدا:

١. ئیدانەکردنی خەتەنەکردنی مێیینە بە هەموو شێوەکانیەوە وە داینـاوە بـەکارێکی پێچـەوانەی سـەلامەتی جەسـتە و تەندروسـتی و دەروون و وە جۆرێکە لە جۆرەکانی توندوتیژی دژی ژنان.

٢. ڕەتکردنەوەی ئەو پرۆسەیە لە ناوەندە پزیشکیەکاندا.

٣. داواکردنی بە دانانی قانوون بۆ ڕێگرتن لە خەتەنەکردنی مێیینـە و سـزادانی ئەو کەسانەی ئەو کارە دەکەن لە پزیشکان.

٤. ئەگەر خەتەنەکردنی مێیینە تاوان بێت بەپێی قانوون ئەوە تاوانیشە بەپێی برگەکانی مافی مرۆڤ.

٥. پەیمان نامەی مافی مرۆڤ لە مـادەی سـێیەمدا دەڵـێ: هـەموو تاکێـك مـافی ژیانی هەیە بە ئازادی و هێمنی و پاراستنی کەسێتی.

٦. مادەی (٢٤) لە ڕێکەوتنی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ پاراستنی مافی منـاڵان دانی بەوەدا ناوە کە مناڵان مافی باشترین تەندروسـتیان هەیـە لـە کۆمەڵـدا کە تێدا بژین.

٧. برگەی پێنجەم لە قانوونی نێودەوڵەتی بـۆ ڕەوشـتی پزیشـکی ئـەو دەقـەی تێداهاتووە کە پێویستە پاراستنی مناڵ لـە چارەسـەرکردن و پشـکنینی نـا پێویسـت وە مـافی پاراسـتنی جەسـتەو سـزا نـەدانی و وە خەتەنـەکردن سوکایەتیە بە کەرامەت و شێواندنی جەستەو پێشێلکردنی مافەکانیەتی[١].

---

[١]– حقائق علمية حول ختان الاناث، جمعية تنظيم الأسرة، القاهرة، ١٩٨٥، ص١٨.

دووەم: هەڵوێستی قانوونی سویسری:

سویسرا بەیەکەم دەوڵەت دادەنرێت کە هەڵوێستێکی دژی خەتەنەکردنی گرتووەتەبەر، پرۆفیسۆر (أدمون کینز) دامەزرێنەری دەزگای (زەوی خەڵك) ئەم بابەتەی لە ئاستی کۆنگرەیەکی رۆژنامەنووسی بەست لە شاری جنێڤ لە نیسانی ١٩٧٧ لەو کۆنگرەدا بانگی پزیشکان و نوسەران کردو داوای لە رێکخراوی تەندروستی جیهانی کرد گفتوگۆی کرد لە ناو رێکخراوەکە لە هەمان ساڵدا لە حوزەیرانی ١٩٧٧، نامەیەکی بەو بۆنەیەوە نارد بۆ ئەمینداری نەتەوە یەکگرتووەکان، یەکێتی پزیشکانی سویسری داوایەکی بەرزکردەوە بۆ لیژنەی مەڵبەندی رەوشتی پزیشکی ئەکادیمیەی زانستی پزیشکی کە هەڵوێستی هەبێ لە بارەی خەتەنەکردنی مێینەوە، راگەیەنراوێکی دەرکرد لە ساڵی ١٩٨٣ ئەم بڕیارانەی دەرکرد:

هەرکەسێك پرۆسەی نەشتەرگەری خەتەنەکردنی کچێك بکات منداڵ بێت یان ساوا ئەوە تاوانێکی جەستەیی بە ئەنقەستی ترسناکی کردوە، بەپێی مادەی ١٢٢ لە قانوونی سزای سویسری وە مافێکی بنەڕەتی مرۆڤێکی پێشێل کردوە بەو کردوە دڕاندانەی بەرامبەر بەو کەسە منداڵە، وە هەرکەسێك هاوکاری کردبێ سزا دەدرێت بە مادەی ناوبراو بە زیندانی کردنی زۆرترینی دە ساڵە و یان بەند دەکرێ بۆ ماوەی نێوان شەش مانگ هەتا پێنج ساڵ.

سێیەم: هەڵوێستی قانوونی فەرەنسی:

دادگای فەرەنسی حوکم دەدات بەسەر هەر کەسێکدا کە کاری خەتەنەکردنی مێینە ئەنجام بدات، لەگەڵ نەبوونی قانوونێك بە چارەسەرکردنی کێشەی خەتەنەکردن، لەسەر بنەمای قانوونی سزادانی فەرەنسی لە مادەی ٩/٢٢٢ هەر توندوتیژیەك کە ببێتە هۆی برینی ئەو ئەندامەی مێینە سزا دەدرێت بە زیندانی بۆماوەی دە ساڵ وە غرامە دەکرێت بە بڕی یەك ملیۆن فرەنك، هەروەك مادەی ١٠/٢٢٢ لە هەمان قانوون لە مادەی ٩/٢٢٢ هەرکەسێ ئەو پرۆسەیە بۆ منداڵێك ئەنجام بدات کە تەمەنی لە پازدە ساڵ کەمتر بێ بە زیندانی کردنی پازدە ساڵ

سزا دەدرێت، وە دەکرێ ئەو سزایە زیاد بکرێ بە پێی مادەی ٩/٢٢٢ ئەگەر ئەو کارە لەلایەن باوك و دایکی شەرعی یان نا شەرعی یان باوە پیارە یان هەرکەسێکی تر کە ئەو منالە لە ژێر دەسەلاتیدایەو تەمەنی منداڵەکە لە پازدە ساڵ کەمترە.

چوارەم: قانوونی بەریتانی:

قانوونی قەدەغە کردنی خەتەنەکردنی مێینە کە لە ١٩٨٥/٧/١٦ دەرچووە ئەمە ناوەڕۆکەکەیەتی:

١. بەتاوان هەڵدەستێت جگە لە بڕگەی ٢ هەرکەس بەم کارانە هەڵسێت:

أ. هەرکەس کچێك خەتەنە بکات یان دوو لێوە گەورە یان بچوکەکەی ئەندامی زاوزێی کچان ببڕێت یان بدورێتەوە، یان بەشێك یان هەموو قیتکەی ببڕێت.

ب. ئەو کەسەی یاریدەدەر بێت یان ئامۆژگاریکار بێت یان کارئاسانیکەربێت بۆ بە ئەنجام گەیاندنی ئەو کارە راستەوخۆ یان لەلایەن کەسێکی ترەوە بۆ کەسێکی تر.

٢. هەر کەسێك بەو کارە هەستێت و لێی بەرپرس بێت سزادەدرێت بە:

أ. بە بەندکردن کە لە پێنج ساڵ زیاتر نەبێت.

ب. لە حاڵەتی ئاسانکاریدا سزادەدرێت بەگوێرەی یاسای بەریتانی ژمارە (٧٨)ی سزادانی ١٩٨٢ لە پێنج ساڵ زیاتر نەبێت و لە شەش مانگ کەمتر نەبێت.

لە هەندێ حاڵەتی کەمدا کە حوکمەکە سوك بکرێ ئەو کەسە سزا دەدرێت بە زیندانی کردن بە مادەی ناوبراو وە مادەی ٧٨ لە قانوونی سزادانی بەریتانی ساڵی ١٩٨٢ وە لە هەموو حاڵێکدا ئەو کەسە سزا دەدرێت بە بەندکردن بۆ ماوەیەك کە شەش مانگ کەمتر نەبێ.

پێنجەم: قانوونی ولاتە یەكگرتووەكانی ئەمەریكا:

لەساڵی ١٩٠٥ حكومەتی فیدراڵی قانوونێكی دەركرد بۆ ڕێگرتن لە خەتەنەكردنی مێینە ئەمە دەقەكەیەتی:

١. هەر كەسێك كچێك خەتەنە بكات ئیتر كەمی لێ بكاتەوە یان زۆر وە ئەو كچە تەمەنی لە هەشت ساڵ كەمتر بێ ئەو كەسە سزا دەدرێت بە غرامەكردن یان زیندانی كە لە پێنج ساڵ زیاتر نەبێ یان بەهەردوو سزاكە سزا دەدرێت.

٢. پرۆسەی نەشتەرگەری بە بەزاندنی ئەم قانوونە دانانرێت لەم حاڵەتانەدا:

أ. ئەگەر ئەو پرۆسەی نەشتەرگەرییە زەروری بوو بۆ تەندروستی ئەو كەسەی كە نەشتەرگەریەكەی بۆ دەكرێت لە سەر دەستی ئەو كەسەی دەسەلاتی نەشتەرگەریەكەی پێدراوە وەك پزیشك و كەسی پسپۆڕ.

ب. ئەگەر ئەو پرۆسە بۆ كەسێك كرا لە قۆناغی شیرەخۆریدا یان لە كاتی لە دایك بووندا وە لەلایەن كەسی پسپۆڕەوە كرا وەك پزیشك و مامان یان كەسی تایبەتمەند.

٣. بە جێبەجێ كردنی برگەی ب/١ ئەوە بە تاوان دانانرێ چونكە هیچ كاریگەری نیە مادەم ئەو پرۆسەی نەشتەرگەریە بە پێویست زانراوە.

شەشەم: قانوونی میسری:

یەكەم بڕیار سەبارەت بە خەتەنەكردنی مێینە لەمیسر دەرچووە، بە بڕیاری وەزاری ژمارە (١٩٥٩/٧٤) كە لە ماددەی دووەمیدا هاتووە:

١. خەتەنەكردنی مێینە ، بەشێكی بێت یان هەمووی بێت، بەتەواوی حەرامە.

٢. قەدەغە كردنی خەتەنەكردنی مێینە لە هەموو یەكەو بنكە تەندروستیەكانی وەزارەتی تەندروستی لەبەر هۆی تەندروستی و كۆمەلایەتی و دەروونی.

٣. ئەو ژن و مامانانەی مۆڵەتیان هەیە، بۆیان نیە هیچ كارێكی نەشتەرگەری و لەوانە خەتەنەی كچان بكەن.

٤. وەزیری تەندروستی لە ١٩٩٦/٧/٨ بە ژمارە ٢٦١ بۆ ساڵی ١٩٩٦ بڕیارێکی دەرکرد ئەمە دەقەکەیەتی: پرۆسەی خەتەنەکردنی مێیینە قەدەغەیە ئیتر لە نەخۆشخانە بکرێ یان لە عیادە گشتی و تایبەتەکان، ڕێگە نادرێت بە ئەنجامدانی مەگەر بۆ حاڵەتی نەخۆشی کە سەرۆکی بەشی نەخۆشیەکانی ژنان و منداڵبوون لە نەخۆشخانە بڕیاری لەسەردەدات و، لەسەر پێشنیاری پزیشکی چارەسەرکەر، جگە لەو حاڵەتە خەتەنەکردنی مێیینە بە تاوان دادەنرێت و ئەنجامدەر بەپێی قانوون و ڕێنماییەکان سزا دەدرێت.[1]

دواتر ئەنجومەنی گەلی میسری لە ڕۆژی ٢٠٠٨/٦/٧ بڕیاری لەسەر قانوونێك دا کە خەتەنەکردنی مێیینە دەکات، تەنها لە حاڵەتی زەروریدا نەبێ، بەپێی ئەو قانوونە سزای خەتەنەکردنی مێیینە بە زیندانی کردنە کە دەگاتە دوو ساڵ و بە غرامەی ١٠٠٠-٥٠٠٠ هەزار جونەیهی میسری.[2]

حەوتەم: قانوونی سزادانی ئەردەنی:

پرۆسەی خەتەنەکردنی مێیینە پرۆسەیەکی نا دروست و ناشەرعیە، لەبەر ئەوەی دەچێتە نێو قانوونی تاوانکاری بەپێی قانوونی سزادانی ئەردەنی لە سێ بواردا: ئازاردانی جەستەییە بەبێ هۆ، شکاندنی کەسایەتیە (العرض)، وە ئەنجامدانی کاری پزیشکیە بەبێ مۆڵەت.

ڕای قانوون لە بارەی خەتەنەکردنی مێیینەوە بە بریندارکردنی بە ئەنقەست دادەنرێت و لەسەری بەقانون سزا دەدرێت، بەپێی ماددەی (٢٤١-٢٤٢) لە قانوونی سزادانی ئەردەنی بەپێی ماوەی چارەسەرکردنەکەی، سزادەدرێت بە زیندانی کردن کە دەگاتە سێ ساڵ، وە بەرپرس و سەرپەرشتیار بە هاوبەش لەوتاوانەدا دادەنرێت بە ڕێککەوتن و هاندان و هاوکاری و بەرپرسیارێتی هەڵدەگرێت.

[1] - الاستاذ الدكتور سامي الذيب، المرجع السابق، ص٢٩٩ وما يليها.

(٢) ينظر الموقع الالكتروني:
http://www.alarabiya.net/articles/2008/06/07/51141.htm1

دەرئەنجامەکان

یەکەم: پاش ئامازەکردنمان بە قانوونی هەندێ لە دەوڵەتە گەورە پێشکەوتووەکان گەیشتینە ئەو ئەنجامەی کە قانوونی وەزعی ئەو دەوڵەتانە خەتەنەکردنی مێینەی حەرام کردوە مەگەر لە حاڵەتی زۆر زەروردا نەبێت، وە لە قورئانی پیرۆزیشدا ئەوە جەختکراوەتەوە کە هەر کارێك زیانی زیاتر بێت لە قازانجی ئەو کارە رێگە پێنەدراوە، قانوونی وەزعی سزای داناوە بۆ هەرکەسێك ئەوکارە ئەنجام بدات، وە سزایانەش جیاوازن هەیانە سزای دارایە و هەیانە سزای زیندانی کردن و بەند کردنە، بەڵام قورئانی پیرۆز عەقڵی مرۆیی ئازاد کردوە چۆن سزای تەعزیری (چاکسازی) دەدات بەپێی حاڵ و باری خەتەنەکەر و خەتەنەکراو هەروەك چۆن رەواو ناڕەوا لەسەر بنەمای سود و زەرەر دیاری دەکرێت، هەر کارێك سودی هەبێ یان سودی زیاتر بێ لە زەرەری رێگە پێدراوەو بەو مەرجەی سودەکەی لە سەر حسابی زەرەرەکەی نەبێ یان لەسەر حسابی کەسێکی تر نەبێ، وە هەرکارێك زەرەری هەبێ یان زەرەری زیاتر بێ لە سودی رێگە پێ نەدراوە بەو مەرجەی ئەو زەرەرە بەرژەوەندیەکی گشتی تێدا نەبێ بەپێی ئایەتی: ﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ﴾.

دووەم: هەتا ئێستا روون نەبوەتەوە کەی خەتەنەکردنی مێینە سەریهەڵداوە، بەڵام وادیارە دەگەرێتەوە بۆ مێژووی سەرهەڵدانی خەساندنی کۆیلە بۆ بێبەش کردنیان لە چێژی جنسی لە کاتی بەکارهێنانیان بۆ خزمەتی ماڵان و تێکەڵاوبوونیان لەگەڵ ئەندامانی خێزانەکانیان، لە هەمان کاتدا خەتەنەکردنی کەنیزەکیش پەیدابووە بۆ کەمکردنەوەی توانا جنسیەکانیان لەوێوە ئەو کارە دزەی کردوە بۆ ناو خەڵکە ئازادەکەش.

سێیەم: دوای پێشکەوتنی زانستی پزیشکی و دۆزینەوەی ڤایرۆس و نەخۆشی ترسناك لە ڕێگەی ئامێری تەکنەلۆجی تازەوە بۆ پزیشك و پسپۆڕەکان ئەو نەخۆشیانە بەدیارکەوت کە بە هۆی خەتەنەکردنەوە توشی ژنان دەبێت.

چوارەم: بۆ پسپۆڕان دەرکەوتووە خەتەنەکردنی مێیینە توانای جنسی کەم ناکاتەوە چونکە سەرچاوەی ئارەزووی جنسی مێشکە و کۆئەندامی عەصەبیە بەبەڵگەی لاواز بوونی توانای جنسی لە کاتی پیربووندا لەگەڵ مانەوەی ئەندامی جنسی ژنان لە حاڵەتی ئاسایی خۆیدا.

پێنجەم: لە گرنگترین ئەو نەخۆشیانەی بەهۆی خەتەنەکردنی مێیینەوە دەردەکەون و زانستی پزیشکی نوێ ئاشکرای کردوە ئەمانەن:

١. توانای منداڵ بوون کەم دەکاتەوە هەتا دەگاتە نەزۆکی.
٢. هەست کردنی بە ئازارێکی زۆر لە کاتی کاری سەرجێییدا.
٣. زۆربوونی ئەگەری ڕودانی مردنی دایك لە کاتی منداڵ بووندا و مردنی منداڵ لە هەمان کاتدا.
٤. هەست کردن بە ئازاری زۆر لە کاتی سوڕی مانگانەدا.
٥. هەوکردنی دووبارە لە بۆری میزدا.
٦. دەرکەوتنی نەخۆشی پێست و پەڵە لەسەر پێست.
٧. ئەگەری توشبوون بە ناسۆر.
٨. دەرکەوتنی نەخۆشی دەروونی و جەستەیی لە ئەنجامی جیاوازی کاری مێشك.
٩. ئەگەری توشبوون بە نەخۆشی ئایدز لە ڕێگەی ئەو ئامێرانەی بەکار دەهێنرێ بۆ پرۆسەکە.

شەشەم: قورئانی پیرۆز هەرشتێکی حەرام کردوە کە زەرەری ڕووت بێت یان زەرەری زیاتر بێ لە سودی وەك خەتەنەکردنی مێیینە.

حەوتەم: بەهۆی نەبوونی فەرمودەیەکی ڕاست (صحیح) لەسەر ڕەوایەتی خەتەنەکردنی مێیینە وە لەسەر فەرز بوونی، کەواتە پێچەوانەی دەقی

قورئانە وە پێویستە کار بە قورئان بکرێت نەك فەرمودە کە لە جێگەیەکدا دژی یەکتر وەستان بەپێی بنەماکانی ئوصولی فیقهی.

هەشتەم: کۆدەنگی زانایانی ئاین لەسەردەمی ئێستادا هاوکات لەگەڵ دەرکەوتنی زیانەکانی خەتەنەکردنی مێیینە لەسەر حەرامی ئەو کارە.

نۆیەم: کۆدەنگی پزیشکان لەسەر زیانەکانی خەتەنەکردنی مێیینە وە زەرورەتی قەدەغەکردنی.

دەیەم: بۆ هەموو بنەمایەکی شەرعی و قانوونی شتی تایبەت (استثناء) هەیە، لەسەر ئەم بنەمایە خەتەنەکردنی مێیینە لە حاڵەتی زەرورەتدا ڕێگەی پێدراوەو بە ئەندازەی پێویست ئەنجام بدرێت.

یازدەیەم: وڵاتە ئیسلامیەکان لە پێش هەموویانەوە وڵاتی سعودیە کە لانکەی وەحی و قیبلەی موسڵمانانی تێدایە دژی خەتەنەکردنی مێیینەن.

دوازدەیەم: لە عێراقدا ئەم نەریتە بۆماوە ئەنجام نادرێت تەنها لە هەرێمی کوردستاندا دەکرێت، وە بەر پرسیاریەتی دەکەوێتە سەر شانی دەسەلاتی یاسادانان و زانایانی ئاین.

سیازدە: کاتی ئەوە هاتووە کە قانوونێك دەربکرێت بۆ ڕێگە گرتن لە خەتەنەکردنی مێیینە و سزادانی هەرکەسێك ئەوکارە بکات کە پەیوەندی بە ئاینەوە نیە، بەڵکو نەریتێکی بۆماوەی پێش ئیسلامە بە هەزاران ساڵ.

زیانەکانی جگەرە کێشان.....
وە حەرام بوونی لە قورئان دا

وەرگێڕانی: عرفان یاسین زەڵمی

بەشی یەکەم:
سروشتی جگەرە کێشان
- پەیدا بوونی - بڵاو بونەوەی

ئەم بەشە دابەش دەبێت بەسەر سێ (٣) لێکۆڵینەوەدا:
یەکەم : تایبەت بە سروشتی جگەرە کێشان
دووەم: پەیدا بوون و دروست بوونی جگەرە کێشان
سێهەم: بڵاو بونەوەی جگەرە کێشان

لێکۆڵینەوەی یەکەم:
سروشتی جگەرە کێشان

جگەرە کێشان لە ڕووی چۆنیەتییەوە دروستە یان نادروستە، وە لە ڕووی کرداریەوە یان خوو پێوە گرتنە یان سەرخۆش(مەست) بوونە پێی.

پێناسەی جگەرە کێشان: هەرچەندە جگەرە شتێکی بەڵگە نەویستە پێویست بە ناساندنی ناکات، لەگەڵ ئەوەشدا دەکرێت بەوەپێناسەبکرێت کە:کردارێکی بەکارهێنانی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆیە، بۆ دوکەڵکردن کە لە بەرهەمی سوتاندنی (توتن) دایە.

یان هەڵمژینی ئەو دەنکە توتنە سوتاوانەیە، کە کرداری جگەرە کێشان ڕاستەوخۆ لێ پەیدادەبێت.

توتن: ڕووەکێکە لە جۆرەکانی باینجانی ژەهراوییە، گەڵایەکی گەورەی هەیەو گوڵێکی جوان و خاوەنی ڕەنگیکە کەگوڵی سووری هەیە، لە زەوی بەرز ئەبێتەوە بە ئەندازەی دوو مەتر، تەنها بۆ دروست کردنی توتنەکەی وە بەکار ئەهێنرێت.[1]

پێکهاتەکانی توتن:-

١. القطران (Tar):. بریتییە لەو ماددە بەرهەمهێنراوەی لە سووتانی جگەرەدایە، لەگەڵ دووکەڵەکەدا بەرز ئەبێتەوە بەشێوەی ووردی بچووك و ڕەنگی ڕەشباوی و بۆنێکی ناخۆشی هەیە، کە لە دەمی زۆربەی جگەرە کێشان دێتە دەرەوە. وە چەندێتییەکەی لە نێوان (٢٠ـ ٣٠) ملغم لە هەر جگەرەیەکداو ڕێژەی زیان گەیاندنی وترسناکییەکەی زیاد ئەکات لەسەر ژیانی جگەرەکێش هەر کاتێك کە ژمارەی جگەرەکان زیاتربن.

هەروەك کاریگەری ترسناکی هەیە لەسەر جگەرەکێش لەوانە: ئەبێتە هۆی توش بوونی بە نەخۆشی (شێرپەنجە).

هەروەها کاریگەری خراپ جێ ئەهێڵێت لەسەر کەناڵەکانی هەناسەدان، کە بە کۆکە دەست پێ ئەکات، بەو نەخۆشییە کۆتایی دێت کە باسکرا.

و قطران: بەوە ئەناسرێتەوەکە ماددەیەکی زەرد ئامێزە، لەکاتی سووتاندنی توتن دا چڕ ئەبێتەوە .

وە زانا تایبەتمەندییەکانی ئەم بوارە ڕێژەی چەندێتی ئەم ماددە کۆکراوەیە لەیەك جگەرەدا بە درێژی (٧٠ ملم) دائەنێن، وەکێشی یەك غرام بەئەندازەی (١٧ـ٤٠) ملغم بەپێی جۆری جگەرەکە ئەبێت.

٢. نیکۆتین (Nicotine) لە ماددەیەکی کیمیایی و ئاڵۆزە، لەبارە ئاساییەکەیدا ڕەنگی نیە، تەنهاشێدارە و وەتامێکی تیژی هەیەو بەخێرایی ئەچێتە ناولەشی مرۆڤەوە، وە بەخێرایی لەشی مرۆڤ هەڵی ئەمژێت، لە ڕێگەی هێڵە نادیارەکانی بۆ دەم ولووت و ڕیچکە هەواییەکانەوە دەگوازرێتەوە. وە بەفراوانی

---

[1] التدخين بين المؤيدين والمعارضين للدكتور هاني عرموش، ص٩.

ئەگاتە خوێن لە ڕێگەی سیکڵدانە هەواییەکان بۆ سییەکان، وە بە دەوری تێکەڵ ئەبێت تا بگوازێتەوە بۆ گەدە، وە لە کاریگەرییە خراپەکانی ئەوەیە کە: ئەبێتە هۆی زیاد کردنی پاڵنەرە خوێن و زیاد بوونی لێدانەکانی دڵ و دواکەوتەکانی چەوری لە خوێنبەرەکان دا، هەر ئەوەش وا ئەکات کە جگەرەکێش دەمارەکانی ڕەق بن و توشی جەڵدەی دڵ. بکات

وە تایبەتمەندییەکانی ئەم بوارە، ئەو هێندە نیکۆتینەیە کە لە یەك جگەرەدا هەڵئەمژرێت، بە قەبارە ئاساییەکەی کە: (١-٢٠) ملغم لە ماددە ژەهراوییەکانە.

٣. ئۆکسیدی کاربۆن: (Carbon monoxide) :.

دراسە زانستییە هاوچەرخەکان سەلماندویانە، کە ئەم ماددەیە زۆر مەترسیدارە لە ماددەکانی(قطرات ، نیکۆتین)ە بۆ تەندروستی گشتی،. وە هۆیەکی کارایە بۆ زیاد بوونی توشبون بە نەخۆشی دڵ، هەروەك کاریگەری ترسناکی هەیە لەسەر ژیانی کۆرپەلەی ئەو دایکەی کە جگەرە ئەکێشێت پێش منداڵ بوون.[1]

جگەرەکێشانی ناڕاستەوخۆ:

هەروەك ئامارژەماندا بە جگەرەکێشنی ڕاستەوخۆ کە کرداری ڕاستەوخۆیە لە جگەرە کێشەکەخۆیدا، بەڵام **جگەرەکێشانی ناڕاستەوخۆ**، بریتییە: لە بۆن کردن و وەرگرتنی کەسێکی تروە کە بەرهەمەکانی توتن بەکارئەهێنێت بۆجگەرە کێشان، کە لە بەرهەمەکانی سوتاندنی توتن بەرهەم دێن وە بۆ ئەو دوکەڵەی کە بەکاربەر نەفەسێ لێ ئەدات ، لە دەم ولوتییەوە دێتە دەرەوە.

تایبەتمەندییەکانی ئەم بوارە، ئەڵێن: ئەو کەسەی کە لە ژورێکدا (٤٠) جگەرە ئەکێشێت، کە منداڵێکی تیایەئەوە وەکو ئەوە وایە، کە ئەو منداڵەش (١٠) جگەرەی کێشا بێت.

ئەو کەسانەش کە لە جگەرە کێشەکەوە نزیکترن، زیاتر ئەو دوکەڵە هەڵئەمژن،

---

[1] د. أيمن عبدالرحمن فتاحي، التدخين بين الأطباء والفقهاء، ص٣٠.

ئەگەری توش بونیان وزیانیان زیاترە، بە ئەندازەی 1/4 ی ئەو مەترسییەی کە جگەرەکێش ڕاستەوخۆ توشی ئەبێت.[1]

وە هاوسەری جگەرەکێش کاریگەرییان لەسەر ئەبێت بەو ئەندازەیەی کە بەشێوەیەکی بەردەوام،وە جێگیر بون و چوونە ناوەوەی ماددە کیمیاوییەکان، ئەوانەی بونیان هەیە لە دوکەڵ وبەرهەمەکانی توتن دا، بۆ ناو لەشی جگەرەکێشە ناڕاستەوخۆکان، ئەوەش لە ئەنجامی ئەو پێوانەییەدا هەیە کە بۆ ئەو پێکهاتانەی کە لە دوکەڵدان و هەڵمژینی دوکەڵەکە لە بەرهەمەکانی توتندا، هەروەها پێوانەی هەندێك لە پێکهاتە زیندەکانی وەك: نیکۆتین ویەکەم ئۆکسیدی کاربۆن، هی ترش دا هەیە لەبەرهەمی توتن بۆ جگەرەکێشی ناڕاستەوخۆ ، وە ئەودراسانەی کە کۆمەڵەی پزیشکی ئەمریکی سەلماندویانە، کە ئەوڕێژە کەمەی کە کەسی نزیك لە جگەرەکێشە لەدوکەڵ هەڵئەمژێت، هەندێك جار بەسە بۆ ئەوەی توشی تێکچوون و خراپبونی لێدانەکانی دڵی بکات.

وە ساڵانە (٤٧) هەزار ئەمریکی کە جگەرەناکێشن لەبەر هەڵمژینی دوکەڵی جگەرە لە خەڵکانی جگەرە کێشەوە کە هەڵی ئەمژن گیان لەدەست ئەدەن، وە ژمارەیەکی زۆر گەورەش توشی نەخۆشی دڵ ئەبن، کە لە داهاتوودا ئەبێتە هۆی مردنیان بە هەمان هۆکار.

هەر بەو شێوەیە زانستی سەردەم وزانا تایبەتمەندییەکانی ئەم بوارە سەلماندویانە کە جگەرەکێشان، بە تەنها جگەرەکێش لەناو نابات، بەڵکو پەل ئەهاوێتە غەیری خۆی، ئەوانەی کە تێکەڵاوی جگەرەکێش ئەکەن و لەگەڵیدا هەڵس وکەوت ئەکەن، یان لەناو ئەو ماڵەدان ئەژین کە جگەرەکێشی لێیە. کەبەناچاری لەو شوێنە بمێننەوە ، یان کەمتەرخەم بن لە ئاستیدا، هەمیشە ئەگەری توشبوونیان هەیە بەو نەخۆشیانەی کە هۆکارەکەی توتنە.

[1] أضرار التدخين السلبي والوقاية منها، منشورات الصحة العالمية نقلاً عن كتاب التدخين بين الأطباء والفقهاء للأستاذ أيمن عبدالرحمن الفتاحين ص١٣٩ وما يليها.

زۆرێك لە باوکان جگەرەکێشانەکەیان ئەبێتە هۆی توشبوونی منداڵەکەیان بە نەخۆشی (ڕەبوە).[1]

وە لەو لێکۆڵینەوەیەی کە (پەیمانگای لێکۆڵینەوەی بەریتانی) ئامادەی کردووە، شمولی (٩١٠٠٠) نەوەدو یەك هەزار ئافرەتکە جگەرەکیش نەبون، کە بەهۆی جگەرەکێشانی پیاوەکانیانەوە گەیشتونەتە ئەنجامێکی سەیر، کە بەرز بونەوەی ژمارەی توشبووان بە شێرپەنجەی سییەکان، لەناو ئەو ئافرەتانەدا زۆر بوە.[2]

لەراستیدا هەندێك لە زانا پێگەیشتووە هاوچەرخەکانی (فقه) فەتوایان داوە[3] کە ئەو ئافرەتەی پیاوەکەی جگەرەکێشە بۆی هەیە داوای جیابونەوە بکات لە دادگاو بەهۆی ئەوەی کە ئەگەری توش بوونی زیانی بۆ تەندروستی هەیە، لە ڕێگەی جگەرەکێشانی ناڕاستەوخۆوە.

سروشتی جگەرەکێشان لە رووی کارلێکردنەوە.

کاریگەری و توش بوونی جگەرەکیش بە جگەرەوە، سەرەتا وەك خویەك ئەبینرێت پاشان لە ئەنجامی بەردەوامی لەسەر جگەرەکێشان، ئەو خووە (عادەتە) ئەگۆڕێ بۆ ڕاهاتن لەسەری ..وە وازهێنان زۆر گرانە ئەبێت ، (عادة) لە فەرهەنگی زانستی دەرونیدا، ئەوەیە: بارێکی بەردەوامە کە دووبارە وبەردەوامی دروستی ئەکات، وە کاتێك ئەبێتە عادەتێکیبەردەوام، ئەوکاتە لەشی مرۆڤ بەبێ دوودڵی زۆربە هێز وەری ئەگرێت.

وە زاراوەی (خوو) عادەت (habit) بەسەرشتێك وەڵام گۆیەکی جوڵاو دائەنرێت کە ئەبنە هۆی کردنەوەی دەرگایەك بۆ ڕاهاتن لەسەری.

---

[1] اليوم العالمي للامتناع عن التدخين– جريدة الثورة الرسمية ١٩٩٥/٥/٣١.

[2] مجلة طبية– العدد ٢٨٤/ايلول/١٩٨١– ص٩٦ نقلا عن التدخين بين الاطباء والفقهاء– ص١٤١.

[3] وەك مامۆستا شیخ قرضاوي.

ادمان :. لە فەرهەنگی زانستی دەرونیدا، حەزو چێژ وەرگرتنێکی توندە لە بەکارهێنانی بەرهەمە ژەهراوییەکان دروست ئەبێت، کە حاڵەتێکی شوێنکەوتەیی ئەهێنێتە ئاراوە.

وە پێش نغرۆ بوونی تاکێك بە توشبوونی ڕاهاتنەوە، بە دەرەجەیەکی دوورەپەرێزی وکەنارگیریدا تێدەپەڕێت، وە حاڵەتانێکی پێویستی زۆر بەو ماددەیە، هەتا ئەگاتە کرداری ڕاهاتن بە شێوەیەك زۆرگرانە وازهینان ودورکەوتنەوە لێی بە تەنهاو بێ هاوکاری کردن کارێکی گرانە.[1]

پشت بەستن بەوەی کە ئامارژەمان بۆ کرد، جگەرەکێشان بەڕاستی لە ڕووی سروشتییەوە سەرەتا لە ژێر کاریگەری هۆکاری کۆمەڵایەتی وەك (خویەك) دەست پێ ئەکات، پاشان بە تێپەڕینی ڕۆژگار وێنەو شێوەیەکی ئاسایی وەرئەگرێت، کە پێی ئەوترێت: (أدمان) ڕاهاتن لەسەری لە ژێر کاریگەری سۆزدارییە جیاوازەکان دا، هەیانە ئەدامییە، هەیانە دەرونییە، یان کۆمەڵایەتی وەك: هەرجۆرێك لە جۆرە توشبووە ڕاهاتنەکانی تر.

وە جگەرەکێشان پێش ئەوەی شێوەیەکی توش بوونی ڕاهاتن وەربگرێت، سەرەتا بە لاسایی کردنەوە دەست پێ ئەکات، پاشان پلە بە پلە دەگۆڕێت بۆ عادەت وخوو پێوەگرتن، بەو مانایەی کە خوو گرتن بە جگەرەکێشانەوە، سەرەتا بە لاسایی کردنەوە دەست پێ دەکات، وەك لاسایی کردنەوەی منداڵ بۆ گەورەکان، وە بەردەوامی ئەو لاسایی کردنەوەیە شێوەی بەردەوامی ئەبەخشێت: وەك صیفەتی منداڵ بۆ جگەرەکێشان لەبەر ئەوەی ئەتوانین بڵێین: کە جگەرەکێشی هێشتا منداڵە، هەرچەندە تەمەنی زۆر بێت، چونکە لاسایی خەڵکانی تر ئەکاتەوە .. وە کاری ئەو کردارە نادروستانەیە کە بۆ ئەو کارەی خەڵکانی تر لاسایی ئەکەنەوە بێ ئەوەی کە هەست بە مەترسی ئەو کردارە بکات کە ئەتوانی ڕووبەڕوی ببێتەوە.

---

[1] التدخين بين الاطباء والفقهاء– المرجع السابق– ص٥٥.

لێکۆڵینەوەی دووەم:
(توتن) پەیدابونی وبڵاوبونەوەی

سەرچاوەی ووشەی توتن (التبغ) لەو زاراوانەیە کە هاتووەتە ناو زمانی عەرەبییەوە، وە لە لای هەندێك لە موسوعەو مجمەعەکانی زمان ڕوون کراوەتەوە، بەڕاستی لە موسوعەی (فقهی کویت) دا، هاتووە، کە ووشەی توتن (تبغ) زاراوەیەکی بیانییە هاتووەتە ناو عەرەبییەوە بێ گۆڕانکاری وە لە فەرهەنگی (المنجد في االغة والأعلام) هاتووە، کە توتن ئەوەیە کە بە (تتن) یان دوکەڵ ناسراوە، کە جۆرە ڕووەکێکی ئەمریکیە کە ماددەیەکی ژەهراوی تێدایە لە ووشەی (تباغو) تەماکۆ وەرگیراوە ، کە (ناوی کەنداوێکە لە کەناری مەکسیك)، کە ئەو توتنەی لێ ئەگوازرێتەوە بۆ دەرەوەی خۆی بۆهەموو جیهان، وە لە زمانی عەرەبیدا ووشەی (تتن) بەسەر(توتن)دا سەپاوە کە ئەویش تورکییەو بە واتای دوکەڵ دێت.

لانکەی یەکەمی توتن:

یەکەمین جێگەی توتن بریتییە لە کیشوەری ئەمریکا، بەڵام تا ئێستە هێشتا نەزانراوە مێژووی سەرەتایی ئەو کیشوەرە (کەی) یە ، کە توتنیان بۆ جگەرەکێشان بەکارهێناوە، بەڵام هەندێك هەڵکەندراو دۆزراوەتەوە کە مێژووەکەی ئەگەڕێتەوە بۆ (٦٠٠) ساڵ پێش زاین، کە لەناو ئەو شتە دۆزراوانەی کە دەرهێنراون لە چاڵەکان دا ئاسەواری (غلیون)[١] تیایە کە لە قوڕی سورەکراوە دروستکراوە، بۆ جگەرەکێشانی توتن بەکار هێناوە.

وە ئەوەش سەلماوە کە (کۆلومیس) دۆزەرەوەی کیشوەری ئەمریکا، ساڵی (١٤٩٢) لە کاتی دابەزینی بۆ ئەو کیشوەرە، بینیویەتی لە نێوان دانیشتوانیدا

---

[١] سبیل (دارجگەرە) بە واتای (غلیون)

کەسانێك هەن، کە بە غلیون جگەرە ئەکێشن، لە زمانی کوردیدا پێی دەوترێت (سبیل– دارجگەرە).

لە ڕاستیدا جگەرەکێشان وەك هۆکارێکی خۆش گوزەراندن لە بۆنە ئاینیەکان دا بەکارهێنراوە ، لەگەڵ ئەمەشدا باوەڕیان وا بووە کە هۆکارێکی ئاسمانییە یارمەتی جگەرەکێش ئەدات بۆ دەرخستنی شاراوەکانی ناودەرونی.

وە ئەم (خووە) لە باشووری ئەمریکا لە ناو هندییە سورەکان دا بەڵاو بویەوە، لەسەر بنەمای ئەوەی کە جگەرەکێشان پەیوەستە بە دروشمە ئاینییەکانەوە، یان بەکارهێنانی ئەبێتە هۆی دەرکردن ولابردنی ڕوحە پیسەکان، وە ئەوانە بەکاریان ئەهێنا لە ڕۆژە غەمباریەکاندا، کاتێك مردووەکانیان ئەناشت، وە هەروەها لە ڕۆژە دڵخۆشەکانیش دا لەکاتی بەڕێوەبردنی ئاهەنگەکانیان دا ....

وە لەباوەڕەدابوون ڕووەکێکی پیرۆزە وەك هۆکارێك بۆ شیفاو چارەسەرکردن نەخۆشییەکان دانراوەوە وتراوە یەکەم کەسێك کە توتنی بۆ جگەرەکێشان بەکارهێناوە، هندییەکانن) لە تیرەو هۆزانە کە لە ناوەڕاستی ئەمریکا نیشتەجێن لە کاتی بەڕێوەبردنی دروشمە ئاینەیەکان دا.

وە لە ساڵی (١٤٩٧) (رامون بان... ramon ban) ی ڕاهیب ئەم هەواڵە ئەگوازێتەوە بۆ ئەوروپا، کە لەبارەی بەکارهێنانی توتنە بۆ جگەرەکێشان لە کیشوەری ئەمریکا.

وە لە ساڵی (١٥١٩) (أوفیدو ... ouviedo) ی گەشتیار بۆ یەکەم جار چەند گەڵایەکی توتنی بۆ ئەوروپا هێناوە، بەڵام چاندنی توتن نەگەیشتووەتە ئەمریکا هەتا ساڵێ (١٥٥٩) وە لەو باوەڕەدان کە یەکەم کەسێك لە ئەورووپیەکان کە توتنی بەکارهێناوە، یەکێك لە هاوکارانی کۆلومیس بووە، لەگەڵێ خۆیدا بردویەتی بۆ (پرتوگال) وە لەوێ چاندویەتی و خەڵکی وا گومانیان بردووە، شەیتانەو خۆی خۆی گۆڕیوە، کاتێك بینیویانە دوکەڵێ هەڵدەمژێ و لە دەم ولوتییەوە دێتە دەرەوە...

وە بەڕاستی یەکێك لە دەریاوانەکان بەخششێکی گرانبەهای پێشکەش بە پادشای ئیسپانیا (شارۆڵی پێنجەم) کردووە کە ئەویش بریتی بوو لە چەند

گەڵایەکی توتن و ڕەگەکەی، پاشان توتنی لە باخچە ئەسەرییەکانی ئیسپانیادا ڕووانـدووە بـۆ جـوانی گوڵەکـەی ، پاشـان تـوتن گوازرایـەوە بـۆ فەڕەنسـا سـاڵی (١٥٥٩) لە ڕێگەی (جین نیکوت) (jean nicot) ی بە ڕەگەز فەڕەنسییەوە، کە لە پرتوگال وەك سەفیری وڵاتەکـەی ئیشـی ئـەکرد، پاشـان نـاوی ماددەکـەی درایە پاڵ بە ناوی (نیکۆتین).

وە (جان أولین) هەندێك هاڕاوەی گەڵای توتن ئـەنێرێ بـۆ پادشـای فەڕەنسـا (کاترینا)[1] وە ڕێنمایی ئەکات ئەو هاڕاوەیە بـۆ لابردنـی (سەرئێشـە) بـەکارهێنێت کە لەو کاتەدا ئەو بە ئازاری سەرئێشە (شـقیقە) ئەینااڵند، کـە ئـازاری (نیـوەی سەرە) وە هەر ئەو هۆیەش بووە هۆی بڵاوبونەوەی (توتن) وە (جـین نیکـۆت) ڕەگی تـوتنی لـە باخچـەکەی مـاڵی خۆیـدا ڕوانـد، ئـەوەش بـۆ مەبەسـتی جـوانی، جوانی گەڵا سەوزەکانی توتن، یان جوانی گوڵەکانی.

دواتـر خـەڵکی بەگشـتی توتنیـان بـە چارەسـەرو شـیفای نەخۆشـییەکان بەکارئەهێنا، پاشان بەکارهێنانی گوازرایەوە بۆ کەسە لەش شـاغەکان بـۆ لابردنـی ماندویەتی و ناڕەحەتییان لە کاتی کێشانیداو پاشـان بـەکارهێنانی گوازرایـەوە بـۆ بـەریتانیا لـە نێـوان سـاڵانی (١٥٨٤ـ ١٥٨٥) پاشـان گەیشـتە ئـەڵمانیا، پاشـان سەرجەم وڵاتانی ئەوروپاو ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا[2].

دواتـر تـوتن لـە ڕووەکـی پـیرۆزەوە گـۆڕا بـۆ ڕووەکـی شـەیتانی، کەنیسـە وە (هـەرامی) وە لـە سـاڵی (١٦٢٤) یاسـاغی کـرد، پاپـای ئورپـانی حەوتـەم جگەرەکێشانی لـە مەزهـەبی کـاثولیکی یاسـاغ و حـەرام کـرد، هـەروەك مەزهـەبی پرۆستالینیش لە (١٠) وەصیەتەوە زیادیان کرد بۆ (١١) وەصیەت کە بریتـی بـوو لە (جگەرەمەکێشن) ...

---

[1] لە هەندێك سەرچاوە (کاترین).

[2] وە لە کۆتایی سەدەی شازدەهەم دا جگەرەکێشان بە خێرایـی بڵاوبویـەوە لـەناو ئـەوروپای ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا.

وە پاش ئەوەی کە مەترسی جگەرەکێشان دەرکەوت لە ڕێگەی ڕووداوی ژەهراوی بوونەوە بە توتن، هەندێك پیاوانی دەوڵەتان بەرەو دەرکردنی یاسایی چوون، لەسەدەی ناوەڕاست دا، بۆ حەرام (یاساغ) کردنی جگەرە، لەوانەش قیسری ڕووسی (میخائیل ڕومانوف) کە فەرمانێکی دەرکرد بە جێبەجێ کردنی سزای (جەڵد لێدان) بۆ هەرکەسێك کە ئەدۆزرێتەوە کە بەسزای جگەرەکێشان توش بووە.

هەروەك قەیسەری ڕووسی (ڕۆمانوف) لە ساڵی (١٦٤٩) یاسایەکی دەرکرد، کە خوازیاری حەرام کردنی ئەوەی بەکاری ئەهێنێت و جگەرە ئەکێشێت لە سەرجەم کاتەکان دا.

وە لە ئیتاڵیا کەنیسە سزای لە سێدارەدانی سەپاند بەسەر چەند ڕاهیبێك دا کە تۆمەتی بەکارهێنانی جگەرەکێشانیان دانە پاڵ، کە لەناو کەنیسەدا کێشاویانە.

وە لەگەڵ گرتنە ڕێ ی ئەو وەسیلەو هۆکارە خۆ پارێزەرانەو چارەسەرانەدا بەردەوام جگەرەکێشان بڵاو بویەوە لە سەرجەم ناوچەکانی جیهان دا.

وە بە نیسبەت وڵاتانی ئیسلامییەوە ئەم شێوە (خووە) نەناسرا هەتا کۆتایی ساڵەکانی (٦٣١) هـ، پاشان ئەم عادەتە لەناو موسوڵمانان دا بڵاو بویەوە، وە لە ڕێگەی ئەورووپاوە ئەم عادەتە خراپە ساڵی (١٦٠٢) ی زاینی گوازرایەوە بۆ میصر ، پاشان بۆ نیوە دورگەی عەرەبی، بەو شێوەیە جگەرە بووە هاوڕێی پیاوان وژنان بە شێوەیەکی یەکسان، وە بووە هاودەمی گەورە پیاوان وبیرمەندان، هەژارو نەدارەکان، تێکڕا لە سەرجەم وڵاتانی جیهان دا، هەتا بووە نەخۆشییەکی درمی وساری، هەموو کەسێك کە لێی نزیك بووایەتەوە تووش ئەبوو بە نەخۆشییەك کە زۆرجار چارەسەری نەدەبوو، کە نەخۆشی (شێرپەنجەیە)[1]

---

[1] بۆ زیاتر ئاگادار بوون، با سەیری سەرچاوە (د. عبدالكريم زعيم) بکەین، (التدخين وأثرها) دوابەدوای ئەودا (د.خليل وديع شكور) (التدخين عادة سيئة يصديها أهل الدنيا) و لأستاذ (أيمن عبدالرحمن فتاحي) (التدخين بين الأطباء والفقراء)، ولأستاذ (هاني عروش) (التدخين بين المؤيدين والمعرضين) المرجع السابق ، (نضال عسى) (الجديد في أمراض التدخين) .

لێکۆڵینەوەی سێهەم:
هۆکارەکانی چوون....بەرەو جگەرەکێشان

ڕێگەچارەی وازهێنان لە جگەرەکێشان و نەهێشتنی...

ئەو هۆکارانەی مرۆڤ بەرەو جگەرەکێشان ڕادەکێشێت:

یەکەم: هۆکارەکانی بەرەو جگەرەکێشان چوون:

جگەرەکێشــان خویــەکی خراپــە کــە باوکــان ئەیبەخشــنە منداڵــەکانیانیان ونەوەکانیان، یان لە ڕێگەی لاسایی کردنەوەیانــەوە بۆیــان، یــان کەتەرخــەمییان و وازلێهێنان و ئیهمال کردنیان لە چاودێری کردن و لێپرسینەوەیان.

بەڕاستی لێپرسینەوە بە دەرەجەی یەکەم، ئەکەوێتە سەرشانی دایك وباوك لــە پەروەردەکردن وهۆشیار کردنەوە، وە خێــزان ئــەتوانێت هاوکــاربێ ت لــە چــاندنی سیفاتی چاك و سوپاسکراو وە عادەت وخووی باش، کە ئەبێتە مایەی ڕەزامەنــدی خواو خەڵکی بەگشتی.

خێزان شانەیەکی بازنەیی کۆمەڵگایە، ئەگەر خراپ بوو، کۆمەڵگا خراپ ئەبێت، وە سیفەتی خراپ بڵــاو ئەبێتــەوە، وە ئەگــەر چــاك بــوو، کۆمــەڵگا چــاك ئــەبێت و ڕەوشتی بەرز بڵاو ئەبێتەوە، شتێکی بەڵگە نەویستە کە پەیوەندی ڕاســتەوخۆ لــە نێوان خزم وخوێش ومنداڵان و خێزانەکان، ئەبێتــە کاریگــەر لەســەریان چــاك بێــت یــان خــراپ، وە دوای خێــزان بەرپرســیارێتی ئەکەوێتــە ئەســتۆی دامــەزراوە زانســتییەکان لــە ڕێنمــایی کردنــی خوێنــدکاران، ئاگادارکردنــەوەیان لــەو ئەنجامــە ترسناکانەی کە پەیوەستن بە جگەرەکێشانەوە.

پاشان لێپرسراوێتی ئەکەوێتە ئەستۆی ڕێکخراوە پیشەییەکان، لایەنە ڕەسمیــە حکومیەکان، لــە ڕێنمــایی کردنیــان و ســەپاندنی ســزا بەســەر ئــەو کەسانەی کــە بەردەوام خەریکی جگەرەکێشانن، دواتر لێپرسراوێتی تاکەکانی کۆمــەڵگا وە لۆمــە نــەکردنی هەنــدێك لــە هەنــدێکی تــر لەســەر ترســناکی جگەرەنەکێشــان و لۆمــە

نـەکردنیان و ئامۆژگاریکردنیـان بـۆ ئەوانـەی کـە ئەیکێشـن لـەناو ئـەو شـوێنە گشتیانەی خەڵکی ئەیگوازنەوە، یان ڕێگاو شـوێنە گشـتی وتایبەتییـەکان، لەبـەر ئەوە لێپرسراوێتی فەرمان بە چاکەو بەرگری کردن لە خراپە دابەش کراوە بەسـەر هەموو کەس دا، وەك چۆن پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((کُلُکُمْ راعٍ وَ کُلُکُمْ مَسئُلٌ عَـنْ رَعیَتـهِ)) هـەمووتان شـوانن، لێپرسـراون و هەمووشـتان بەرپرسـراوێتی ژێـر دەستەکانتان لە ئەستۆدایە.

پاشان لێپرسراوێتی گەشتیارەکان دێت کە مساحەیەکی فراوان بەکارئەهێنن بۆ چاندنی توتن، کە وا چاکتر بوو، ئەو هەموو زەوییە بۆ کشتوکاڵێکی تر بەکاربهێنن کە سوودی زیاتری هەبێت بۆ تاك وکۆمەڵگاو دەوڵەت.

لە هـەمان کـات دا پێویسـتە ئـەوەمان لـە بـیر نەچـێت کە لێپرسـراوێتی تاکە کەسیش لەم بـوارەدا پێویسـتە بـۆ جگـەرەکێش، وە هانـدانیان بـۆ وازهێنـان لـەم خووەخراپـە، بـە شـێوازێکی سـادەو سـاکارو پلەبەنـدی، چـونکە بەڕاسـتی خـوای گەورە مرۆڤی جیا کردووەتەوە لەسەرجەم گیاندارانی تر، بـە جیاکـەرەوەی ژیـری (عەقڵ) کە پێویستە بـەکار بهێنرێـت بـۆ جیاکردنـەوەی نێـوان چـاك وخـراپ، بـە سودو بیّ سوود، وە هەروەها ناسینی دیاردەی پڕ لە مەترسـی (جگەرەکێشـان) لەسـەر تـاکی کۆمـەڵگاو کۆمـەڵ بـە گشـتی دیـاری کـراوە، لـە لایـەنی ئـابووری و کۆمەڵایەتی و تەندروستییەوە، وە ئەکرێ ئەو هۆکارە وپاڵنەرانەی کە مرۆڤ بـەرەو جگەرەکێشان ڕائەکێشێت بۆ ئەم هۆکارە سەرەکیانەی خوارەوە بگێڕینەوە:.

١. لاسایی کردنەوە باوکان یان هاوڕێیان لە مـاڵ و قوتابخانـە لـە کـاتی پێکـەوە ژیان و هەڵسوکەوت کردن لە گەڵ کەسـانی تـردا، کـە لاسـایی کردنەوەیـەکی کوێرانەیە،

٢. هۆکـاری خـودی، کەسـێتی، کـە جگـەرەکێش خـۆی کەسـێکی گاڵتـەئامێزو تێکچووە، کە توش بوو بە نەخۆشییە دەروونیەکان و هەست کردن بە ئەوەش کە بەو عدەت وخووە خراپە قەرەبووی ئەو خۆ بەکەم زانینەی ئەکاتەوە.

٣. وا گومان ئەبات کە جگەرەکێشان، کێشەکان چارەسەر ئەکات و هۆکارە بۆ ڕەواندنەوەی خەمەکان و کەم کردنەوەی و سوك کردنی ئازارەکان و هێنانی خۆشی و پشوو بە دڵ ئەگەیەنێت.

٤. وا گومان ئەبات کە جگەرەکێشان هۆکارێکە بۆ لابردنی ماندویەتی، لەبەر ئەوە ئەبینین هەر کەسێك کە کارێك ئەنجام ئەدات، لە کاتی پشوودان دا دەست ئەکات بە جگەرەکێشان، بەو پێیەی کە وا گومان ئەبات فریادڕەس و هێنەری ڕاحەتی دڵ ودەرون ولاشەیە.

٥. هەستی خۆ بەگەورە زانین بەرامبەر خەڵکی و دەرخستنی کەسایەتییەکی وەهمی بۆ بەرامبەر لە ڕێگەی جگەرەکێشانەوە.

٦. جگەرەکێش کەسێکی فاشل وڕوخاوە، لە کاروخوێندنیدا، بۆ داپۆشینی ئەو دواکەوتنەی بە جگەرە قەرەبووی ئەکاتەوە، وە لەم هۆکارانەوەو غەیری ئەمانەشەوە ئەگەینە ئەو ئەنجامەی کە جگەرەکێش پێش ئەوەی لە عادەتەوە بگۆڕێت بۆ فێر بوون و پەیوەست بوون پێوەی، بەم قۆناغانەدا تێ ئەپەڕێت:

أ. قۆناغی منداڵی و سەرەتایی: لەم قۆناغەدا لاسایی جگەرەکێش ئەکاتەوەو هەموو کردارو هەڵسوکەوتێك لەو کەسانەوە وەرئەگرێت، کە زۆرترین هەڵس و کەوتی لەگەڵدا ئەکات... بەتایبەتی یەکێك کە دایك و باوکی توش بوبێت بە جگەرەکێشانەوە، کە ئەو وەکو نموونەیەکی بەرزی خۆی هەمیشە هەوڵ ئەدات خۆی بەو بچوێنێ و ووتەکانی دوبارە بکاتەوە.

ب. قۆناغی کۆتایی منداڵی: کە ئەمەش لاسایی و کردارو هەڵسوکەوتی زۆربەی ئەو خەڵکانە ئەکاتەوە کە تێکەڵاوییان ئەکات و هەڵس وکەوتیان لەگەڵ ئەکات، وەك: خزمە نزیکەکانی بێجگە لە دایك و باوك و هاوڕێ نزیکەکانی تری.

ج. قۆناغی هەرزەکاری: بریتییە لە قۆناغی سەرەتای پیاوەتی لەگەڵ ئەو گۆڕانکارییە بایەلۆجی و فسیۆلۆجیانەی لە لەشیدا ڕوو ئەدەن، هەوڵی سەپاندنی بونی خۆی ئەدات بەرەو خوو گرتن بە جگەرەوە ئەڕوات،

ڕووبەڕووی هەموو کەسێك ئەوەستێتەوەکە لەسەر ڕێگەی وەستابێت، بەڕاستی ئەکرێت پاڵنەری سەرەکی هاوڕێکانی بن، کە کێبڕکێی لەگەڵدا بکەن ئاوری لێ بدەنەوە.

د. قۆناغی گەنجێتی: کە تیایدا جگەرەکێش بە لووت بەرزییەکەوە خۆی دەرئەخات بە تایبەتی کاتێك ئەگات بە هاوڕێکانی.

هـ. قۆناغی کارکردن وفەرمانبەری: هەندێکجار جگەرەکێشان لەکاتی جێبەجێ کردنی کارەکەیدا پەردەپۆشییەك بۆ فەشەل هێنانەکەی لە جێبەجێ کردنی کارەکەیدا یان ئارامبەخشی و ووروژانی بە گومانی خۆی...

کاتێك کە خوێندکاری کۆلێژی یاسا بووم لە زانکۆی بەغداد ساڵی (١٩٦٠ـ ١٩٦٥) تێبینیم ئەکرد کە هەندێك لە هاوەڵانم لە خوێندنەکەیاندا لاواز بوون، لە کاتی تاقیکردنەوەدا بە زۆری جگەرەیان ئەکێشا وەبە بێزارییەوە، کە وا گومانیان ئەبرد کە جگەرەکێشانەکەیە کە زانیاریەکانیان مێشکیان دا لەیاد ئەهێنێتەوە.

دووەم: ڕێگەچارەی وازهێنان لە جگەرەکێشان و نەهێشتنی:

ئەو ڕێگەچارانەی ئێمە ئەیانگرینەبەر لەم بوارەدا، جیاوازن لە ڕووی چۆنێتی وچەندێتی و هەیانە ڕێنمایی و خۆپارێزین و هەیانە تاك و هەیانە کۆمەڵن ، وەك لەم ڕوونکردنەوانەدا هەن:

١. دایك وباوك ئەو توانایەی کە هەیانە بەکاری بەرن لە ڕووی ماددی و ئەدەبییەوە بۆ بەرگری کردنی منداڵەکانیان ، سەرەتا لەبەکارهێنانی ئەم خووە خراپەو ئەگەر دایك وباوك یەکێکیان جگەرەکێشن، پێویستە لەسەریان کە بەزوویی وازی لێ بهێنن بۆ ئەوەی کاریگەری لەسەر منداڵەکانیان نەبێت و کوێرانە لاساییان نەکاتەوە..

وە هەر لە کۆنەوە ووتراوە ئەگەر سەرۆك خێزان دەف لێدەر بێت، ئەوا خوی ئەهلی خێزانەکە هەموویان سەما کردنە..

٢. مامۆستایانی سەرەتایی و ئامادەیی و زانکۆ سەرجەم توانا (مادی ومەعنەوی)یەکانیان بەکار بهێنن بۆ بەرگری کردنی قوتابی وخوێندکاران لە

ناوەوەو دەرەوەی دامەزراوە خوێندکارییەکان دا، وە سزای ئەو خوێندکارە بدرێت کە واز ناهێنێت، بە کەمکردنەوەی نمرەکانی...

لەبەر ئەوە دەوری مامۆستا تەنها لە فێرکردن دا کورت ناکرێتەوە، بەڵکو پێویستە پەروەردەکردن ورێنمایی کردن و هۆشداری بۆ زیاد بکرێت، چونکە تەنها فێرکردن بەس نییە ئەگەر تێکەڵ نەکرێت بە بەهاو ئاکاری جوان و دوورکەوتنەوە لە کردارە نزم و خراپەکان.

٣. پێویستە لەسەر دەوڵەتە کە جگەرەکێشان یاساغ بکات، لە فەرمانگەو دامەزراوە فەرمیی ونافەرمییەکان و دانای یاسایەك بۆ یاساغ کردنی جگەرەکێشان لە فەرمانگەو شوێنی گواستنەوەی هاوڵاتییان وەك: (پاص و شەمەندەفەرو کەشتی وشکانی ودەریایی و هەوایی و ...هتد .وەدانانی سزایەك بۆ سەرپێچیکەران، وە بە دووبارە بوونەوەشی سزاکەی قورستر بکرێت.

٤. لەسەر مامۆستاو ووتاربێژانی مزگەوت پێویستە، بەبەردەوامی ئامۆژگاری و رێنمایی و ئاگادارکردنەوە بدەن بۆ دوورکەوتنەوە لە جگەرەکێشان و وازهێنان لێی و فەتوا دەرکردن بە حرام و یاساغ بونی لە شەریعەتی ئیسلام دا، وە دیاری کردنی بەشێك لە ووتارەکانیان لە هەر هەینییەك دا بۆ روون کردنەوەی زیانەکانی جگەرەکێشان، لە رووی ئاکارو رەوشت و تەندروستی و کۆمەڵایەتیەوە. هەروەك چۆن پێویستە لەسەر مفتی، فەتوا دەربکات لەسەر یاساغ کردنی، پاڵپشتی فەتواکەی بە بەڵگەی عەقڵی و نقل بهێننەوە بە (زانستی و دەق) ..

٥. دکتۆرەکان هەستن بە رێنمایی کردنی نەخۆشەکانیان و ئاگادارکردنەوەیان لە بەکارهێنانی جگەرەو راڤەکردنی زیانەکانی لە رووی تەندروستییەوە، وەمەترسیەکانی نەخۆشی لەسەر جگەرەکێش، وە تێگەیاندنی نەخۆش بەوەی کە ئەگەر بەردەوام بێت لەسەر جگەرەکێشان.توشی چەند نەخۆشییەکی خراپ ئەبێت و کەڵەکە ئەبن لەسەری.

هەروەك چۆن پێویستە لە رۆژنامەو گۆڤارەکان دا لێکۆڵینەوەی پزیشکی بڵاوبکرێتەوە بە شێوەیەك ئەو هۆکارە راگەیاندنانە بە روونی و راڤەی جوانەوە کاریگەرییە خراپەکانی جگەرەکێشان و مەترسییەکانی بخەنە روو. زیاد لەوەش

بەکارهێنانی کوتانی تایبەت بە نەهێشتنی جگەرەکێشان و وازهێنان ، کە بەڕاستی ئەم کوتانە تازە دەرکەوتووە کە ئومێد وایە لە ناو سەرجەم خەڵکیداو لە هەموو جیهان دا بڵاو بکرێتەوەو بگاتە دەستی هەموو کەس و بەئاسانی بەکاری بهێنێت دژی جگەرەکێشان.

٦. بەستنی کۆنگرەو نەدەواتی ڕۆشنبیری کە دکتۆر وزانا تایبەتمەندەکانی ئەم بوارە لە زانایانی دەروننناس وکۆمەڵناس و زانایانی ئابووری و پەروەردەیی، لێکۆڵینەوەو ووتارو کۆڕ بگێڕن بۆ ڕوون کردنەوەی مەترسییەکانی جگەرەکێشان، وە ئاسەوارە خراپەکانی لە ڕووی ئابوری و کۆمەڵایەتی و بەکارهێنانی هۆکارەکانی ڕاگەیاندنی بینراو.. وەك تەلەفزیۆن، وە پیشاندانی وێنەی ئەو نەخۆشانەی کە تووش بوون، بە هۆی جگەرەکێشانەوە، وەك: نەخۆشی شێرپەنجەو نەخۆشیەکانی تر ، وە هۆکارە ڕاگەیاندنە خوێندراوەکان ، وەك: ڕۆژنامەو گۆڤارو نوسراوەکان، بەکاربهێنرێن بۆ شەرح کردنی ئەنجام و بەرهەمە خراپەکان و ترسناکەکانی جگەرەکێشان.

هەروەها بەکارهێنانی هۆکاری ڕاگەیاندنی بیستراو ، ڕێنماییەکان و ئامازەکان و محازرات بە دەنگۆی ڕادیۆکان.

٧. هەوڵ وکۆششی خودی جگەرەکێش لە وازهێنانی لە جگەرەکێشان، وەك بەکارهێنانی هێزو توانا وئیرادەی خۆی وەك هۆکارێك کە ببێتە یارمەتیدەری لەسەر وازهێنانی لە جگەرەکێشان بە تەواوەتی بە شێوەیەکی پلەبەندی، وە هەروەها لەسەر جگەرەکێش پێویستە بەردەوام بێت لەسەر خوێندنەوەی ئەو سەرچاوەو کتێبانەی کە زیانەکانی جگەرەکێشان ئەخەنەڕوو..

وە بەردەوام بێت لەسەر خواردنی ئەو شتانەی ئەبنە هۆی لەبیربردنەوەی جگەرەکە، وەك: خواردنی چەرەسات و دەنکە کولەکەو گوڵەبەڕۆژە، یان بەکارهێنانی (تەسبیح) هەرکاتێك هەستی کرد کە مەیلی بۆ کێشانی جگەرە ئەجولێت.

وە مێشك وژیری زیاتر بخاتە کار ، کە ئەوەی زۆر بەنرخە لای مرۆڤ، تەندروستی باشە چونکە هەرکاتێك تەندروستی تێك چوو، ئەوا خۆشی و تام لە

ژیانی نابات، بەتایبەت ئەو نەخۆشییانەی بەهۆی جگەرەکێشانەوە دروست ئەبن، لەو نەخۆشییانەی کە لە ڕووی چاك بونەوەوە کاتێکی زۆریان پێویستە، یان تێچوونێکی زۆریان ئەوێت تا چاك ئەبنەوە.

٨. دیاری کردنی ڕۆژێك وە ناساندنی بە ڕۆژی (ڕوبەڕو بونەوەو نەهێشتنی جگەرەکێشان) کە پێشەنگێك بە جیهانی پێشکەوتوو هەروەها بلآوکردنەوی پۆستەرو لافیتەو وێنە و دابەشکردنیان بەسەر ڕێگەو جادەو کۆلآنەکان دا، وە لەناو دامەزراوەو دەرەوەی دامەزراوەکان، تاکو جگەرەکێش کاتێك ئەیانبینێت، پەندیان لێ وەربگرێت و یادی بکەوێتەوە و ببێتە هاندەری بۆ وازهێنان لە جگەرەکێشان.

بەشی دووەم...
زیانە خراپە جگەرەکێشان لەڕوی . ئابووری و کۆمەڵایەتییەوە

ئەمەش دابەش ئەبێت بەسەر سێ لێکۆڵینەوەدا:

یەکەم: زیانەکانی جگەرەکێشان لە ڕووی ئابورییەوە..

دووەم: زیانەکانی جگەرەکێشان لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوە..

سێهەم: ئاسەوارە خراپەکانی جگەرەکێشان..

لێکۆڵینەوەی یەکەم:
زیانەکانی جگەرەکێشان لە ڕووی ئابورییەوە

زۆرن ئەوزیانە ئابوریانەی کە هۆکارەکەیان کێشانی جگەرەیە، ئیتر ئایا لەسەر ئاستی تاك بێت یان لەسەر ئاستی کۆمەڵگا یان ئاستی نێودەڵەتی، وەك لەمانەدا ڕوون ئەکرێتەوە:

یەکەم: زیانە ئابورییەکان لەسەر ئاستی تاکەکەسیدا

گومانی تێدا نییە وە بەڵگە نەویستە کە زۆربەی زۆری جگەرەکێشەکان، ئاستی بژێوییان مامناوەندە، کە نزیکەی(٢٥٪ ی) داهاتی بۆ کڕینی جگەرە بەکارئەهێنێت، ئەم بەشە داهاتەش لە قوتی ژن ومناڵی ئەو کەسانە ئەگرێتەوە کە لەسەری پێویستە بژێوییان بۆ دابین بکات کە شیاوترو لە پێشترە ئەو بڕە پارەیەی بەکاری ئەبات لە کڕینی جگەرەدا، بۆ کڕینی خۆراك و جل وبەرگ و پێداویستیەکانی خێزان بەکاربهێنرێت، لەبەر ئەوە جگەرەکێش بەو تێچوونەی کە

بۆ جگەرەکێشان بەکاری ئەهێنێت، خێزانەکەی بێبەش ئەکات لە کڕینی بەشێك لە پێداویستیە خێزانییەکان، لە ماوەی ساڵانی تەمەنی و بەردەوام بوونی لە جگەرەکێشان.

هەروەك مردنی بە هۆی جگەرەکێشانەوە زیان بە وارسەکانی ئەگەیەنێت، وە بێبەشیان ئەکات لە سەرپەرشتیارو بەخێوکەر، کە زانا تایبەتمەندییەکانی ئەم بوارە بە توێژینەوەو دەرخستەی زانستی گەیشتونەتە ئەو ئەنجامەی کە سەلماندویانە ئەو کەسانەی کە جگەرەئەکێشن، تەمەنیان کورت ترە لەو کەسانەی کە جگەرەناکێشن، کەجیاوازی نێوانیان (١٠) ساڵ کەمتر نییە.

پاشان بەڕاستی جگەرەکێش هەندێك جار ناتوانێت کاسپی بکات، وە بژێوی خێزان دابین بکات کە پێویستە لەسەری، زیاد لەوەش کە پارەیەکی زۆر سەرف ئەکات بۆ چارەسەری ئەو نەخۆشییەی کە بەهۆی جگەرەکێشانەوە توشی ئەبێت، وەکو نەخۆشی (شێرپەنجە) بەو شێوەیەش خێزانەکەی بێ بەش ئەبن لە بەشێکی ئەو کاسپی و بژێوییەی کە پەیدای ئەکات و دەستی ئەخات لە کارکردنیدا.

دووەم: زیانە ئابوورییەکانی لەسەر ئاستی دەوڵەت

بەنیسبەت ئەو زیانە ئابوریانەی کە ڕووبەڕوی دەوڵەت ئەبنەوەو هۆکارەکەیان جگەرەیە، ئەویش وەك ئەو کێشە ئابورییانەی کە تێچوونی تێدایە، کە پێویستە لەسەر دەوڵەت کە ئەو ئەرکە بخاتە ئەستۆی خۆی بەڕووبەڕوو بونەوەی ئەو نەخۆشییانەی کە بەهۆی جگەرەوە دروست ئەبن لە نەخۆشخانەکانداو جێگەی تایبەت و هاوردەکردنی دەرمانی گرانبەها بۆ چارەسەر کردنیان، بە تایبەتی نەخۆشییە مەترسیدارەکان وەك: (شێرپەنجە) بە سەرجەم جۆرە کانیەوە، هەروەها بەهۆی ئەو نەخۆشانەی کە بەرهەمی گشتی دەوڵەت کەم دەکەنەوە، بە توش بوونی کرێکار فەرمانبەران بەو نەخۆشیيانە کە توانای کارکردنیان وفەرمانبەریان کەم دەکاتەوە، وە هەندێك جار جگەرەکێشان مردنیشی لێ ئەکەوێتەوە، کە سەرۆك وبەخێوکەری خێزانێکە، لەوکاتەدا لەسەر دەوڵەت

پێویستە کەسێك بخاتە شوێنی ئەو کەسە مردووە لە فەرمانگەو کارەکەیدا، وە بژێوی و داهاتیش بۆ ئەو خێزانە ببڕێتەوە، کە بەخێوکەرەکەیان بەهۆی جگەرەکێشانەوە گیانی لەدەست داوە لەسەر بنچینەی (دەستەبەری کۆمەلآیەتی–ضمان الأجتماعي)

وە زۆربەی چینی خوێندەوار لە دەولەتە تازە گەشەکردووەکان دا، جگەرەئەکێشن، وە ئەو کارەش ئەبێتە هۆی لەدەست دانی ئەو چینە رۆشنبیرە، بەوەش خاوەن لێهاتووە زانستییەکان کەم دەبنەوە، وە خاوەن ژیریە بەرهەم هێنەکانیش نامێنن بەهۆی مردنی کتوپڕو سەرەتایی و ئەنجامەکەش جگەرەکێشانە، بەمەش دەولەت زیانی پێ ئەگات لەو خزمەتگوزاریانەی، ئەو تایبەتمەندانە پێشکەشی وولاتەکەیان ئەکرد، ئەمەش زیان بە ئابووری نیشتمانی ئەگەیەنێت و پاشەکەوتی نیشتمانی کەمئەکات...

پاشان هەندێك ولات رووبەرێکی فراوان لە زەوی کشتوکالی بۆ چاندنی (توتن) بەکارئەهێنن، لەبری ئەوەی ئەو زەوییە بۆ چاندنی بەرهەمە پێویستییەکان تەرخان بکرێن بۆ دابین کردنی ماددە خۆراکییەکان... کە لەسەر دەولەت پێویستە سنورێك بۆ چاندنی توتن دابنێت وە ئەو زەوییانە بەکاربهێنێت بۆ چاندنی سەرچاوەی بژێوییە پێویستییەکانی وەکو گەنم و جۆو برنج .. لە بری بەکارهێنانیان بۆ چاندنی توتن.

وە بەڕاستی زۆر چاندنی توتن وکەم چاندنی بەرهەمە کشتوکالییەکانی تر، وا لە دەولەت ئەکات بۆ پڕکردنەوەی ئەو کەمهێنانە، بەرووبوم لە دەرەوەی وولات هاوردە بکات کە بەلگە نەویستە ئەو بەرهەمانە تێچونێکی زۆریان پێویستە ، تا پێداویستییەکانی هاولاتییان دابین بکات، بەمەش دەولەت زیانی زۆری لێ دەکەوێت.

پاشان بەڕاستی کێشانی جگەرە هەندێك جار لە ناوچە دەشتەکییەکان دا ئەبێتە هۆی کەوتنەوەی ئاگر، بەهۆی فڕێدانی پاشماوەی کەمی جگەرەیەکەوە، کە ئەو ئاگرە زیاد لەوەی کە کوژاندنەوەی برێکی زۆری تێ ئەچێت، ئەبێتە هۆی زیانێکی ماددی زۆر گەورە کە ژێرخانی ئابووری هەلدەتەکێنێ بە کەوتنەوەو

ســـوتاندنی درەختـــەکان و کشـــتوکاڵ و لـــەوەڕگاکان، هـــەروەها زیـــانی گیانلەبەرەکانیشی لێ ئەکەوێتەوە.

پاشان جگەرەکێشان بەڕاستی ئەبێتە هۆی پـیس کـردن و بـۆن کردنـی شـوێن وشەقامە گشتییەکان بەهۆی فرێدانی پاشماوەکەی، ئەویش دیسـان پێویسـتی بـە تێچونێك هەیە تا پاك بکرێتەوە لەو پیساییەی کە ئاسەواری جگەرەکێشانی تیایە.

لێکۆڵینەوەی دووەم:
زیانەکانی جگەرەکێشان
لە رووی کۆمەڵایەتییەوە

١. زۆر بەکەمی کە جگەرەکێش بە تەنهاو دوور لە خەڵکی جگـەرە بئەکێشـێت، بـەڵکو بـە زۆری بـە تێکـەڵی و نزیکـی لـە ئەنـدامانی خێزانەکـەی یـان هـاوڕێ و هاوپیشـەو هاونشـینەکانی، یـان لـە هـەر ڕێگایـەکی تـر کـە تێکـەڵاوی لـە نێـوان جگەرەکێش و ئەوانەدا دروست ئەبێت، لەم حاڵەتانەدا جگەرەکێش خەڵکی توشی دڵەڕاوکێ ئەکات، بـە تایبـەتی ئەوانـەی ڕقیـان لـە جگەرەکێشـان ئەبێتـەوە، یـان ئەوانەی کە توش بووی نەخۆشییەکن کە جگەرەکێشـان زیانیـان پـێ ئەگەیـەنێت، وەك: نەخۆشی (دڵ) و (ڕەبوە).

٢. بـە زۆری ئـەو کەسـەی لەگـەڵ جگـەرەکێش دائەنیشـێت، یانزیـك ئـەبێت، بێـدەنگ لـە ڕێنمـایی وڕەخنـەگرتن و ئامۆژگـاری جگەرەکێشـەکە، بـەوەی کـە جگەرەکێشانەکەی بۆ کاتێکی تر دوابخـات، بـەم پێیـەش هاوڕێکـانی لـە دۆخێکـی کۆمەڵایـەتی دژواردا ئەمێننـەوە، بەچـاوەڕوانی کردنـی کـاتی جیـا بونـەوە لـە جگەرەکێش، یان تەواوبون لە جگەرەکێشانەکەی.

٣. هەندێ جار جگەرەکێش میوانە لای کەسێکی دی، کە لەسەری گرانە لۆمەی ئاڕاستە بکات، یان نەهێڵێت، لە جگەرەکێشانی لە لایەن خـاوەن ماڵـەوە، ئـەویش جگەرەکێشانەکەی لە ژووری میوان و ئەبێتە هـۆی پـیس بـوونی هـەوای ژورەکـە، خاوەن ماڵ لە هەڵوێستێکی دژواردایە، کە دودڵە لە نێوان بـە ڕاسـتەوخۆ ووتنـی و

بێدەنگ بونی، كە دودڵ ئەبێت دووبارەكردنەوەی بەردەوامی جگەرەكێشانی ئەو میوانەی.

٤. هەموو جگەرەكێشانێكی ڕاستەوخۆ بە نزیك بوون لە خەڵكانی ترەوە ، ئەبێتە هۆی جگەرەكێشانی نا ڕاستەوخۆی ئەوانی تر، ئەوانەی هاوڕێ ی جگەرەكێشەكەن یان لە نزیكیەوە دانیشتوون، توشی ئازارو زیان ئەبن بە ئەندازەی ¼ ی جگەرەكێشەكە، ئەوەش زانایان ئەوەیان سەلماندووە لە توێژینەوە زانستییەكان دا....

وە لەم جۆرە كاتانەدا، بەڕاستی زیانی جگەرەكێشانەكە تەنها لەسەر جگەرەكێش نییەوبەڵكو هاوڕێكانی لە ڕێی هەواوە جگەرە هەڵئەمژن، پاش ئەوەی كە پیس بوونی هەوا پەرە ئەسێنێ بەهۆی چوونی دوكەڵ لە چوونە ناو دەمی جگەرەكێش و هاتنە دەرەوەیە لە ڕێگەی دەم ولوتییەوە.

٥. هەندێك جار توش بووەكە توشییەكی (درمی) (ساری) بووە، كە ناسراوە لای هاوڕێكانی، كە ئەگەر لەگەڵی دابنیشن، توشی دڵەڕاوكێ ئەبن، لە ترسی گواستنەوەی ئەو نەخۆشییە بۆیان، لە ڕێگەی هەڵمژینی هەوای دوكەڵاوییەوە، كە لە دەم ولوتییەوە دێتە دەرەوە.

٦. بەزۆری جگەرەكێش یەكێكە لە ئەندامانی خێزانێك، ئەوە بەشەو وبەڕۆژ ئازاریان ئەدات بێ ئەوەی یەكێك لە ئەندامانی خێزانەكەی لە بەرامبەر جگەرەكێشانەكەیدا بوەستێتەوە، بە تایبەتی ئەگەر جگەرەكێش (باوك) یان سەرۆك خێزان بێت، لەو كاتەدا هەراسان كردنی خێزانەكەو تێكدانی پشوو ئیسراحەتیان كارێكی بەردەوامەو پێویستە لەسەریان بە ویستی ئەو بجوڵێنەوە و هیچیان لەدەست نایەت و دەستەوسانن لە ئاست ڕووبەڕو بونەوەی ئەو دیاردە نەویستراوەو خوە ناپەسەندو زیان بەخشە لە ڕووی تەندروستی ودارایی و كۆمەڵایەتییەوە.

٧. ئەگەر یەكێك لە هەردوو هاوسەر بە تەنها جگەرەكێش بوو جگە لەوی تریان، كاریگەری جگەرەكێشان لەم بارەدا كارەساتێكە بەرگەگرتنی ئاسان نییە، چونكە هاوسەری جگەرەكێش بەردەوام بە بۆنە ناخۆشەكەی ئازاری هاوسەرەكەی

ئەدات، تا دواجار هاوسەرەکەی توش ئەبێ بەم خووە نا پەسەندەوەو بۆ ئەوەی هەردوکیان ئازاری یەکتری هەڵگرن، ئەمە زیاد لەوەش هاوسەرەکەی کە جگەرەناکێشێت توشی هەمان ئەو نەخۆشییە ئەبێت کە جگەرەکێش توشی ئەبێت.

٨. ئەو بۆنە ناخۆشەی کە لە دەمی جگەرەکێش دێتەدەرەوە و بڵاو ئەبێتەوە، بە تەنها ئەندامانی خێزانەکەی بێزار ناکات، بەڵکو ئازاری هەموو کەسە نزیکەکان ئەدات، بە تایبەتی لە کاتی دەست لە مل کردن وتەوقەدا، وە ئەبێتە ئازاردەر بۆ هەرکەسێك کە بەلایدا گوزەر بکات.

٩. بۆنی ناخۆشی جگەرە زۆرترو بێزراوترو کاریگەری زیاترە لە بۆنی پیازو سیر کە مرۆڤ بیانخوات، بەڕاستی پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگریکردووە لە چوونە مزگەوتی ئەو کەسانەی کە پیازو سیر ئەخۆن، وە فەرمان ئەکات کە بەتەنها نوێژ بکەن و تێکەڵی نوێژخوێنان نەبن... ((مَنْ أكَلَ ثوماً أو بَصلاً فَلْيَعتَزِلنا وليَعتَزلْ مَساجدُنا و يَتَعَقد فِي بَيته))..

١٠. مەترسی جگەرەکێشان لەسەرهاوڕێ وەلەسەر هەرکەسێك کە پێی ئەگات لە جێگەو ڕێگەیەکی تەنیادا، زۆرترو زیاترە ئەگەر جێگەو شوێنەکە داخراو بوو، دەرچەیەك نەبوو بۆ هاتوچۆ کردنی هەوا، وەك: لە کاتی کۆبونەوە لە هۆڵێك یان ژورێك یان لەناو ئوتومبێلێك یان فڕۆکە...هتد ، بە تایبەت لە وەرزی زستان دا دەرگایەك نییە بۆ هاتنەژورەوەی هەوای پاك وخاوێن لەبە سەرما

١١. کەوتنە ژێر کاریگەری دۆخی کۆمەڵایەتی، هەندێك جار ئەبێتە هۆی هاندان بۆ جگەرە کێشان، وەك لە وڵاتە ئەوروپییەکان دا هەیە، چونکە دۆخی کۆمەڵایەتی ئەم وڵاتانە ئافرەت هان ئەدات بۆ جگەرەکێشان، بەو پێیەی کە بە یەکێك لە دیاردەکانی ڕزگاربوون و پێشکەوتنی خۆی ئەزانێت، هەروەك دۆخی کۆمەڵایەتی لە کۆمەڵگایەکی تردا، وەك (سعودیە) جگەرەکێشانی ئافرەت بە شتێکی ناشایستەی ئەزانێت و جێگەی گاڵتەجاڕییە.

١٢. دۆخی کۆمەڵایەتی نێوان هاوسەران، هەندێك جار پاڵ ئەنێت بە هاوسەری جگەرەنەکێشەوە، بۆ جگەرەکێشان، وەك باسمان کرد ئەمەش لەبەر نەهێشتنی

ئەو دۆخە دەروونیەی کەسی جگەرەنەکێش تیایەتی لە بێزار بوونی بەو بۆنە ناخۆشەی کە لە جگەرەکێشەوە دەرئەچێت.

لێکۆڵینەوەی سێهەم:
زیانەخراپەکانی جگەرە کێشان

زیانی جگەرەکێشان بەشێوەیەکی ناڕاستەوخۆ

جگەرە کێشانی ناڕاستەوخۆ بریتییە لە هەڵمژینی بەرهەمەکانی توتن لە دەم ولوتەوە کە بە جگەرەکێشانی بەزۆربێت یان لەروبناچاریەوە بێت...

ئەوا چەند نموونەیەك لەسەر جگەرەکێشانی ناڕاستەوخۆ ئەخەینەڕوو:

١. توێژینەوە زانستییەکان ئەوەیان سەلماندووە کە ئەگەر جگەرەکێشێك لە ژورێك دا (٤٠) جگەرە بکێشێت،وئەو ژوورە منداڵێکی تیابێت، ئەوە وەکو ئەوە وایە ئەو منداڵەش (١٠) جگەرەی کێشابێت... لەبەر ئەوە پێویستە لە شوێنی داخراودا جگەرە نەکێشرێت، بە تایبەت ژووری نوستن و ژووری منداڵان، هەروەها نابێت لەناو هۆکارەکانی گواستنەوەی هاوڵاتیان دا، وەك پاص وشەمەندەفەر .. هتد . جگەرە بکێشرێت، بە تایبەتی لە وەرزی زستان دا کاتێك لە شوێنەکان پەنجەرەو شوێنی هەوا گۆڕکێ داخراون، لە ترسی سەرما .

٢. سەلمێنراوە کە چوونی ماددەی کیمیاوی لەناو دوکەڵی بەرهەمی توتن دا، بۆ ناو لەشی مرۆڤ کە (جگەرەکێشی ناڕاستەوخۆ) دروست ئەبێت، بە شێوەیەك کە ئەو زۆر گەورەترە لەوەی کە لەناو هەوادا پەیدا ئەبێت، لەو شوێنەی خاڵییە لە بەرهەمی توتن دا.

٣. بەراورد کردنی ئەو پێکهاتە زیندوانەی وەك نیکۆتین و یەکەم ئۆکسیدی ڕەژو و غەیری ئەوانەش لە بەرهەمەکانی توتن دا لە لەشی مرۆڤی جگەرەکێشی ناڕاستەوخۆ ، زۆر گەورەترە لە ناو خوێنی جگەرەکێش یان لەناو میزیدا لە گەڵ ئەوانەی کە جگەرەکێش نین بە ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، بە (هەڵمژین) واتە:

ئەوانەی توشی هەڵمژینی بەرهەمەكانی توتن نەبوون، كە لە جگەرەكێشەكان دا دەردەكەوێت.[1]

٤. كاتێك خێزانێك لە یەك شوێن دا ژیان بەسەر ئەبەن، هەڵسوكەوتی یەكێك لە ئەندامانی خێزانەكە بە باشی یان خراپ كاریگەری لەسەر سەرجەم ئەندامانی خێزانەكە دروست ئەكات، لەبەر ئەوە پێویستە لەسەر هەریەك لە ئەندامانی خێزان، خۆیان بە دوور بگرن لە جگەرەكێشان، هەتا توشیئەندامەكانی تر نەكات، لەبەر ئەنجامی خراپی جگەرەكێشانی ناڕاستەوخۆ، لە ڕێگەی هەڵمژینی دوكەڵی جگەرە لە كەسی جگەرەكێشەوە.

٥. بە ڕاستی توێژینەوە زانستییەكان سەلماندویانە، كە جگەرەكێشانی ناڕاستەوخۆ زیان بە تەندروستی ئەوانە ئەگەیەنێت، كە جگەرە ناكێشن بەڵام لەو شوێنانەدا ئەمێننەوە كە هەواكەی بەهۆی جگەرەكێشانەوە پیس بووە، چونكە دوكەڵێ ئەو جگەرەیە ژمارەیەك لە تێكەڵ وپێكهاتەی كیمیاوی و غازی ژەهراوی گرتووەتە خۆ، كە زیان بەخشن.[2]

توێژینەوە تایبەتمەندەكانی ئەم بوارەلە زانكۆی (هارفاردی) ئەمریكی لە لێكۆڵینەوەیە كە (١٠) ساڵی خایاندووە، گەشتونەتە ئەو ئەنجامەی لەسەر (٣٢) هەزار ئافرەتی جگەرەناكێشن،– كە بەڕاستی جگەرەكێشانی ناڕاستەوخۆ ترسناكترین مەترسییە كە چاوەڕوان نەكراوە لە لای زانا تایبەتمەندەكان– كە دەری خستووە ئەو ئەزموونە لە ئەنجامی ئەو لێكۆڵینەوەیەوە كە ئەو ئافرەتانە تەمەنیان لە نێوان (٣٦- ٦١) تێپەڕ ناكات، هەر ئەوانە توش بونیان بە نەخۆشی دڵ (١٥٢) ئافرەتە ، كە (٢٥) لەوانە گیانیان لەدەست ئەمەش ئەوە ئەسەلمێنێتداوە كە ساڵانە (٥٠) هەزار ئەمریكی بە كاریگەری دوكەڵی جگەرە گیان لەدەست ئەدەن.[3]

---

[1] أضرار التدخين السلبي والوقاية منها– منشورات منظمة الصحة العالمية– أيار– ٢٠٠١م.
[2] زهير السباعي، طب المجتمع، ص١٣٥.
[3] جريدة تشرين السورية، في ١٩٩٧/٥/٢٢.

٦. ئەزموونە زانستییەکان سەلماندویانە کە ڕێژەی توش بوون، بە (شێرپەنجەی سییەکان (٣٠٪ی) زیادی کردووە لەسەرئەوانەی کە جگەرەکێش نین، بەهۆی جگەرەکێشانی ناڕاستەوخۆوە.

٧. لێکۆڵینەوەکانی کۆمەڵەی پزیشکی ئەمریکی ئاماژە بەوە ئەدەن کە ئەو ڕێژە کەمەی لە دوکەڵ کە کەسی جگەرەنەکێش هەڵیئەمژێت بە هۆی جگەرەکێشانی ناڕاستەوخۆوە، هەندێکجار بەسە بۆ ئەوەی ئەو کەسەکە توشی تێکچوونی لێدانەکانی دڵ ببێت، وە ژمارەیەکی زۆر هەن کە توشی ئەو نەخۆشیانە ئەبن هەرچەندە گیان لەدەست نادەن. [1]

٨. کاریگەری جگەرە کێشانی ناڕاستەوخۆ لەسەر ئەو کەسەی کە هاوڕێیەتی جگەرەکێش ئەکات، بە تەنها لە زیانی جگەرەکێشان لەسەر خودی جگەرەکێش نیەو ، بەڵکو سەرئەکێشێ بۆ ئەو کەسانەی تێکەڵاوی ئەکەن یان لەگەڵی دائەنیشن، لە ماڵێکدا یان لە شوێنێ کارکردن، یان لە یەکێك لە هۆکارەکانیشوێنی گواستنەوەدا، کە ئەو جگەرەکێشانە ئەو شوێنانە ژەهراوی ئەکەن، بەزۆربێت یان بە ویستی خۆیان، کە توشی جۆرەها نەخۆشی ئەبن، هۆکارەکەی جگەرەکێشانی توتنە. زۆرێك لە باوکان هەن کە جگەرەکێشانەکەیان هۆکارێکە بۆ توش کردنی منداڵەکانیان بە نەخۆشی (ڕەبوە) و (شێرپەنجەی سییەکان) و جۆرەهای تریش. [2]

٩. کاریگەری ناڕاستەوخۆی جگەرەکێشان لەسەر ئەو ژنانەی شویان کردووەو هاوسەرەکانیان جگەرەکێشن، ئەو ژنە هاوسەرانەیان توشی نەخۆشی ئەبن زیاتر لە کەسانی تر، چونکە پیاوەکانیان جگەرەکێشن، بەهۆی جگەرەکێشانی ناڕاستەوخۆ، هەرئەو توێژینەوەیەی کۆمەڵەی ئەمریکایی بە نەخۆشی شێرپەنجە

---

[1] المرجع السابق، ١٩٩٥/٤/١٢. نقلا عن ايمن عبدالرحمن فتاحي، التدخين بين الاطباء والفقهاء، ص١٤٠.

[2] الدكتور حسين الجزراوي/ اليوم العالمي للامتناع عن التدخين، جريدة الثورة الرسمية، ١٩٩٥/٥/٣. لەسەرچاوەی پێشوو وەرگیراوە.

دوپاتی ئەکاتەوە کە ئەو ئافرەتانەی جگەرەکێش نین بەڵام هاوسەرەکانیان جگەرە ئەکێشن بەڕێژەی زیاتر لە ٢٠٪ ی توشی شێرپەنجەی سییەکان ئەبن زیاد لە کەسانی تر.

هەروەها بەڕاستی ئەوتوێژینەوەی پەیمانگای نیشتمانی بەریتانی کردویەتی کە لەسەر (٩١) هەزار ئافرەتی‌تاقیکراوەتەوە لە وانەی کە جگەرەکێش نین، وە هاوسەرەکانیان جگەرە ئەکێشن، لەو (دیراسەیە) دا ئەنجامێکی سەرنج ڕاکێش دەرکەوتوە کە ئەویش بەرز بونەوەی ژمارەی توش بووانە بە نەخۆشی (شێرپەنجەی سییەکان) لەناو ئەو ئافرەتە شوکەرانەدا، هەروەك چۆن سەلماندویەتی کە هەرکاتێك ژمارەی جگەرەکان زیاد بن ئەگەری توش بووەکان زیاد ئەکات لەسەر هاوسەرەکەی بە نەخۆشی (شێرپەنجەی سییەکان). [١]

١٠. کاریگەری جگەرەکێشانی ناڕاستەوخۆ لەسەر منداڵان:

کاریگەری مەترسیدار لەسەر منداڵ ‌کەڵەکە ئەکات ، لە ئەنجامی کێشانی جگەرە لەلایەن یەکێك لە دایك وباوکەوە کە پیس بوونی کەش وهەوا لەناو ماڵەکەیان بۆ خێزانێك کە کاریگەری لەسەر منداڵەکانی ئەبێت، بە تایبەتی منداڵی شیرەخۆرەو سەرجەم منداڵە بچووکەکانیان کە لەگەڵیان چەند کاتژمێرێك ئەمێننەوە لە ڕۆژێك دا.

ئەو کاریگەریە زیاتر مەترسیدارتر ئەبێت لە وەرزی زستان دا ، هەتا ئەو کۆبونەوەیە لە ژووری داخراودا بێت، بەشێوەیەك قۆناغی کاریگەری دووکەڵی جگەرەکە زیاترە لەسەر منداڵەکان، وەك ئەوە وایە ئەو منداڵە لە ڕۆژێك دا سێ جگەرەی کێشابێت، ئەمەش کاتێك کە جگەرەکێشەکە یەکێك لە دایك وباوك نەبن، ئەگەرنا ڕێژەی ژمارەکە زیاتر بەرز ئەبێتەوە بەهۆی جگەرەکێشانی ناڕاستەوخۆوە. [٢]

---

[١] مجلة طبيبك/ العدد ٢٨٤ ايلول/١٩٨١/ص٩١/ نقلا عن المرجع السابق/ ايمن عبدالرحمن فتاحي.

[٢] وزارة الصحة السورية/ التدخين أو الصحة مجموعة محاضرات القيت في الندوة الوطنية حول التدخين في الجمهورية العربية السورية ١٩٩٦.

هەروەك توێژینەوە زانستییەكان سەلماندویانە كە نزیكەی (٢٥) هەزار منداڵ ساڵانە بەهۆی جگەرەكێشانی دایك وباوكیانەوە گیان لەدەست ئەدەن.....

هەروەها ئەو جگەرەكێشانەی دایك وباوك ئەبێتە هۆی كەم بونی ووزەی منداڵەكانیان بە ئەندازەی (٢٠٠) غرام، وە لاوازی بەرگری لاشەیان لە نەخۆشی ئەگەر دایكەكە جگەرەكێش بێت.

١١. كاریگەری جگەرەكێشانی ناڕاستەوخۆ لەسەر كۆرپەلە: جگەرەكێشان زیانی تایبەتی هەیە لەسەر ئافرەتی دوو گیان، كە ئەبێتە هۆی كورت هێنانی گەشەی كۆرپەلەی ئافرەتە جگەرەكێشەكەو كێشی منداڵەكە ، هەروەها جگەرەكێشانی دایكەكە منداڵەكەی توشی كەم وكورتی وخواروخێچی كۆرپەلەكە ئەكات.

وە ڕێژەی مردنی كۆرپەلەی ئافرەتی جگەرەكێش پێش لە دایك بوون بەرزبونەودایە بە ئەندازەی ٢٨٪ بە بەراورد لەگەڵ ئەو ئافرەتانەی كە جگەرەكێش نین، لەبەر ئەوە زیانەكانی جگەرەكێشان لە خوێنی دایكەوە ئەگوازرێتەوە بۆ كۆرپەلە لە ڕێگەی پەتی نهێنییەوە وە ئەو كاریگەرییەش دوای لەدایك بوونی كۆرپەلە هەر بەردەوام ئەبێت...

وەسەلمێنراوە كە ئافرەتی جگەرەكێش لە ماوەی دوو گیانیدا بە شێوە ڕێكخستنێك منداڵیان ئەبێت، كە كێشی ئەو منداڵەیان كەمتر نییە لە نیوەی (باوەند) لە منداڵی سروشتی، بەڕاستی ئەو ئافرەتانەی كە توشی لە دەست دانی منداڵەكانیان ئەبن ، بەڕێژەی دوو ئەوەندەی ئەوانی تر، لە ڕێگەی (دانانی ناتەندروستەوە) یان مردنی كۆرپەلە لە چەند هەفتەی یەكەمی ژیانیان. [1] وە لە دایك بونیشیان پێش ئەكەوێت بەر لە پێگەیشتنی سروشتییان.

[1] التدخين/ الدكتور صباح ناصر العلوه جي/ص٢٢.

بەشی سێهەم ....

کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر کۆئەندامەکانی ...
[دەمارو هەرس کردن و هەناسەدان]

ئەم ناو نیشانانەش دابەش ئەبێت بەسەر سێ لێکۆڵینەوەدا :

یەکەم: تایبەتە بە کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر کۆئەندامی دەمار.

دووەم: کاریگەری لەسەر کۆئەندامی هەرس کردن.

سێهەم: کاریگەری لەسەر کۆئەندامی هەناسەدان.

لێکۆڵینەوەی یەکەم:
کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر کۆئەندامی دەمار ..

ئاشکرایە کە ئەندامی شادەماری خوێن زۆرترین ئەندامەکانیلەشی مرۆڤ پێک ئەهێنن، لە رووی کاریگەری وهەستیارییەوەو بە هۆی بەردەوام کێشانی جگەرەوە، هەروەك روون و ئاشکرایە کەشادەماری خوێن، یەکەمین ئەندامی دەسەڵاتدارە، وە رێکخراوە بەسەر سەرجەم ئەندامەکانی تری لەشی مرۆڤ دا.

لە روانگەی سروشتیەوە ئەم ئەندامەوە ، ئەگەر کەوتە ژێر کاریگەری شتێکی دەرەکی وخبێتراپ یان باش سەرجەم ئەندامەکانی تری لەشی مرۆڤ توشی هەمان کاریگەری ئەبن.. ئەم دیاردەیەش ئەم ئەنجامانەی خوارەوەی لەسەر کەڵەکە ئەبن:

١ـ ئەگەر لەشی جگەرەکێش ژەهراوی بوو بە ئاوێتەی دوکەڵی توتن، ئەوا جگەرەکێش هەست بە ماندوێتی مێشك و گرژ بوونی دەمارەکان و قەلەقی ودوڵی

و سەرئێشەو نەمانی وورد بینی و ئەنجامی گرژبونی دەمارەکانی خوێن لە مێشکدا بەهۆی ئەو ئۆکسجین و خوێنی پێویستەوە لەناو مێشکدا، وە ئەوەش کاتێك لەشی مرۆڤ دەست ئەکات بە پاککردنەوەی خوێن لەونیکۆتین کە هاتووەتە ناولەشی بەهۆی جگەرەکێشانەوە.

ئەم دیاردەیەی مێشك لەبری ئەوەی هانی جگەرەکێش بدات کە واز لە جگەرەکێشان بهێنێت یان کەمی بکاتەوە، هانی ئەدات کە جگەرەیەکی تربکێشێت، پاشان دوان وسیانی تریش هەریەو شێوەیەش وا گومان ئەبات کە ئەو کاریگەرییەی لەسەر مێشکدایە، بە جگەرەکێشان نەبێت لاناچێت، بەو شێوەیەش لەناو نەزانیدا نوقوم ئەبێت.(١)

٢. لەڕاستیدا نیکۆتین لە ڕووی واقیعیشەوە پێکهاتەیەکی سەرەکی کارا ئەژمێردرێت لە پێکهاتەکانی توتن و دوکەڵەکەی، لەبەر ئەوە بەهێزترین کاریگەری هەیە لەسەر دەماری بیستن وبینین و چێژ کردن، لە ڕووی زیادیان کەم بوونی ئەم هەستانەوەو لە ڕووی بەهێزی وهەست کردنیانەوە....

ئەوەش زانراوە کە جگەرەکێشەکان حەزیان لە خواردنی شیرینی نییەو چێژی لێ نابینن، بەهۆی لاوازی هەستی چێژ کردنەوەیە لە زماندا و کاریگەری نیکۆتین بە ڕاستەوخۆ لەسەر زمان دەرئەکەوێت.(٢)

٣. بەشێوازێکی زانستی سەلمێنراوە کە ئەو دووکەڵەی لەکاتی جگەرەکێشان دا بەرز ئەبێتەوە، کاریگەری لەسەر پەردەی دەرەوەی چاو هەیە کە زۆر هەستیارە، ئەوەش ئەبێتە هۆی دروست بوونی ڕژاندن وهەو کردن، بەتایبەتی ئەگەر ئەشوێنەی جگەرەی لێ ئەکێشریت شوێنێکی داخراو بێت و گونجاو نەبێت لە ڕووی هەوا گۆڕکێوە، پاشان زیادەڕەوی کردن لە کێشانی جگەرەدا کاریگەری هەیە لەسەر هەندێك لەو خانە تۆڕیانە کە بە دەوری دەماری

---

[١] للجهل المركب.. پێك هاتووە لە دوو نەزانی، یەکەمیان: جاهل بە واقیعی، دووەم: جاهل بەوەی کە واقیعەکە لەخۆی تێك ئەدات.

[٢] سەیری (أحمد كامل عبدالحميد) (المدخن مازال طفلا) ص٣٩ بکە

بینینەوەن، ئەو تـوش بونـەش بـە نەخۆشـی (ئـەمبولیای تـوتن) ئەناسـرێ، کـە بریتییە لە لاوازی لە بینین دا، لە ئەنجامی ژەهراوی بوونی بە ماددەی زیان بەخش کە لە توتنی سوتاودا هەیە.

وە تاکە چارەسەری ئەم نەخۆشییەش بریتیە لەوەی بە یەکجاری وازهێنان لە جگەرەکێشان بهێنریت.[1]

٤. یەکەم شتێك کە نیکۆتین هێرشی بۆ ئەبات لە لەشـی مـرۆڤ دا، بریتییـە لـە ئەندامی کۆدەماری سەر (عصبی) بەتایبەت لە شادەماری توانادار، کە دەسەڵات وویستی مرۆڤی پێ ناگات، کە ناوی لێنـراوە دەمـاری (خۆشەویسـتی) (العصـب الـودی) کـە بـە دەمارەکـانی نـاوەوەی لەشـی مرۆڤـەوە بەسـتراوەتەوە. لـەناو ئەوانەش دا دەمارەخوێنیەکان و غدە هۆرمۆنیە (کوێرە) کان.

وە ئەوەی شیاوی باس کردنە بەشەکانی ئەم شادەمارە لە مێشکەوە دەرئەچن تـا ئەگەنـە ئـەو نێرراوانـەی لەسـەر بڕبـڕەی پشـتەوەن، کـە بـە (القعـد العصـبة السمياتية) ناسراون.

وە هەروەها لەوانەش کـە بڵاو ئەبنـەوە لەبەشـەکانی مێشـك بەسـەر سـەرجەم ئەندامەکانی ناوەوەی لەشدا، وەك ئاماژەمان پێکرد، دەمارێك شوێنی یەکێکی تـر ئەکەوێت، کە لە مێشکەوە دەرئەچێ و بە بڕبڕەی پشت دا تێناپەڕێت.

وە ئامێری (دەمار سمباتی) سەرجەم کارەکـانی هـەناو لـە ئەسـتۆ ئـەگرێ و بەڕێوەیان ئەبات، لەناو ئەوانیشدا (دڵ، شاخوێن بەرەکان، مولولەوەکان).[2]

وە کاریگەر بوونی ئامێرەکـانی کۆئەنـدامی دەمـار بـە جگـەرە، جگەرەکێشـان بەڕاستی کاردانەوەی خراپی لەسەر ئەو ئەندام وکۆئەندامانە ئەبێت.

٥. لە ڕاستیدا زیانی نیکۆتین بە تەنها لەسەر کۆئەندامی دەمارو بڕبڕەی پشـت نییە، بەڵکو بەگشتی سـەرجەم ئەندامـەکان و مێشـك بـە تایبـەتی ئەگرێتـەوە، وە تایبەتیتر لەسەر خوێنبەرە خۆراکیەکان کە خوێن بۆ مێشك ئەبەن، لەبـەر ئـەوە

---

[1] سەرچاوەی پێشوو ص ٥١

[2] سەیری (د. عبدالكريم الزعيم/ التدخين وأثره على الصحة العامة/ص٦٥

جۆرە گرژییەك (تشنج) دروست ئەبێت، دەمارەکان تەسك ئەبنەوەو ڕێژەی خوێن کەمتر ئەچێتە ناو مێشك، ئەمەش مێشك توشی نەخۆشی ئەکات، لە دەرئەنجامی ئەوەش لاوازییەکی گشتی لە ووزەی مرۆڤ دروست ئەبێت و هەندێك جار ئەو تەسك بونەوەی دەمارە خوێنە ئەگاتە ئاستی وەستانی تەواو دەورەی خوێن توشی وەستان ئەبێت ، کە تیایدا بۆ کاتێکی کەم کەسی توش بوو هۆشیاری خۆی لە دەست ئەدات...

وە ئاشکرایە کە ئەم بارە بە مەترسییەکی خراپ ئەژمار دەکرێت کە بەسەر هەر کەسێکدا بێت، لە کاتی ئەنجامدانی کارکردندا، کە ببێتە هۆی لەدەست دانی کتوپڕیهۆشیدا، وەك کرێکاری کارگەیەك، ئەوانەی کە لەسەر ئامێرە میکانیکیەکان کاردەکەن، وەك : شۆفێری ئوتومبێل......

٦. کاریگەری بەردەوامی نیکۆتین لەسەر مێشك:

لە ئەنجامی بەردەوام بوون لەسەر جگەرەکێشانی زۆر، ئەبێتە هۆی ژانە سەرو دەورانی خوێن و تێکچوونی مێشك و هەستی بینین و بێ خەوی و تیکچوونی لەش بە گشتی.

٧. بەردەوام بوونی نیکۆتین لە لەشی جگەرەکێشدا نیشانەکانی لە زیاد بوندایە، (نورستانیا) کە پاڵ بە جگەرەکێشەوە ئەنێت بۆ ئەنجامدانی تاوانهەتا مێشکی توشی ئاسوودەیی بکات، ئەوەش ئەگەر لەسەر کەسانێك بێت کە خۆیان ئامادەگییان هەبێت بۆ ئەنجامدانی تاوان یان پێشتر تاوانیان ئەنجام دابێت.

٨. بونی نیکۆتین بە بەردەوامی لە لەشی جگەرەکێشدا ئەبێتە هۆی گرژ بونێکی بەردەوام لە خوێنبەرەکانی مێشك بەهۆی ژەهراوی بونیان بە نیکۆتین، دواتر تەقینەوەیەك لە مێشکدا دروست ئەبێت، ئەگەر ئەو شاخوێن هێنەرانە توشی بەرز بونەوەی پەستان و (ضغط) بن، لەئەنجامدا ئەبێتە هۆی سەکتەی مێشك، بە تایبەتی ترئەو جگەرەکێشانەی کە تەمەنیان هەیە مەترسییەکە زیاترە.

٩. کاریگەری نیکۆتین لەسەر (درکەمۆخ) : لە درکە مۆخ کرداری کاردانەوەی دەماری ژەهراوی بوونی بە هەوکردنێکی بەردەوام وکۆن، ئەم کردارە یان زیاد ئەکات لە ووروژاندنی ئەعصاب یان کەم دەکات کە هەردوو بارەکە ووردبینی لە

کاردا لەناوئەبات وە ئەم شادەمارانە خراپ ئەکات دواتر کرداری ڕۆشتنی پیادەی مرۆڤ تێك ئەچێت وەمیزەچرکەش زیاد ئەکات .

١٠. هەوکردنی دەمارەکانی پشت وسمت:

بەڕاستی هەندێك لە دەمارەکان بەهۆی ژەهراوی بوون بە جگەرەکێشانو نیکۆتین،لە ئاستێکی بەرز توشی هەوکردنی زیانبەخش وئازاردەر ئەبێت، ، وە دروست بوونی گرژی و هەوکردن لە دەماری ورکی دا کە بەشێوەزاری عامی ئەوترێت: (عرف النسا).[1]

١١. کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر ڕەفتاری ڕێکی مرۆڤ:

ئەندامی دەماری عەصەبەی ووردبین، سەرپەرشتی ڕەفتاروئامازەکردن و ڕێکخستنی کردارو پەیوەندی کردن و کارلێکردن دەکات، لەبەر ئەوە سروشتییەو ڕەفتاری مرۆڤ بەسراوەتەوە بە سەلامەتی ئەو ئامێرەوە، وە جگەرەکێشانیش سەلامەتی ئەو ئەندامە تێك ئەدات، کە کراوەتە جێگرەوەی (جهاز العصبی) هەروەها کردارەکانی مرۆڤ کە پەیوەندییان بە زیرەکی وبیرکردنەوەو تێڕامان ولەبەر کردنە تێك ئەدات.

ئەزموونە زانستییە ئەمریکیەکان بەسەر قوتابی قوتابخانەو زانکۆکان دا ئەنجامیان داوە بە ڕاستی سەلماندوویانە کە ئەو خوێندکارانەی کە جگەرەکێشن کەمتر زیرەکییان هەیە لەوانەی جگەرەکێش نین، وە بەڕاستی مێشکیان لاوازەو توانای لەبەر کردنیان کەمترەو نهێنی ئەم جیاوازییەش کاریگەری مێشکی جگەرەکێشە بە زیانەکانی جگەرەکێشانەوە.

١٢. کاریگەری جگەرەکێشان لە لاواز کردنی تواناکان:

ئەزموونە زانستییەکان ئەویان سەلماندوەکە کاریگەری نیکۆتین لەسەر ئامێری دەمار ئەبێتە هۆی ناجێگیر بون و ژڵەژان لەسەرکارێك، ئەمانیش ئەبن بە کۆسپ لەبەردەم کردنی کارەکان دا.

---

[1] سەرچاوەی پێشوو ص٦٥ و دوایی

وە بەڕاستی تاقیکردنەوەکان ئاماژەدەرن کە لە کۆلیژی (جورج ولیحز) کراوە، کە بەڕاستی شلەژان (رجفان) لە ڕێژە ١٠٠٪ زیاد ئەکات پاش کێشانی دوو جگەرە.[1]

١٣. ئەو نیکۆتینەی کە لە دوکەڵدا هەیە، کاریگەری لەسەر خوێنبەرەکانی تۆڕی چاو هەیە، کە ئەبێتە هۆی زیانی چەند بەرامبەر لە بینین، زیاد لەوەش (ئاوسانی چاو) و زیاد کردنی هاوکێشەکان و توش بوون بە نەخۆشیە هەستیارەکان.

لێکۆڵینەوەی دووەم: کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر کۆئەندامی هەرس کردن...

جگەرەکێشان پەیوەندی پتەوی لەگەڵ ئەندامی هەرس کردن دا هەیە، وە بەزۆریش جگەرەکێش حەزی خواردنی کەمە، وەك چۆن توشی دەرکردەی مەترسیدار یان خۆگرتنەوەی توند یان تێکچوونی هەرس کردن یان شتی تر ئەبێت، وەك لەم ڕوونکردنەوانەدا دەرکەوتووە:

١. کاریگەری جگەرە لەسەر لاوازکردنی توانای ئەندامی هەرس کردن:

جگەرەکێشان هۆکارێکە بۆ دروست بوونی نەخۆشییە بەردەوامەکان لە کۆئەندامی هەرس کردن دا، تێکدانی ئەرکی دەرکردە غودەییەکان و دەرکردەکانی (أفرازات) سوك ئەکات بەشێوەیەکی گشتی وە گەدە توشی هەڵاوسان و لاوازی ونەتوانایی لە هەرس کردندا ئەکات هەروەك چاوەڕوان ئەکرا، وە ئەو کردارەی کە وا لە جگەرەکێش ئەکات کە نەتوانێت کرداری هەرس کردن ئەنجام بدات بە

[1] سەرچاوەی پێشوو ص ٧٩ بە دواوە.

شێوەیەکی گشتی یان کۆئەندامی هەرسکردنی توشی چەندین گرفت و تێك چوون دەبێت.

٢. جگەرەکێشان گەدە بریندار ئەکات (قرحة)

سەرژمێری ئەمریکیەکان سەلماندویانە کە ٧٨٪ ی توشبووان بە نەخۆشی برینی گەدە (قرحة المعدة) ئەو کەسانەن کە جگەرە ئەکێشن، وە باری توشبووان بە نەخۆشی (بریندار بوونی گەدە) زۆر خراپترە لە جگەرەکێش دا بە بەراورد لەگەڵ کەسانێك کەجگەرەناکێشن

٣. کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر ئەرک و فەرمانی جگەر:

ئاشکرایە کە جگەر ئەرکێکی گرنگی هەیە لە لەشی مرۆڤداو پاراستنی ئەرکەکەی کارێکی زۆر پێویستە بۆ بەردەوام بوونی ژیانی دروست لە مرۆڤ دا...

وە ئەرکەکانی جگەر فرێدانی هەندێك ماددەی ژەهراوییە لە لەشدا، کە بەهۆی خوێنەوە دەریان ئەدات و ئەچنە ناو کۆئەندامی هەرسەوە،ئەو نیکۆتینەی ئەچێتە ناو خوێنەوە لە ڕێگەی جگەرەکێشانەوە، سەرچاوەیەکی سەرەکییە بۆ ژەهراوی کردنی خوێن لە لەشی مرۆڤ داو وە لەناویی ئەبات.. وە لە هەمان کاتدا ئەرکی جگەر فرێدانی هەندێك لەو ژەهرانەیە بۆ دەرەوەی لەش، بەڵام بەردەوام بوونی کرداری جگەرەکێشان، شانەکانی جگەر ئەگەیەننە ئاستێك کە توشی چەندین نەخۆشی بکەن، لەوانە نەخۆشی لاوازبوونی جگەر (ضمور الکبری) وە توانای ئەرکەکانی لاواز ئەکەن، لە دەرئەنجامی ئەوەدا کاردانەوەی خراپی ئەبێت لەبەر ئەو زیانە، وە ئەنجامی ترسناك لەسەر لەش دروست ئەکات بەشێوەیەکی گشتی.[1]

٤. شێرپەنجەی سییەکان: لە ڕاستیدا ئەزمونە زانستییەکان سەلماندویانە کە پەیوەندییەکی پتەو هەیە لە نێوان جگەرەکێشان و شێرپەنجەی سی دا، وە

---

[1] سەیری (د. هانی عرموش) بکە، (التدخین بین المؤیدین والمعارضین) ص ٤٣ و دوایی

ئەمەش بە ئاشکرا دەرئەکەوێت لەو توێژینەوانەدا کە لە هەندێك وڵات دا ئەنجام دراون.[1]

کە ئەو توێژینەوانە ئەیسەلمێنن کە جگەرەکێشان لە هۆکارە سەرەکییەکانە بۆ هەو کردنی سییەکان کە بە شێوەیەك ئەبێتە هۆی سست بونی دەمارەکان لەبەردەمی گەدەدا، ئەوەش هەوکردنی سییەکانی لێ ئەکەوێتەوە ، پاشان ئەو هەوکردنە پەرە ئەسێنێت بۆ توش بوونی گەدەو دوانزەگرێ پاشان بۆ شێرپەنجە.

٥. برینداربوونی دوانزەگرێ (قورحەی دوانزەگرێ) :

توێژینەوە زانستییەکان ئەوەشیان بەڕاستی سەلماندووە کە ڕێژەی توشبووان بە نەخۆشی دوانزەگرێ لەناو ئەوانەدا زۆر زیادە کەجگەرەئەکێشن بەبەراورد لەگەڵ ئەوانەی کە جگەرە ناکێشن، وەبەڕاستی جگەرەکێشان دەورێکی سەرەکی هەیە لە درەنگ چاك بونەوەی ئەو نەخۆشییەی کە توشی دوانزەگرێ ئەبێت، بەشێوەیەك کە نیکۆتین دەورێکی کاریگەری ئەبێت لە کەم کردنەوەی ڕژێنە شلەمەنییەکان و بیکربونات کە پەنکریاس دەریان ئەدات، لە هەمان کات دا ئەبێتە هۆی سست بوونی دەمارەکانی بەردەم گەدە، پاشان بۆ گێڕانەوەی گۆشەی زراو بۆ ناو گەدە، هەرئەوەش توشی برینداری و نەخۆشی ئەکات ، بە نەخۆشی (دوانزەگرێ)... لە هەمان کاتدا ئەگەر لە ڕێگەی چارەسەرەوە شیفا بدرێت، کاردانەوە خراپەکەی هەر لەسەر مرۆڤ ئەمێنێت.

٦. کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر دەورانی خوێن:

ئەم ئامێرە کە پێك دێت لە (دڵ) کە گرنگترین ئەندامی لەشی مرۆڤە، هەڵدەر (مضخة) یە بۆ پاڵنان بە خوێنەوە لە ڕێگەی شاخوێنبەرەکانەوە بۆ سەرجەم شوێنەکانی لەش و پێشوازی لێکردنی لە ڕێگەی دەمارەکانەوە، بۆ پاککردنەوەو گێڕانەوەی بە هوروژم و سەر لە نوێ، وە پەیوەندی نێوان جگەرەکێشان و زیانەکانی دڵ زۆر دیارە.

---

[1] وەك باشووری ئەفریقیا، لای ئەمریکیەکان، وە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستی ئاسیا

وە بەڕاستی توێژینەوە زانستییەکان سەلماندویانە کە جگەرەکێشان ئەبێتە هۆی زیاد بوونی لێدانەکانی دڵ کە بەرێژەی (١٥- ٢٠) زیاد ئەکات، بۆ کێشانی تەنها یەك جگەرە، وە ئەو بارەش بەردەوام ئەبێت تا (١٠ ـ ٢٠) خولەك، پاشان ئەبێتە هۆی بەرز بونەوەی پەستانی خوێن، وە ئەو کاریگەرییەی بۆ ماوەی نیو کاتژمێر ئەمێنێتەوە.

وە لەڕاستی توێژینەوە زانستییەکان سەلماندویانە کە چونەوەیەکی مولولەکانی خوێن بەهۆی جگەرەکێشانەوە ئەبێتە هۆی (وەستانی دڵ – جلطة القلب).[1]

٧. جگەرەکێشان و شێرپەنجەی قوڵۆن:

ژمارەیەك لە توێژینەوە تایبەتەکانی ئەم بوارە کە لەم دواییەدا لە ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا پێی هەڵساون، سەلماندویانە کە جگەرەکێشان دەوری سەرەکی و کارای هەیە لە گەشە کردنی هەندێك لە (وەرەم) لە کۆئەندامی هەرس کردن دا ئەوەش ئەبێتە هۆی شێرپەنجەی قوڵۆن.[2]

٨. پاشماوە خراپەکانی جگەرەکێشان لەسەر کۆئەندامی هەرس کردن:

جگەرەکێشان ئەبێتە هۆی کاریگەری زیان بەخش لەسەر کۆئەندامی هەرس کردن، کە جگەرەکێشان هۆکاری بریندار کردنی گەدەو دوانزەگرێیە، ئەم برینداربیەش چارەسەری گران وئاڵۆز ئەبێت.[3] بەهەمان شێوە جگەرەکێشان ئەبێتە هۆی دروست کردنی ناتەواوی لە غودەکانی چێژکردن(تام) لە زمان دا، هەرس کردنی قورس ئەبێت، ئەمەش ئەبێتە هۆی توش بوون بە شێرپەنجەی (پەنکریاس) .

---

[1] سەیری (شدايا هارل) (هل لك من سكارة) بکە، کە وەرگێراوە لە (د.خليل وديع)

[2] سەیری پێگەی ئەلکترۆنی www.avabiyat.comlfourmslarchiveltopic

[3] گۆڤاری زانکۆی دیمەشقی ئابوری و یاسایی، بەرگی (٢) ژمارە (١) .

وە سەرژمێریە تەندروستییەکان ئەوە دوپات ئەکەنەوە کە تێکڕای توش بوانی جگەرەکێش بە نەخۆشی گەدەو دوانزەگرێ، چەندجار زیاترە لەوانەی کە جگەرەکێش نین... وە توێژینەوەکان ئەوەش دوپات ئەکەنەوە کە گەدەی جگەرەکێش ترشییەکی زیاتر ئەڕێژێت بە بەراورد لەگەڵ بارە سروشتییەکەی دا ئەوەش جێکەوتی خراپی ئەبێت، ئەم جێکەوتانەش کاردانەوەی خراپ وسلبی ئەبێت لەسەر تەندروستی کۆئەندامی هەرس کردن لەسەر هەرکەسێك کە بەردەوام بە جگەرەکێشانەوە سەرقاڵ بووە.

٩. کاریگەری جگەرەکێشان و ڕەق بوونی خوێنبەرەکان:

ڕەق بوونی خوێن بەرەکان بریتییە لە گۆڕانی دیواری مولولەکانی خوێن، کە نەرمییەکەی خۆی لەدەست ئەدات، وە هەروەها دیواری ناوەوەی ئەو مولولانە جۆرە (زبری) یەك دروست ئەکەن دواتر ئەبێتە هۆی تەسك بونەوەی مولولەکانی خوێن و جوڵەی خوێن لە ناویاندا لاواز ئەبێت ، وە ئەوەش لە ڕووی زانستییەوە سەلماوە کە جگەرەکێشان نایەڵێت ١٥٪ی لەشی مرۆڤ (هیمۆگلۆبین) وەربگرێت.... هەروەها زانست ئەوەشی سەلماندووە کە غازی جگەرە کاریگەرییەکی کارای هەیە لە خستنی (کۆلسترۆل) بۆ ناو دیواری مولولەکانی خوێن، ئەوەش ئەبێتە هۆی خێرایی پاشان دروست بوونی سەکتەی دڵ.(١)

[١] المدخن مازال طفلا.. سەرچاوەی پێشوو لا ٤٨

لێکۆڵینەوەی سێهەم:
کاریگەری جگەرەکێشان
لەسەر کۆئەندامی هەناسەدان..

ئەم ناونیشانەش ئەم بەشانە ئەگرێتەوە: (دەم، زمان وقورگ، هەڵاوسانی جیوب ولەوزەتێن، کۆکە توندی وسییەکان)

بە کورتی لە هەندێکیان ئەدوێین ، لەبارەی ئەنجامی جگەرەو کاریگەرییە خراپەکانی لەسەریان .. وە بە گرنگەکان دەست پێ ئەکەین:

١. جگەرەکێشان و شێرپەنجەی سییەکان:

چەندین توێژینەوەی زانستی، پەیوەندی توندو تۆڵ نێوان جگەرەکێشان و شێرپەنجەی سییەکان دووپات ئەکەنەوە.

أ. لەو توێژینەوانەو سەرژمێرییەکە کە ویلایەتە ئەکگرتووەکانی ئەمریکا لەسەر ژمارەیەك توش کە زیاتر لە (٦٠) هەزار توش بووی بە شێرپەنجە، ئەنجام داوە لە ساڵی (١٩٧٠) ، لە ئەنجام دا ئەو لێکۆڵینەوەیە دەریان خستووە رێژەی جگەرەکێشان لەو ژمارەیەدا ٩٨٪ دەبێت، واتە: ٢٪ ی ئەوکەسانە توش بوون کە جگەرەکێش نین.

ب. لە توێژینەوەیەکی بەریتانیدا هەردوو زانایان (برانور - وهیل و وریتشارد دون) لە ئەنجامی توێژینەوەکەیان دا دەریان خستووە کە لەسەر (١٣٥٧) توش بوو بە شێرپەنجەی سییەکان گیانیان لەدەست داوە، تەنها (٧) کەسیان کاریگەری جگەرەکێشانیان لەسەر نەبووە.

وە بە هەمان شێوە کۆلێجی نۆشداری شاهانە لە بەریتانیا گەیشتووەتە ئەو ئەنجامەی کە بۆ هەر(٩) کەسێکی جگەرەکێش لە رۆژێك دا (٢٤) جگەرە ئەکێشن، بەلایەنی کەمەوە یەکێك لەو نۆ کەسە توشی شێرپەنجەی سییەکان ئەبێت.[1]

---

[1] مجلة العربی ژمارە ١٤٧ کویت ، وەزارەتی راگەیاندنی کوێتی شوبات ١٩٧١

ج. زانایانی سۆڤیێت دووپاتی ئەکەنەوە لە توشبووان بە نەخۆشی (سییەکان) و (کۆکەی بەردەوام) دا، ژمارەی جگەرەکێشان بەڕوونی بەرێژەیەکی زیاد بەرچاو ئەکەوێت لە چاو ئەوانەی کە جگەرە ناکێشن... وە بۆ ئەم زانایانە ڕوون بووەتەوە لەو سەرژمێری و توێژینەوانەدا کە لە نێوان (١٢) کەسی توش بوو بە (هەڵاوسانی سییەکان) بەهۆی بەردەوام بوونیان لەسەر جگەرەکێشان (١١) کەسیان توشی شێرپەنجەی سییەکان ئەبن.[1]

هەروەك سەلمێنراوە کە توش بوون بە (سیلی سییەکان) لە ئەنجامی جگەرەکێشانەوە، خراپترە لە توش بووان بە شێرپەنجەی سییەکان ، کە ڕێژەی جگەرەکێشان لەناو توشبووان بە نەخۆشی (سیل) گەیشتووەتە ٩٠٪.

د. جگەرەکێشان هەناسە برکێ:

جگەرەکێشان هەناسەدان پەرێشان ئەکات و ئەبێتە هۆی تێکچوونێك کە توشی هەناسە برکێی ئەکات و توشی پچڕانی هەناسەدانی ئەکات، بەپێچەوانەی واقیعەوە و بەهەمان کار، بەڕاستی هەناسە برکێ کاتێك کە درێژە ئەکێشێت لە قۆناغی پچڕان وبڕانی هەناسەدان، کە ئەوەش مەترسییە لەسەر باری تەندروستی، چونکە هەوا کەم هەڵئەمژێ کە خوێن بەهۆی ئۆکسجینەوە دەوڵەمەند ئەبێت.

۳. جگەرەکێشان و کۆکە: جگەرەکێشان هۆکاری سەرەکییە بە توش بوونی جگەرەکێش بە(کۆکە)

وە توش بوون لەگەڵ ئەو کۆکەیەدا چەند پیسییەکی جۆراوجۆر دێنە دەرەوە وەك بەڵغەم وڕژێنەرە مەطاطیەکان... لەگەڵ بەردەوام بوونی کۆکە، کاتی هەناسەبڕکێ درێژ ئەبێتەوە لەسەر حیسابی هەناسە وەرگرتن، دواتر ئۆکسجین کەم ئەبێتەوە کە لە شتە هەرە پێویستییەکانی ژیانە.

---

[1] هانی عروش .. سەرچاوەی پێشوو ل ٧٣ و دوایی.

٤. جگەرەکێشان وکاریگەری لەسەر زمان:.

لایەکانی زمان سەرەوەی و جۆرێك لە نەرمی داپۆشیون کە خاوەنی تایبەتمەندی خۆیانن بە تایبەتی بەشی دواوەی زمان کە کاتێ کاریگەری جگەرەیان بەرئەکەوێت و توش ئەبن بە نەخۆشی لەئەنجامی ئەوەدا ئەو رژێنەرە ووشك ئەبێت و سەرزمان زبر ئەبێت، پاشان قڵیش قڵیش ئەبێت و بێ هۆش ئەبێت، کە لە دواکات دا ئەبێتە هۆی هەوکردن و برینداربوونی ئازاردەر، وە ئەم راستییە لە کاتێك دا دەرئەکەوێت کە هەستی چێژکردن تێك ئەچێت ئەو کاتەی کە جگەرەکێش هەستی چێژکردنی بۆ خواردنەکان لاواز ئەبێت، وە هەست بە تام وچێژەکەی ناکات.[1]

٥. کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر جیوب:

جیوب چەند یەکەیەکی تیایە کە هەندێکیان پەیوەستن بە هەندێکی تریانەوە لەناو دەم داو پەیوەندی جگەرەو هەوکردنی جیوب زۆر پتەوەو دوپاتکەرەوەیە.

وە سەرژمێریە ئەمریکیەکان سەلماندویانە کە توش بوونی ملیۆن ونیوێك بە هەوکردنی جیوب لە هەرساڵێك دا کە رێژەی ٧٥٪ی ئەو توشبووانە لەوانەن کە جگەرە ئەکێشن.... هەروەك زانست سەلماندویەتی کە دوکەڵی جگەرە ئازاری جیوب زیاد ئەکات.

٦. جگەرەکێشان ودەم، دەم کە پێك دێت لە: لێوو زمان وددانەکان و شەویلگە.

شێرپەنجەی لێو بە تایبەتی بەشی خوارەوەی بە زۆرترین جۆرەکانی شێرپەنجە دائەنرێت ، لە ئەنجامی جگەرەکێشانەوە توش ئەبێت .

وە توێژینەوە هاوچەرخەکان سەلماندویانە کە لە نێوان شێرپەنجەی لێوەکان وشەویلگەکان وقورگ دا پەیوەندییەکی بەهێز هەیە.

---

[1] د. خلیل ودیع .... سەرچاوەی پێشوو.

٧. جگەرەکێشان و گەروو قورگ:

(Tapia)ی زانا سەلماندویەتی کە لە نێوان (٩٨٧) پیاوی توش بوو بە شێرپەنجەی قورگ کاتێك خرابێتە ژێر چاودێرییەوە، بینراوە هەموویان جگەرەکێشن وەبەڕاستی لە نێوان شەش ئافرەتی توش بوو دا کە توێژینەوەکە گرتونیەتەوە ، چواریان جگەرەکێشن .[1]

٨. جگەرەکێشان وبۆنی ناو دەم:

لەناو دەمی جگەرەکێشەوە بۆنێکی تیژ دەرئەچێت، وە لە ڕاستیدا سروشتییە کە ئەوەش کاریگەری تێکەڵاوی کۆمەڵایەتی نێوان جگەرەکێش و کە بۆنی دەمی دێت لەگەڵ کەسانی تردا دەبێت، وە دواتر ئەو بۆنەی جگەرەکێش کێشەی چینایەتی دروست ئەکات، کە خەڵکە نزیکەکان بە ئاگاهییەوە هەڵس وکەوتی لەگەڵ دا ئەکەن بە تایبەتی خێزانەکەی.

---

[1] (د. عبدالكريم زعيم) سەرچاوەی پێشوو.

بەشی چوارەم ...
کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر ئافرەت....

ئەم بەشەش سێ خاڵی سەرەکی ئەگرێتەوە کە بریتین لە:

کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر خودی ئافرەت ...

وە لەسەر کۆرپەلەکەی و

ئەرکەکانی دایکایەتی ......

کە لەسەر هەریەکێك لەم خاڵانە لێکۆڵینەوەیەك ئامادە کراوە.

(زیانەکان کە لە ئەنجامی جگەرەکێشانەوە بە پێی بەشە زیان لێکەوتووەکانی لەش دەرئەکەون)

لێکۆڵینەوەی یەکەم:
کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر خودی ئافرەت....

لە کۆندا جگەرەکێشان تایبەت بوو بە پیاوانەوە وە لەڕاستی جگەرەکێشان لای ئافرەتان بەخراپ لێکدانەوەی ئەخلاقی ئەژمێردرا، وە ڕێگەی خواروخێچی گرتبویەوە، یان لادانی ڕەفتاری ئافرەت بوو ، بەڵام پاش ئەوەی ئافرەت لەسەر شانۆی ژیان دەرکەوت، داوای مافی خۆی کرد و وادانرا کە جگەرەکێشانی ئافرەت لە دیاردە شارستانییەکانەو ئازادییەتی ئەژمێریت، ئافرەت لەسەرەتادا بە نهێنی جگەرەی ئەکێشا پاشان ئاشکرای کردو لەناو کۆمەڵگاو ڕێگاو بانەکان دا ئافرەت ئەبینرا جگەرەی پێیەو نەفەسی لێ ئەدات کە وا بۆ دەرخستنی پایەی کۆمەڵایەتییەکەیەتی کەکەمتر نییە لە پایەی پیاوان.

وە شتێکی بەڵگە نەویستە کە ئافرەت هەمیشە هەوڵ ئەدات سەرنج ڕاکێش بێت، خۆی خۆشەویست ئەکات لە دیاردەی قسەکردن، بۆنی خۆش کە بەکاری ئەهێنێت وە جل وبەرگی جوان ئەیپۆشێت، وە غەیری ئەوانەش دەربڕینی ئەو حەزە مێیینەیەیەتی کە دایپۆشیوە، لەبەر ئەوە هەرشتێك ببێتە هۆی تێکدانی بێ ئەوەی حەزە کەسایەتییەکانی تێر بکات، لەبەرژەوەندی ئافرەت نییەو وەلەو فەرمانانەی کە ئەبنە کۆسپ لەبەردەم بەرژەوەندی کەسایەتی ئافرەت ، ئەمانەن:

١. جگەرەکێشان بە دوژمنی ئافرەت دائەنرێت لەو بوارانەی کە باسکران، چونکە لە ئەنجامی ئەو دوکەڵەی دەمی جگەرەکێشەوە لە جگەرەکەوە کە بەکاری ئەهێنن کار ئەکاتە سەر پێستی دەم وچاوی زۆرێك لە زیندوویی تەڕو درەوشاوەیی ون ئەکات وە جگەرە ئەبێتە هۆی ڕەش کردنەوەی دانەکانی وە زەرد بوونی ئەو دوو پەنجەیەی کە جگەرەیان پێ هەڵئەگرێت.

٢. جگەرەکێشان هۆکاری کارایە بۆ تووش بوونی دەمی بەو بۆنە قێزەونە بێزارکەرەی کە ئەو بارە شیرین وحەز ئامێزەی ئەشێوێنێت و خەڵکی لێی دوورئەکەونەوە ئەوانەی کە لەگەڵی دائەنیشن بە تایبەتی ئەو کەسانەی کە

جگەرەناکێشن وە بە تایبەتی تر حەزی هاوسەرەکەی لە تێکەڵاو بون و ژیان لەگەڵیدا لە کاتێکدا ئەگەر هاوسەرەکەی لە جگەرەکێش نەبێت.

٣. کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر ئافرەت زیاترە وە لەسەر پیاوان:

حکومەتی هۆڵەندی کە لە لێکۆڵینەوەیەکدا بە ئەنجامی گەیاندووە، ئاماژە بەوە ئەکات کە لە ڕاستیدا جگەرەکێشان بە ڕێژەیەکی زۆر زیان بە ئافرەت ئەگەیەنێت وەك لە پیاو، وە بەڕاستی تەمەنی ئافرەتی جگەرەکێش کەمتر ئەکاتەوە، کە زیاتر لە (عەقد) یێکی زەواج بکات لە هەمان کات دا تەمەنی کەم دەبێتەوە.

وە بەڕاستی وەکالەتی (سی، بی، أس) بەڕوونی ئەو سەرژمێریانە دەرئەخات کە بەراوردو ژمارەی ئەو کەسانەی بەنەخۆشی شێرپەنجەی سییەکان مردوون لە ساڵی (٢٠٠٣) دا بەهۆی جگەرەکێشانەوە، دەرکەوتووە کە ئەو (خووپێوەگرتنەی تەمەنی ئافرەتی هۆڵەندی بە (١١) ساڵ کەمتر ئەکاتەوە، کە لەبەرامبەردا (٣)ساڵ بۆ پیاو کەمتر ئەبێتەوە.[1]

٤. جگەرەکێشان و مێینەیی: جگەرەکێشان کاریگەری لەسەر جێگەی هاوسەرێتی ئەبێت و پیاو لێی دوور ئەکەوێتەوە، ئەگەر پیاوەکەی جگەرەکێش نەبێت، وە بەڵگە نەویستە کە جێگەی هاوسەرێتی کەبەشوێنی بهۆش بردن (الأغراء) دائەنرێت بە بەرزترین پەیوەندی هاوسەرێتی لە خۆشەویستی وسۆزو ئارام بەخشیدایە، هەروەك خوای گەورە ئاماژەی پێکردووەو ئەفەرموێت:

﴿ وَمِن آياتِهِ أن خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أنفُسِكُمْ أزواجاً لِتَسكُنوا إليها﴾[2]

٥. جگەرەکێشان وتێکچوونی دەمارەکان: لێکۆڵینەوە هاوچەرخەکان سەلماندویانە کە بەڕاستی کۆئەندامی دەمار لای ئافرەت ووردبین ترە وەك لای پیاو وە بەڕاستی هەستەکانی ئافرەت تیژو توندترە لە هەستی پیاو لەبەر ئەوە

---

[1] لاپەڕەی تایبەت کە (العربي الحر) بڵاوی کردوەتەوە لەسەر جگەرەکێشان و مەترسییەکانی، زنجیرەی (٢٠) .

[2] سورة الروم

جگەرەکێشان زیان و تێکچوون لە دەمارەکان دا زیاتر دەبێتە هۆی ئازاری بەردەوام، و تێکچوونی باری ناوبانگیەکەی و جوانیەکەی وە ڕەنگی ئەگۆڕێت ورەش ئەبێت کە کەم خوێنیش ئەهێنێتە ئاراوە.[1]

٦. کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر کەم بونەوەی پەیوەندی خێزانی وجنسی:

ئافرەتی جگەرەکێش لە ڕاستیدا کەمتر حەزی لە کۆبوونەوە هەیە لەگەڵ پیاوەکەیدا، لەگەڵ ئەوەش دا ئەو بۆنە ناخۆشەی کە لە دەمی ئافرەتی جگەرەکێش دێتەدەرەوە پیاو هەراسان ئەکات و وای لێئەکات کە واز لەو نزیک بونەوەیە بهێنێت یان ئەویش وەکو هاوسەرەکەی دەست بداتە جگەرەکێشان، هەتا یەکسان بن لەو بۆنەی کە لەناو دەمیانەوە دێت، وە لە هەمان کاتدا پیاویش توشی کەم توانایی تێکەڵاوی هاوسەرێتی ئەبێت، وە تایبەتمەندییەکان لە پزیشکەکان ئەو بارە بە مەترسیدار ئەژمار ئەکەن چونکە ئەبێتە هۆی دارمانی پەیوەندی جنسی وە ئەکرێ ببێتە هۆی نەتوانایی جنسی لەو جگەرەیەی کە ئەم نەتوانایە هەڵی ئەگرێت.... وە توێژینەوەکان وای دائەنێن کە زیاتر لە ٢٥٪ ی پیاوان توشی کەم توانایی جنسی ئەبن بەهۆی جگەرەکێشانەوە، کە هەر ئەوەش قیاس بکە لەسەر ئافرەتی جگەرەکێش.

وە لە توەێژینەوە زانستی و پزشکییەکان داکە زانکۆی (بریتوریا) کەلەسەر (١١٦) پیاوی لەساڵی (١٩٨٦) لە باشووری ئەفریقیا ئەنجام درابوو ، دەرکەوت کە (١٠٨) کەسیان لەو پیاوانەی کە توانای جنسییان نە مابوو، جگەرەکێش بوون.[2]

٧. جگەرەکێشان ومنداڵان:

جگەرەکێشان کاریگەری خراپی هەیە لەسەر منداڵ ، چونکە لاسایی دایك وباوکیان یان یەکێکیان ئەکەنەوە لە فێربوونی زمان وهەڵس وکەوت و ئاکاردا، ئەو

---

[1] التدخين في نظر اهل الطب... لێکۆڵینەوەیەکە لە (رسالة الأسلامية).. نوسەر (أحمد جعفر الناصري)

[2] مجلة المختار تموز ١٩٨٨/ص٢١ نقلا عن د. خليل وديع/ المرجع السابق/ ص٩٩.

ئاکارانـە بـاش بـن یـان خـراپ، وە دەرکـەوتووە کـە جگەرەکێشـانی دایـك وبـاوك مەترسییەکی خراپی هەیە لەسەر منداڵەکانیان.

٨. جگەرەکێشان و وەستانی دڵ: (أزمة القلب) :

ئەگەر ئافرەتی جگەرەکێش ئەو شتانەی بەرگری سك پڕ بوون بەکار ئەهێنێت، لە ڕێگـەی (دەم) ەوە ئـەوا بەئەنـدازەی (١٠) ئەوەنـدە مەترسـییەکەی بـە تـوش بوونی بە جەڵدەی دڵ ، یان جەڵدەی مێشك یان جەڵدەی خوێناوی لـە مولولـەکان زیاد ئەکات .

٩. جگەرەکێشان ورەحمی ئافرەت: منداڵدانی ئافرەت:

ڕەحمی ئـافرەت تۆپەڵەیـەك ماسـولکەیە کـە نیکـۆتین جـۆرە گرژییـەك تیایـدا دروست ئەکات کە ئەبێتە هۆی ئەوەی هەست بە ئازارێکی توندئـەکات لـە حاڵـەتی (سکپڕبون) دا ئەوەش ئەبێتە هۆی لەبار بردن، لەبەر ئـەوە ئـەو بـارە گرژبوونـە درێژە ئەکێشێت بۆ ڕەق بوونی خوێنبـەرەکان، ئـەوانیش تەسـك ئەبنـەوە ڕێـژەی خوێن کەم ئەبێتەوە تیایدا وە ئەندازەیەکە بەپێی پێویست ناگاتە کۆرپەلە.

وە بەڕاستی لە ڕووی زانستییەوە سەلمێنراوە کە جگەرەکێشانی دایك یەك جار لێدانەکانی دڵی کۆرپەلە زیاد ئەکات (١_٢-١) خولەکدا (٥_١٠) لێدان ، ئـەوەش بەڵگەیـە لەسـەر گەشـتنی نیکـۆتینی ژەهراویبـە دەورەی خـوێن بـۆ نـاو لەشـی کۆرپەلە.[1]

١٠. جگەرەکێشـان وعـادەی مانگانـە: دەورە (عـادە) ی مانگانـە لـە بـاری ئاسایدا بۆ ئافرەت پاش باڵغ بونی_ گەشتنی بەباڵغ بوون، یەك جار لـە هـەر (٢٨) ڕۆژێکدا ، وە ئەو عادەیە بەردەوام ئەبێت لە نێوان (٣_٥) ڕۆژ ئەگەر ئـافرەت لـە باری تەندروستی باشدا بێت، وە لە ئەنجامی ئەو پێشکەوتنە زانستی وپزیشکییەدا دەرکەوتووە کە جگەرەکێشان کاریگەرییەکی کاراو خراپی هەیـە لەسـەر گـۆڕینی ئەو عادە سروشتییە...

---

[1] د. عبدالكريم الزعيم/ التدخين بين المؤيدين والمعارضين/ المرجع السابق/ ص٨٢

وە بەڕاستی یەکێك لە لیژنە پزیشکییەکان لەنەخۆشخانەی (بوسطن) لە ویلایەتە ئەککگرتووەکانی ئەمریکا هەستان بە ئەنجامدانی لێکۆڵینەوەیەك لەسەر کۆمەڵێك ئافرەت، کە یەکەم جار لەسەر (٢٥) هەزار ئافرەت کرا، دووەم جار لە (٣٢٩) هەزار ئافرەت لە نەخۆشخانەکانی کەنەداو إیطالیاو ئەڵمانیا،لە ئەنجامدا دەرکەوت کە ئەو ئافرەتانەی کە تەمەنیان لە (٤٤) ساڵ تێپەڕیوە گەیشتونەتە تەمەنی بێئومێدی (سن اليأس) بەبەراورد لەگەڵ هاوشێوەکانیان کە جگەرەیان بە هیچ شێوەیەك نەکێشاوە، ئەوەش ئەوە دەگەیەنێت کە جگەرەکێشانی ئافرەتی پێش ئەخات بۆ تەمەنی بێ مەیلی (سن اليأس) وە ئەو پەردەیەی کە لە عادەی مانگانەدا هەیە کۆتایی پێ ئەهێنێت لە لەدایك بوونی منداڵدا بە جیاوازییەکی کاتی کە نزیکە لە (١٠) ساڵ ئەبێت. [(١)]

١١. جگەرەکێشان وشێرپەنجەی ڕەحم :

توێژینەوەیەکی بەریتانی دوپاتی ئەکاتەوە کە ئەو ئافرەتانەی جگەرەکێشن، زۆرترینی ئەو ئافرەتانەن کە ئەگەری توش بونیان بە نەخۆشی شێرپەنجەی ڕەحم زیاترە لە وانەی کە جگەرەکێش نین، لەبەر ئەوە جگەرەکێشان ژمارەی ئەو خەلایانەی کە پارێزگاری لە لەش ئەکەن بۆ چونە ناوەوەی ئەو ڤایرۆسانەی شێرپەنجە کەم ئەکاتەوە. [(٢)]

١٢. هەموو جگەرەکێشانێك کاریگەری لەسەر حاڵەتی تەندروستی ونابووری و کۆمەڵایەتی بۆ پیاو هەیە، هەمان کاریگەریشی بۆ سەر ئافرەت هەیە و بەتایبەتی لەو نەخۆشیانەی کە بەهۆی جگەرەوە توش ئەبن کە لە پێشەوە ئاماژەمان پێدا، کە زۆربەیان لە بەشەکانی پێشەوەدا بوون.

---

[١] د. هاني عرموش/ التدخين بين المؤيدين والمعرضين/ المرجع السابق/ ص٨٢.

[٢] مجلة طَبيبُك .. ژمارە ٢٠١ ساڵی ١٩٧٣

لێکۆڵینەوەی دوووەم:
کاریگەری جگەرەکێشانی دایک لەسەر کۆرپەلەو منداڵ بوون

زیانی جگەرەکێشانی ئافرەت تەنها لەسەر خودی خۆی نیەو بەڵکو کاردانەوەی خراپ ومەترسیداری هەیە لەسەر کۆرپەلەش لە کاتی دروستبونیەوە هەتا لە دایك بـوونی بـەڵکو هـەتا دوای لـەدایك بونیشـی، وە لـەم بەشـەی توێژینەوەیـەدا لـە کاریگەرییە خراپەکانی جگەرەکێشان ئەدوێین لەسەر کۆرپەلە پێش لە دایك بوونی : لەوانە:

١. جگەرەکێشان و لەبار چوون:

بە ئاشکرا دیاردەی لەبار بردن (لەناوبردنی منداڵ) پێش تەواو (کامل) بـونی پێکهاتەی سروشتی لە نیسبەتی ئافرەتی جگەرەکێشی سك پڕ زیاترە بـە بـەراورد لەگەڵ ئەوانەی جگەرە ناکێشن، وە ئافرەتی سك پڕ لەبەر ئەوەی ژەهـری دوکـەڵ لـە لەشـی ئافرەتـە جگەرەکێشـەکەوە ئەگوازرێتـەوە لـە ڕێگـەی خوێنـەوە بـۆ کۆرپەلەکەی، کاتێك ئافرەتـە سـك پڕەکـە جگـەرە ئەکێشـێ ئـەوا کۆرپەلەکەشـی جگەرە ئەکێشێ، لە پاشان هەر ئەو یەکەم ئۆکسیدی کاربۆنە نیکـۆتین لـە سـکیدا ئەگوازێتەوە بۆ شوێنی خوێنبەرەکەی، بەوەش ئـەو ئۆکسـجینەی‌ئەگاتە کورپـەلـە کەم ئەبێتەوە وە لێدانەکانی دڵ خێراتر ئەبن هەروەك چۆن لە زۆرجار منداڵەکـەی کە دێتە دنیاوە و لەدایك ئەبێت نا تەندروست وناتەواو ئەبێت.

٢. جگەرەکێشان وکەمی کێشی منداڵ:

پاش لە دایك بـوون دەرکـەوتووە ئـەو دایکانـەی کـە خوێنیـان پـیس بـووە بـە تێکەڵ بوونی بە دوکەڵ، لەو ماددە نیکۆتینەی کە ئەگەر نەبێتە هۆی لەناو بردنـی ژیانی کۆرپەلە لـە سـکدا ئـەوا بەڕاسـتی ئـەو خوێنـە پیسـەی بـەو ماددەیـە وا لـە کۆرپەلە ئەکات کە بەلاوازی لەدایك ببێت، وە تەندروستی ناباش و لەشێکی لاوازی دەبێت.

وە لەو ئامارو توێژینەوانەی کە نوسینگەی ئاماری پزیشکی لەسەر ئەو لەدایك بووانە کە دایکەکەیان جگەرەکێشن ئەنجام دراوە، دەرکەوتووە کە کێشی منداڵ کوڕ بێت یان کچ، هەمیشە کەمترە لە تێکرای ئەو منداڵانەی کە لە دایك ئەبن ودایکەکانیان جگەرەکێش نین، کە بە تێکرایی ئەگاتە (٤٨٠) غم بۆ نیوکیلۆ غرام.[١]

٣. جگەرەکێشان وگرفتەکانی سکپڕی:

زانستی سەردەم سەلماندویەتی بەتایبەتی زانستی پزیشکی پێشکەوتوو، ئەو ئافرەتانەی کە جگەرەکێشن، سکپڕییەکەیان قورسەو لەبار بردنی منداڵەکەشیان ئاسانە، ئافرەتی سکپڕو جگەرەکێش بە دیاردەی ڕشانەوە سکپڕی ئەناڵێنێت وە توشی گرفتی زۆرتر ئەبێت لەو ئافرەتانەی کە جگەرەکێش نین.

٤. جگەرەکێشان ولەدایك بوونی پێش وەخت:

لێکۆڵینەوەکان سەلماندویانە کە لەسەر ئەو ئافرەتە سکپڕانەی جگەرەکێشن کە بەڕاستی لەدایك بوونی پێش وەخت زۆر ڕوو ئەدات تیایان دا بەڕێژەیەکی زۆر بە بەراورد لەگەڵ ئەو ئافرەتانەی کە سکپڕن و جگەرە ناکێشن.

٥. جگەرەکێشان وناتەواوی لە منداڵی لەدایك بوو:

نەخۆشخانە زانستییە تایبەتییەکان بۆ منداڵبوون سەلماندویانە کە بەڕاستی زۆرینەی زۆری ئەو منداڵانەی کە بە ناتەواوی لەدایك ئەبن، یان بە کورتەباڵایی یان سەریان بچووکە وە لە جۆرەکانی تری تێکچوونی لەش، ئەوانە منداڵی ئەو دایکانەن کە جگەرە ئەکێشن.

٦. هەوکردنی سییەکان و هەڵئاوسانی دووپەل:

لێکۆڵینەوەی ئامارو ڕای پزیشکەکان ئەوەیان سەلماندووە کە ئەو منداڵانەی لە دایك ئەبن ودایکیان جگەرەکێشە، زیاتر سەردانی نەخۆشخانە ئەکەن بە بۆ

---

[١] د.هانی عرموش...... سەرچاوەی پێشوو.

نەخۆشی هەوکردنی سییەکان و هەوکردنی دوڵی هەوایی، کە لەو نەخۆشیانەن کە دایکەکەیان خەریکی کێشانی جگەرەیە.

هەروەها لێکۆڵینەوەکان ڕوونی ئەکەنەوە کە هەڵمی توش بوون بە هەوکردنی سییەکان و دوپەل هەوایی چەند بەرامبەر زیاد ئەکات ئەگەر هەردوو لە دایك وباوکی ئەو منداڵە تازە لەدایك بووە جگەرەکێش بن.[1]

۷. کاریگەری جگەرەکێشانی ناڕاستەوخۆ لەسەر منداڵی ساوا:

توێژینەوەکان وسەرژمێریە زانستییەکان سەلماندویانە کە بەڕاستی کۆئەندامی هەناسەدان لای منداڵ گونجاوترە لەگەڵ دوکەڵێ توتن لەو ژینگەیەی کە منداڵەکەی تیا ئەژی.

وە توێژینەوە زانستییەکان وئامارەکان سەلماندویانە کە کۆئەندامی هەناسەدانی منداڵی ساوا بە کەمێك لە دوکەڵی توتن لەو ژینگەیەی کە منداڵەکەی تیائەژی، بە ئاسانی وەری ئەگرێت، هەروەك ئەو منداڵانە کە توشی جگەرەکێشانی ناڕاستەوخۆ ئەبن، ئەبێتە هۆی زیاد بوون بە لێدانەکانی دڵیان و بەرز بونەوەی پەستان خوێن تیایان دا.[2]

[1] سەرچاوەی پێشوو.

[2] سەرچاوەی پێشوو.

لێکۆڵینەوەی سێهەم: کاریگەری جگەرەکێشان لەسەر ئەرکی دایکایەتی

کاریگەرییەکانی جگەرەکێشان بە تەنها کورت ناکرێتەوە لەسەر تێکچوونی جوانی ئافرەت و ئەنجامە خراپەکانی بەنیسبەت کۆرپەلەو پێش لەدایك بوونی منداڵ، بەڵکو ئەو ئاسەوارە خراپانە ئەو منداڵە جگەرەکێشانەی بە ناڕاستەوخۆش ئەگرێتەوە پاش لە دایك بونیان ، وە بەکورتی لەم خاڵانەدا باس ئەکرێن:

١. نزمی ئاست ولێهاتوییان:

لە ڕووی زانستییەوە سەلماوە لە ڕێگەی ئەو لێکۆڵینەوە وتوێژینەوانەوە کە ئەو منداڵانەی شیرەخۆرەن لەو دایکانەی کە جگەرەکێشن، هەمیشە ئەو منداڵانە لە ئاستێکی زیرەکی نزمدان، لە ئاست هاوڕێکانیان کە دایکیان جگەرەکێش نین، ئەو لێکۆڵینەوەیە کە بەسەر (١٧) هەزار منداڵدا کراوە لە (ئینگلتەراو سکۆتلەنداو ویلز) دەری خستووە لەیەك هەفتەدا پاش بە دوادا چونیان لە (٧) ساڵدا، لەو لێکۆڵینەوەیەدا دەریان خستووە ئەو ئافرەتانەی لە کاتی سکپڕییان دا زیادەڕۆییان کردووە لە جگەرەکێشان دا، منداڵەکانیان جیائەکرێنەوە بە کورتە باڵایی و کەم توانایی و لاوازی لە خوێندنەوەو لێهاتوویی کۆمەڵایەتییان[1]

٢. نزمی ئاستی ڕووبەڕووبونەوە :

توێژینەوە شیکارییەکان سەلماندویانە کە بەڕاستی شیری دایکی جگەرەکێش کە لە ڕۆژێك دا (١٠) جگەرەی کێشاوە، ماددەی نیکۆتینی ژەهراوی ئەڕژێت بە تێکڕایی نیو ئەوەندە بۆ هەر لیترێك لە شیرو ئەو نیکۆتینە بە هەمیشەیی منداڵی شیرەخۆرە ژەهراوی ئەکات، ئەو فەرمانەش ئەبێتە هۆی لاوازی لەشیان و

---

[1] مجلة طبيبك .. سەرچاوەی پێشوو.

دابەزینی ئاستی ڕووبەڕو بونەوەو بالآیان و بەرگرییان دژی ئەو هۆیانەی کە نەخۆشی دروست ئەکەن.[1]

۳. کەمو شیری :

توێژینەوەو ئامارەکان سەلماندویانە کە چەندێتی شیر لای دایکی جگەرەکێش زۆر کەمە بە بەراورد لەگەڵ ئەو دایکانەی کە جگەرە ناکێشن، بەشێوەیەك کە ئەو هێندە بەشی تێرکردنی منداڵەکەی ناکات.

٤. مردنی پێش وەختە لەدایک بوون لە دایکی جگەرەکێش دا:

لە ڕێگەی توێژینەوەو ئامارەکانەوە سەلمێنراوە کە مردنی پێش وەخت لەو منداڵانەدا هەیە کە دایکیان جگەرەکێشە بێ ئەوەی هۆکارێکی دیارو زانراو هەبێت بۆ مردنە پێش وەختە. وە توێژینەوە زانستییەکان نوپاتی ئەکەنەوە بە بونی پەیوەندی نێوان دیاردەی جگەرەکێشان لەلای دایك و مردنی پێش وەختی منداڵێ ساوا، بەبێ هیچ هۆکارێکی زانراو دیار.

٥. فەیلەسوف (تولستۆی) دووپاتی ئەکاتەوە کە بەڕاستی ئەو دایکانەی کە خوویان بە دوکەڵەوە گرتووە شیرەکەیان پیس ئەبێت لەبەر تێکەڵ بوونی بە دوکەڵ ومادەدەی نیکۆتین کە کۆرپەلە لەناو ئەبات لە سکی دایکیدا یان لە کاتی لەدایك بونیدا لەشی لاواز ئەبێت، یان تەندروستی ناتەواو ئەبێت و لەشی خواروخێچ ، وە پاش لەدایك بوون توشی ئەم نەخۆشیانە ئەبێت:

١. ئێسکە نەرمە
٢. سەرئێشە (ژانەسەر)
٣. هستریا
٤. کەم عەقڵی
٥. وەستانی جگەر
٦. لاوازی لەش

---

[1] د. هادی عرموش ... سەرچاوەی پێشوو.

بەشی پێنجەم:
حەرام بوونی جگەرە لە قورئان دا ....
بەهۆیە دانپیانراوەکان

ئەم بەشەش دابەش بووە بەسەر سێ لێکۆڵینەوەی سەرەکیدا:
یەکەم: حەرام بوونی جگەرە بە هۆیە دانپیانراوەکان....
دووەم: ڕوون کردنەوەی بونی (علە) بە بەڵگەی دانپیانراو...
سێهەم: سەلماندنی حوکمەکانی قورئان و بەستنەوەی بە مەبەستەکانەوە...

لێکۆڵینەوەی یەکەم:
حەرام بوونی جگەرەکێشان بە هۆیە دانپیانراوەکان

قورئانی پیرۆز جگەرەکێشانی حەرام کردووە لەسەر بنەمای ئەوەی کە زیانی زیاترە لە سوودی، لە قۆناغی دووەم لە قۆناغەکانی (یاساغ) کردنی ماددە هۆشبەرەکان، کە چوار قۆناغە وەك بە ڕوونی لەوەودوا دێت:

قورئانی پیرۆز زاراوەی (خمر) بە واتا زمانەوانییە گشتییە گشتگیریەکەی بەکارهێناوە بۆ هەموو بێ هۆش کەرێك بێ گوێدانە جۆرو سروشت و ماددە سەرەتاییەکەی ...

هەموو شتێك ژیری (عقل) بێهۆش دەکات و دایئەپۆشێت و توشی خەلەل ئەکات، ئەوە (خمر) عەرەقە، وتراوە (خمرت أو اختمرت المرأة) واتە چارپۆش ئەوەی کە سەری ئافرەتی پێ ئەپۆشێ.

کاتێکدا ئاینی ئیسلام هات کە عەرەق (خمر) لە هەموو ماڵێك دا دروست ئەکرا، وە ئەدرایە هەموو کەسێك وەك ڕەشاییەکی گەورە هەموو شوێنێکی داگیرکردبوو،

وە لەسەرجەم کۆبونەوە تایبەتی وگشتییەکان دا بوونی هەبوو، بەراددەیەك وابەستە بوون، (الأدمان) بە خواردنەوەی هۆشبەرەکان بوبووە نەخۆشییەکی کۆنی کۆمەڵایەتی نەئەکرا بە یەك جار لەناو ببرێت، بەڵکو بەڕاستی نەهێشتنی پێویستی بە گرتنەبەری چەند پلەبەندییەك هەبوو بۆ یەکجاری وازهێنان لێی و دابڕانی تەواو لێی، حیکمەت ودانایی خوای گەورە ویستی وابوو کە هەموو نەخۆشییەك لە نەخۆشییە کۆمەڵایەتییە کۆنەکان چارەسەر بکات بە پلە بە پلە چونکەچارەسەری کتوپڕو لەپڕ کاردانەوەی خراپی لێ نەکەوێتەوە.

ئەگەر دکتۆرێکی دانای لێهاتووی نۆشدار کاتێك کردارێکی نۆشداری (عملیات) ئەکات بۆ نەخۆشێك، کە ئەگەر نۆشدارییەکەی سەرکەوتنی بەدەست هێنا، سەرەتا خوێنی بۆ هەڵئەواسێت لە قۆناغی یەکەم دا و ئاوی خۆراکی لە قۆناغی دەەوم دا و شیرو شلەمەنی لە قۆناغی سێهەم داو خواردنی سادە کە ساغەکان ئەیخۆن لە قۆناغی چوارەم دایە، خۆ ئەگەر هەرچەندە نۆشدارییەکەی سەرکەوتوو بوو، لە قۆناغی یەکەم دا خواردنی پێشکەش بکات، ئەوە خواردنەکەی ئەبێتە هۆی لەناوچوونی ،هەر بەو شێوەیەش ویستی شەریعەتی خوایپایەبەرز وایە کە نەخۆشییە کۆنە مەترسیدارەکان بە پلە بەپلە و بەرە بەرە چارەسەر بکات.

وە لەو نەخۆشیانەی کە بڵاو بوبوویەوە نەخۆشی بە کۆیلەکردنی(عبد) مرۆڤ بوو یاسای (کۆیلەو جاریە) کە ئاینی ئیسلام لە ناوی بردو نەیهێشت، بەپلە بەندی و بێ گەڕانەوە دواوە.[1] وە هەروەها لەو نەخۆشیانە (خواردنەوەی عەرەق) کە قورئانی پیرۆز حەرامی کردووە، وە ئەو نەخۆشیە کۆمەڵایەتییە مەترسیدارەی بە چوار قۆناغ یاساغ کرد:

أ. **قۆناغی یەکەم**: خوای گەورە لە هەموو کات وشوێنێك دا بەرامبەر بە مرۆڤ ئەفەرموێت: ﴿وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا﴾.[2]

---

[1] بۆ زیاتر ئاگادار بوون و شارەزا بون لەسەر قەزای یاسای بەکۆیلە کردن و جاری سەیری نوسینەکەمان بکە لە (مجموعة الأبحاث العلمية) بحث الثاني ص ٣٩ و دوای ئەو.

[2] سورة النحل/٦٧.

واتـە: خوێنــەری وردبــین لــەم ئایەتــە پــیرۆزە تێئــەگات لــەم قۆناغــەدا كــە بەركەوتنێكی شاراوەو ئاماژەیـەكی ژیـری زیرەكانـەی تیایـە كـە بەڕاسـتی مـاددە هۆشبەرەكان بە گشتی و جۆرەكانیانەوە بێزراون لـە خۆیـان دا وە بنچینەی ئـەو بێزراوییەش بریتییە لە زیانی عەقڵی و ژیری تەندروستی و كۆمەڵایـەتی و ئـابووری كە لە خواردنەوەدا وەرئەگیرا، وە شتێكی ئاشكرایە كـە چـاكی و خراپـی شـتەكان بەستراوەتەوە بە زیان وسوودیانەوە، چونكە بەڕاستی لە مەبەستە سەرەكییەكانی شەریعەتی ئیسلامی، دەست خسـتنی قازانجـە بـۆ مـرۆڤ و دوورخسـتنەوەی زیانـە لێـی، هــەروەك چــۆن خــوای گــەورە فەرموویــەتی : ﴿وَمـا أرسَـلْناكَ إلا رَحمَـةً للعالَمينْ﴾[1] . واتە : لەم ئایەتە پیرۆزەدا خـوای گـەورە مەبەسـتی لـە پەیامـداری (محمـد) ﷺ بـۆ بەرژەوەنـدی مرۆڤایـەتی، چـونكە رەحمـەت بریتییـە لـە بەرژەوەنـدی چـاك وە (سـوودمەند بـوونی دەسـتخراوە) وە بەرژەوەنـدی خـراپ (دووركەوتنەوەیە لە ژیان) . وە هەموو شتێكی بەسوود كە لە خۆیدا بەسوود بێت یـان بـەهۆی شـتێكەوە بەسـوود بێـت، لـە پێـوەرە درووسـتەكانە، ئەگـەر لەسـەر حیسابی ژیانی خەڵكی نەبێت. وە هـەموو شـتێكی زیانمەنـد كـە لـە خۆیـدا زیـانی هـەبێت یـان بـەهۆی شـتێكەوە، بـەپێوەری شـەرع نادروسـت وحەرامـە، ئەگـەر سوودێكی تری لەسەر دانەڕێژرابێت كە لە زیانەكەی گرنگتر بێت.

قورئانی پیرۆز لەم ئایەتەدا عطفـی(رِزقَـاً حَسَـناً) ئەكاتـەوە سـەر (سـكرا) وە ئەوە شتێكی بەڵگە نەویستە كە (عطف) كردنی بـۆ لـە خستنەسـەری ئـەو بێـت، ئەوەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی كـە بەڕاسـتی بێهۆشـكەر (سـكر) ڕۆزییـەكی چـاك نییە، بەڵكو ڕۆزیەكی پیس وبێزراوە، ئەوەش لە ڕاستیدا لە نێوان (چاك وخـراپ) دا لایەنی سێهەم نییە، هەموو شتێك یـان چاكە لـە خۆیـدا یـان بـەهۆی شـتێكەوە چـاكە، ئـیتر ئایـا (چـاك وخـراپ)بـەهۆی بەژیریـەوە (عقـل) وەری بگـرین، وە بۆچـوونی (نقـل) كراوەكـان یـان (چـاكەوخراپە) بـە شـەرع لێكـی بدەینـەوە وەك بۆچوونی (الأشاعرة) كان هەموو شتێك لە ڕووی شەرعییەوە چاك بێـت، ئـەوا لـە

---

[1] سورة الأنبیاء ٢١

ڕووی عەقڵیشەوە چاکە، نە بەپێچەوانەوە (عکس) . وە هەموو شتێك لە ڕووی شەرعەوە خراپ بێت، لە ڕووی عەقڵیشەوە خراپە، نەك بە پێچەوانەوە، چونکە بەڕاستی شەریعەتی ئیسلامی هیچ شتێکی تیا نیە کە پێچەوانە بێ لەگەڵ ژیری دروست (العقل السليم) .

زانست و سروشتی (الفطرة) ی مرۆڤ ئەگەر شتێکیان بینی و دۆزییەوە وەك ئەو حوکمە، ئەوە هاتووەتە ناو شەریعەتەوە، لە شەریعەت دا نییە.

بناء لەسەر ئەوە لەم ئایەتە پیرۆزەدا هیچ شتێك نابینیت لە نزیك و دوور بڵێ کە قورئانی پیرۆز ڕەواجی داوە بە (خواردنەوەی مادە هۆشبەرەکان) یان بە دروستی زانیون ، هەتا لەدوایدا ئەو ئایەتانە دێن لە قۆناغەکانی تردا بۆ حەرام کردنی ڕاستەوخۆ ی (عەرەق) نەسخی ڕەواج و بە دروست زانینی کردبێتەوە لە قۆناغی یەکەم دا.

وە ئەوەی شیاوی باس کردنە خواوەندی بەرزو گەورە حەڵاڵ وحەرامی لەسەر (چاك وخراپ) بنیاد ناوە، لە ئایەتی قۆناغی یەکەم دا وەك چۆن چاك و خراپی لەسەر (بەسوود وزیانبەخش) بنیاد ناوە. لەم ئایەتەدا ئەوە وەرئەگیرێت کە هەموو شتێك سوودی مرۆڤی تیابێت لە خۆیدا وەك دادپەروەری یان بەهۆی شتێکی ترەوە وەك درۆکردنی بەسوود، کە ستەم لێکراوێك ڕزگار بکات لە ستەمی ستەمکارێك، ئەوە چاکەو ڕێپێدراوەو دروستە بۆ مرۆڤ لە هەموو شوێن وکاتێکدا، وە هەموو شتێك کە زیانی تاك وکۆمەڵگای تیابێت جا شتەکە لە خۆیدا بێت وەك ستەم کردن یان بەهۆی شتێکی ترەوە وەك ڕاستگۆییەکی زیانبەخش، کە ببێتە هۆی سەپاندنی دەسەڵاتی ستەمکارێك بۆ ستەم کردن لە ستەملێکراوێك ئەوە ئەوە خراپە وەك حەرامە لەسەر مرۆڤ

ب. **قۆناغی دووەم:** قورئانی پیرۆز شێوازی ووتارو دواندنی گۆڕی بۆ حەرام کردنی مادده هۆشبەرەکان، پشتی بە ڕووبەڕو بونەوەیەکی (مقابلە) بەست، وە ژیری دروستی (عقل السليم) دواند تا بەراوردێك بکات لە نێوان سوود و بێ سوود دا، وە بەراورد لە نێوان (قازانج و تیاچوون) دا کە مرۆڤ دەستی ئەکەوێت لە خواردنەوەی مادە هۆشبەرەکان، یان (یاری بەقومار کردن) خوای گەورە

فەرموویەتی : ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنْ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾ (١)

وە مەبەست لە (إثم) لەم ئایەتەدا بریتییە لە (زیان)، بە بەڵگەی بەرامبەرەکەی کە (نفع) ە قازانج، وە ئەم ئایەتەش بەڵگە نییە لەسەر بە (دروست زانینی عەرەق) چۆن قورئانی پیرۆز کارێك بە دروست ئەزانێت کە زیانی زیاتربێت لە سوودەکەی بۆ گرۆی مرۆڤ.

بەڵکو بەڵگەش نییە لەسەر حەرام کردنی مادە هۆشبەرەکان بە تەنهاو بەس، بەڵکو بەڵگەیە لەسەر هەموو شتێك کە زیانەکەی زیاتر بێت لە سوودەکەی وەك (جگەرەکێشان) چونکە خوای گەورە وەڵامی پرسیار بە حوکمێك ناداتەوە بە بەیان کردنی حوکمەکە، بەڵکو وەڵامی هۆکاری دەقەکە ئەداتەوە بۆ حوکمەکە هەتا شمولی هەموو شتێك بکات کە زیانی گەورەترە لە سوودی، وە یاسایەك ئەبەخشێتە مرۆڤی عاقڵ وژیر، یاسایەکی گشتی دەقی کە بەسەر هەموو شتێکدا جێبەجێی بکات، (کە زیانی زۆر تربێت لە سوودی)، وە ئەوەش لە جۆری قیاس کردن نییە وەك هەندێك وا گومان ئەبەن، لەبەر ئەوە هۆی دەق (العلة المنصوصة) لە جێگەی دەقی راستەوخۆدایە وە لەدوجاردابە شێوەیەکی گشتگیر باس دەکرێت.

بینا لەسەر ئەمە بەهیچ شێوەیەك دروست نییە رەواج دان یان دروست بوون لە تێگەیشتنی ئەم ئایەتە هەتا هەندێك کەس گومان نەبەن کە ئەم ئایەتە بە ئایەتەکانی قۆناغەکانی دواتر نەسخ وشۆراوەتەوە.

سودی مادە هۆشبەرەکان یان قازانجی ماددییە لەبەردەم دروست کردنیدا یان هێنانی بۆ ناو وڵات یان فرۆشتنی یان سودێکی مەعنەوی کە بریتییە لە چێژێك کە ئەوەی ئەیخواتەوە هەستی پێ ئەکات لێی وەرئەگرێت، بەشێوەیەك ئەو خواردنەوەیە ئەبێتە هۆی سووك کردنی ژیری عەقڵی، وە توشی شەلەلی ئەکات، بە نەفسی خۆی نەبێت بیرناکاتەوە، کە ئەوەش کاتێکی دیاری کراوی کورتەو پاشان

---

(١) سورة البقرة ٢١٩

لائەچێت، وەك ئەوەی كە هیچ ڕووی نەدابێت.. خۆ ئەگەر ئەم سوودە مادییە یان مەعنەوییە، بەراورد بكرێت لەگەڵ زیانە عەقڵی وتەندروستی وكۆمەڵایەتی وئابورییەكانیدا، بەبێ دوودڵی دەرئەكەوێت كە بەڕاستی زیانەكانی مادده هۆشبەرەكان بە سەرجەم جۆرەكانییەوە زۆر گەورەترن لە سوودەكەیان.

وە بەڵگەی ئەو ئایەتەی كە باسكرا لە قۆناغی دووەم دا بە ڕاستەوخۆ ئەوە ئەگەیەنێت كە بەبێ قیاس كردن لەسەر حەرام بوونی جگەرەكێشان، وە هەرشتێكی تر كە زیانەكەی لە سوودەكەی زیاتر بێت، ئەوەی ئەوكەسەی ئەپرسێت لە هۆكاری حەرام بوونی (عەرەق و قومار) ناپرسێت بەڵكو پرسیار لە حەرامی حەڵاڵی یان دروستی ونادروستی، وە خواوەندی گەورەش وەڵامی بە هۆی حەرام كردنی ئەداتەوە هەتا عەقڵی مرۆڤ بەرەو ئەوە ببوات هەرشتێك كە زیانی زۆرتر بوو لە سوودی ئەوە حەرامەو لە ئاست حەرام بوونی عەرەق وقوماردایە.

وە ئەوەش كەشیاوی باسكردنە ئەوەیە كە زیانی جگەرەكێشان زۆرترو بەهێزترو گەورەترە لە زیانەكانی خواردنەوە هۆشبەرەكان و قومار كردن، لەبەر ئەم هۆیانە:

١. جگەرەكێشان هیچ سوودێكی نییە بۆ هیچ جگەرەكێشێك، نە سوودی ماددی نە سوودی مەعنەوی هەیە كە بدرێتە پاڵ جگەرەكێش، كەواتە هۆی حەرام كردنەكەی بەهێزترە لە هۆی حەرام كردنی عەرەق و قومار.

٢. بەڕاستی زیانی جگەرەكێشان تەنها لەسەر بكەرەكەی ناوەستێت هەوە بەتەنها،- وەك بكەری خواردنەوە هۆشبەرەكان و یاری قوماركەر كە تەنها زیانی بۆ خۆیانە،- بەڵكو زیانی جگەرەكێشان تێئەپەڕێت بۆ كەسانی تر، كە هەركەسێك لەگەڵ جگەرەكێشدا دابنیشێت یان تێكەڵاوی لەگەڵ بكات بەتایبەتی لەماڵێكدا كە پێی ئەوترێ جگەرەكێشانی ناڕاستەوخۆ یان بە مەست وزۆركردن.

٣. بواری خواردنەوەی مادە هۆشبەرەكان ویاری قومار دیاری كراوە كە لە جێگەی تایبەتیدایە یان لە شوێنە گشتییەكان دایە، كەس باوەڕ ناكات و عەقڵ ڕێگە نادات كە خواردنەوەی مادەهۆشبەرەكان لە كۆڵان وشەقام و ڕێگاوبان و ناو ئامێرەكانی گواستنەوەی خەڵكی وە شوێنی تریشدا بێت، بەپێچەوانەی

جگەرەكێشانەوە، كە بەڕاستی جگەرەكێش ئازادییەكی ڕەهای بەخۆی داوە كە لە هەرشوێنێكدا ویستی و خواستی جگەرە بكێشێت.

٤. جگەرەكێشان بە هەڕەشەكردن و مەترسییەكی حەقیقی هەژمار ئەكرێت لەسەر تەندروستی كەسانی تر، وە بەڕاستی تەنها زیانەكەی لەسەر جگەرەكێش ناوەستێتەوە لەكاتێكدا لە زیانی خواردنەوەی مادە هۆشبەرەكان وقومار كە تەنها لەسەر خودی كەسەكە دەوەستێت و وەكو زیانی جگەرە تێپەڕ ناكات بۆ كەسانی تر، ئەوانەی لەگەڵ جگەرەكێشدا هەڵس وكەوت ئەكەن و لەگەڵی دائەنیشن.

٥. جگەرەكێشانی ناڕاستەوخۆ ئەبەسترێتەوە بە كۆمەڵێك كاریگەری خراپ لەسەر تەندروستی كەسانی ترو زیانەكانی بە لەشی مرۆڤ، لەوانە شێرپەنجەی دەم وسییەكان و قوڕقوڕاگەو گەدەو نەخۆشییەكانی دڵ و ڕەق بوونی خوێنبەرەكان، ئەم نەخۆشیە ترسناكانە بەشكراون لە نێوان خودی جگەرەكێش وجگەرەكێشی ناڕاستەوخۆدا كە بەشێوەیەكی ناڕاستەوخۆ لە كەسی جگەرەكێشەوە ئەممەترسیە لە (عەرەق وقومار) دا نابینرێت.

٦. جگەرەكێشانی ڕاستەوخۆ كاردانەوەی خراپی ئەبێت لەسەر منداڵان و بەتایبەتی ئەوانەی لەگەڵ جگەرەكێشەكەدا ئەژین، بەیانیان وئێواران لەگەڵ دایك وباوكی جگەرەكێشیدا. كە سەلمێنراوە مەترسی جگەرەكێشان لەسەر منداڵان زۆرترە لەوەی كە لەسەر گەورەكان بێت، ئەوانیش توشی ئەو نەخۆشییانە ئەبن كە باسكران كە منداڵان زیاتر توش ئەبن تا گەورەكان.

ج. قۆناغی سێهەم: شەرع دانەری گەورە (خواوەند) كاتی خواردنەوەی مادە هۆشبەرەكانی تەسك ئەكاتەوە بە ڕێگەی گونجاو هەتا بۆ وازهێنانی یەكجاری گونجاوبێت هەروەك چۆن دكتۆرێك كاتێك ئامۆژگاری نەخۆشێك ئەكات كە جگەرە نەكێشێت، كاتێك نەخۆشەكە ئەڵێت: ناتوانم، پێی ئەڵێت: كەمی كەرەوە، ئەوەش واتای ئەوەی نییە كە دانبنێت بەوەدا كە جگەرەكێشان سودێكی كەمی هەبێت، بەڵكو ئەوەیە ڕێنمایی بكات كەبە یەكجاری وازی لێ

بهێنێت بەشێوەی پلە پلە، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تَقْرَبُوا الصَّلاَةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ﴾ [1]

ئەم ئایەتە دورو نزیك واتای ئەوە ناگەیەنێت کە دروستە خواردنەوەی مادە هۆشبەرەکان لە دەرەوەی کاتی نوێژکردن دا، لە پێش نوێژ یان دوای نوێژکردن. [2]

د. **قۆناغی چوارەم:** بەڕاستی لوتکەی پلە بەندی و خۆڕاگری تەواو بۆ حوکمەکەیان ملکەچ کردنی کۆتایی بۆی وەك نموونەیەك بۆ وازهێنان بۆ سەرجەم موسوڵمانان بەبێ هیچ ناکۆکییەك و پێچەوانەیەك، ئەو قۆناغەش بریتییە لە دەقی قورئانی پیرۆز و خواوەندی گەورە ئەفەرموێت: ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ، إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنْ الصَّلاَةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنتَهُونَ﴾. [3]

ئەم ئایەتە پیرۆزە دووپاتی ئەکاتەوە ڕاستەوخۆ حەرام کردنی شاراوە لە قۆناغەکانی پێشووداو بە شۆڕەوە (نسخ) دانانرێت، بۆ هیچ قۆناغێکی پێشوو، چونکە شۆڕەوە ئەبێت بۆ حوکمێکی پێچەوانەی بێت بۆ شۆڕاوەکە، چونکە بۆ هەڵگرتنی دژایەتی نێوان شۆڕەوەو شۆڕاوەکە (الناسخ والمنسوخ) و گومانی شۆڕاوە لەسەر ئەوە بنیاد نراوە کە تێنەگەیشتوون لەوەی کە لە ئایەتەکانی پێشوودا هاتووە....

---

[1] سورة النساء ٤٣

[2] بەڕاستی هەندێك کەس توشی هەڵە بوون وەك (د. مصطفی زید.. النسخ فی القرآن) کاتێك ئەڵێت ئەم ئایەتە ئەوە ئەگەیەنێت بە تێگەیشتنی پێچەوانەکەی کە (عەرەق) خواردنەوە بێجگە لە کاتی نوێژ کردن حەڵاڵە .

[3] سورة المائدة ٩٠-٩١

ئای چەند جێی سەرسوڕمانەو گرانە تێگەیشتنی ڕاستییەکان و چەند جێی سەرسوڕمان و ئاسانە ووتنی شۆرەوە (النسخ) بۆ هی تر بۆ بەکارهێنانی عەقلی دروست وسەلیم.

لێکۆڵینەوە دووەم:
هۆکارە دانپیانراوەکان و بەبەڵگەیی بونیان

العلە: لە زمانەوانیدا، بریتییە لە عارضیکی لائیرادی کە لە شوێنێکدا دێت حاڵەتی ئەگۆڕێت.

علة :. هۆ، لە فەلسەفەدا ئەرستۆ کردویەتی بە چوار بەشەوە[1]

١. هۆی کارا: (علة الفاعلة) بریتییە لەوە کە کاریگەری هەیە لەسەر (معلول) ەکە، واتە لە هێنانە دی وەك: (خالقیەت) بەدیهێنەری بەنیسبەت خوداوەندەوە، یان دارتاش بەنیسبەت کورسییەوە کە دروستی ئەکات.

٢. علەی ماددی: ئەویش بریتییە لە مادده سەرەتاییەکان بۆ (مەعلولێك) وەك: دار بەنیسبەت کورسییەوە وە هەروەها چیمەنتۆو ئاسن و مادده سەرەتاییەکان بەنیسبەت وەستا بەنناوە.

٣. عیللەتی وێنەیی: بریتییە لە وێنای مەعلولەکە پاش بەدیهاتنی وتەواو بوونی وەك: ئەو شێوازەی کە کورسییەکەی لەسەر دروست ئەکرێت پاش تەواو بوونی.

٤. عیللەتی مەبەستی (الغائی) بریتییە لە ئامانج ومەبەست دار لە مەعلولەکە وەك: دانیشتن لە سەر کورسی.

وە ئەم بەشەی کۆتایی لە ڕووی تەسەورەوە پشکەوتەیە پێی ئەوترێت پێشەنگ یان هۆکاری پاڵنەر و لە ڕووی هێنانەدییەوە دواکەوتەیە پێی ئەوترێت مەبەست وئامانج .

---

[1] موسوعة الفلسفية المختصرة

دەستەواژە ئوصولیەکان:

(علە) هۆ: زانایانی ئوصول (فقه) ڕای جیاوازیان هەیە لە دیاری کردنی واتاو مەبەست، لەوانە کاتێك باس ئەکرێت لە بابەتی قیاس دا لەسەر ئەو بنەمایەی کە ڕوکنێکە لە ڕوکنەکانی.[1]

وە هەندێکیان ئەڵێن ناسینی حوکمە[2] واتە: نیشانەیەکە لەسەر بوونی بە شێوەیەك ئەگەر هۆکە هاتەدی حوکمەکەش دێتەدی، وە ئەگەر نەفی کرد ئەویش نەفی ئەکات.

وە هەندێکیان وتویانە کە علەت موجبەیە (واتە: کاریگەری هەیە لەسەر حوکمە بینا لەسەر ئەوەی شوێنی مەصلەحەو مەفسددە ئەکەوێت،[3] ئەمەش نزیکە لە (علە فاعلە) لە فەلسەفەدا.

وە هەندێکی تر وتویانە کە کاریگەری هەیە لەسەر حوکم، بە یارمەتی خوا بە دانانی نەك خوی خوا[4] وە هەندێکی تر وتویانە هێنەری حوکمەکەیە.[5]

وە لەم بارەش دا علەت لەسەر (غائیی فەلسەفی) بوە، وەك: هاوشێوەی دانایی (ترادیف الحکمە) ، وە بەنیسبەت بەراورد کردن لە نێوان علە وسەبەب، هەندێك وتویانە یەکسانن، هەموو علەیەك پێی ئەوترێت سەبەب و بەپێچەوانەشەوە. وەهەندێکی تر وتویانە علە تایبەت ترە لە سەبەب، هەرکاتێك ئەگەر لە نێوان سەبەب وحوکم بەسەر جێبەجێ بون دا گونجاوییەك، مونافەسەیەك هەبێت، ئەوە پێی ئەوترێت هۆ (علە) وەك: دزی کردن بۆ برینی دەست، وە ئەگەر ژیری (عقل) بۆ یەکی لە نێوانیان نەدۆزییەوە، ئەوە پێی

---

[1] سەیری جمع الجوامع لابن السبکي وشرحە للجلال المحلي ٢/١٥١.
[2] ئەوانە (أهل الحق) وەك: زانایانی ئوصول الفقه، ئەو ناوەیان لێ ناوە ، سەرچاوەی پێشوو
[3] ئەوە ووتەی (المعتزلة)
[4] ووتەی إمام غزالی یە.
[5] ووتەی ئامەدی ، سەیری سەرچاوەی پێشوو بکە.

ناوترێت هۆ(علە) وەك: (ولوك) واتە: لادانی خۆر لە ناوەڕاستی ڕۆژ.[1] بۆ بەجێ گەیاندنی نوێژی نیوەڕۆ، لە فەرمودەی خوای گەورەدا کە ئەفەرموێت: ﴿أَقِمْ الصَّلَاةَ لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَى غَسَقِ اللَّيْلِ﴾[2]

وە هەندێکی تر وتویانە (علە) (سبب) جیاوازن، لە واقعدا ئەو دوانە جیاوازن بە نیسبەت حوکمە شەرعییەکانەوە لە شەرعی ئیسلامی و تێگەیشتنی (فقە) ئیسلامی و (أوصول) دا چونکە بەڕاستی ئەگەر مەبەست پێی (هۆی فاعلە) بێت، ئەوە بەڕاستی بریتییە لە خودی خوای گەورە لە دەقەکان و حوکمە خواییەکان دا، وە لە دەسەڵاتی یاسا دانان لە دەقە یاسایی و حوکمەکانیان دا.

وە ئەگەر مەبەست پێی (علەی غائیە) بێت، بریتییە لە بەرژەوەندی (مصلحە) وەرگیراو لە یاسا دانانەکانی خواوەو یاسا دانراوەکان، کە ئەویش لەدوای حوکمەکە کەوتووەو جێبەجێ کردنی لە هەمان کات دا (سبب) ی پێ پێشکەوتووە بەسەر حوکوم دا، هەمیشە لەبەر ئەوە ڕاستەوخۆ (سبب) لە پێش (موسبب) دەوەیە.

پاشان بەڕاستی دەربڕینی (علە) لە قورئانی پیرۆزو سوننەتی پێغەمبەر ﷺ و لە وتەی هاوەڵانی تێگەیشتوو نەهاتووە، وە زانایانی ئوصول (فقە) و تێگەیشتووانی فقهی ئیسلامی ئەم زاراوەیەیان نەناسیوە تا دوای وەرگێڕانی ژیربێژی (منطق) و فەلسەفەی یۆنانی بۆ سەر زمانی عەرەبی، کەواتە: هەموو شتێك کە زانایانی (ئوصول الفقە) ناوی دێنن بە (علە) ئەوە (سبب)ە.

وە (علة غائیة) فەلسەفەی قورئانی پیرۆز بە (حکمە) ناوی هێناوە وەك: ووشەی (حکمة) کە لە قورئانی پیرۆزدا هاتووە بە مانای(کارکردن بە ویستی عەقڵی سەلیم ودروست لە بەڕێوە بردنی کاروباری دونیادا) وە ئەو ووتەیە لە (٢٠)

---

[1] لادان ولاربونەوەی خۆر لە هێڵی ئستیوا.
[2] سورة الأسراء ٧٨

ئایەتی قورئانی پیرۆزدا هاتووە، لەوانە: خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمْ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ﴾ (١)

هەروەها فەرمویەتی:﴿ وَمَا أَنزَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ﴾(٢)

وە دەفەرموێت: ﴿وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا﴾ (٣)

هەروەها دەفەرموێت: ﴿ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾(٤).

وە ئەگەر واتای (حكمة) لەگەڵ ووشەی (كتاب) لە قورئانی پیرۆزدا هات، ئەوە مەبەست پێی ڕێکخستنی کاروباری دونیاییە لە ژێر ڕووناکی (عقلی سلیم) دا، هەروەك مەبەست لە (الكتاب) ئەو حوکمانەی کە کاروباری دونیایی ڕێك ئەخات و هەندێك کاروباری دونیاییە.

وە ڕاڤەکردنی (الحكمە) بە سوننەتی پیغەمبەرەوە ﷺ هەڵەیە کە وەك ئایەتێك وەرئەگیرێت، چونکە هیچ بەشێك ناداتە هیچ کەسێك لە ڕووی سیفەتی خودی (زاتی)یەوە ...

وە حیکمەت لە ڕووە فەلسەفییەکەیەوە مەبەست پێی ناسینی حەقیقەتی شتەکانە، وە کارکردن بەوەیان کە چاکسازی ئەکات.(٥)

وە هەندێك جار بە دەربڕینی فەلسەفە ئەڵێن (الحكمة) . وە هۆ (علە) کە جێگەو ڕاستەخو خوێندنەوەی بابەتی ئێمەیە کە مەبەستمان پێی (علة الغائية) فەلسەفەی حیکمەتی مەبەست دار لە حوکمەکان.

وە هەندێك لە زانایانی ئوصولی فقە بەم واتایە بەکاریان هێناوە، لەوانە: (قرافی)(٦) ئەڵێت: حیکمەت ئەوەیە لە پێناویدا وەصفەکە بگۆڕێت بە هۆ، وەك:

---

١ سورة البقرة

٢ سورة البقرة ٢٣١

٣ سورة البقرة

٤ سورة النحل/١٢٥.

٥ المعجم الفلسفي/ د. جميل صليبا/٢/١٦٠.

٦ العالم الاصولي المالكي في كتابه: شرح تنقيح الفصول/ص٤٠٦.

لەدەست دانی عەقڵ کە بەهۆی هاتنی سەرخۆشییەوە، هۆی حەرام کردنی عەرەقە، وە لە حیکمەت تێکەڵاو بوونی نەسەبی مرۆڤ کە بەڕاستی هۆکارێکە بۆ وەصفی زینا کە سەبەبی واجب بوونی (داری حەدە). هەروەها وەك تیاچوونی ماڵ کە دزی کردن دێتە ئاراوە، وەصفە بۆ بڕینی دەست، وە وەصف کردنێك ئەگەر هۆکاری دروست کرد، ئەوە باشترە لە حیکمەت، چونکە بنچینەیەتی و وە بنچینەی شتەکەش کەمتەرخەم نابێت لێی.

وە شاطبی ئەفەرموێت:[1] بەڕاستی مەبەست لە علەت حوکمەو بەرژەوەندییەکە کە پەیوەست بێت بە فەرمانێکەوە یان دروست بێت بە ئەنجام بگەیەنرێت، وەك: موفدەیەك کە نەهی (بەرگریکردن بێت وە پەیوەست بێت) وەك: نارەحەتی ڕێگە هۆیەکە بۆ دروست بوونی (قصر) کورت کردنەوەی نوێژ و شکاندنی ڕۆژو لە سەفەردا، وە سەفەر کردن سەبەبەکەیە و سەبەبی بابەتەکە بۆ دروست وگونجاو بوون، پاشان گوزارشتی کردو ووتی: بەڕاستی بە گشتی (العلە) هۆ، بریتییە لە خودی بەرژەوەندی (مصلحە) یان مفسدە، خراپەیەك، ئیتر ئاشکرابێت یان ئاشکرا نەبێت.

ماکییەکان لە نێو زانایانی ئوصولّی فقە دا جیائەکرێنەوە بەوەی ئەوان بەڕاستی جیاوازیان کردووە لە نێوان (سبب) (الحکمە) و (العلە) دا علەقیان داناوە لە هەرکوێدا هاتبێت بەسەر

(علە الغائیە) مەبەست دا، کە ئەویش بەرژەوەندی مەبەست دارە لە حوکمەکان و ملکەچ بون بۆیان و جێبەجێ کردنیان و هەردوکیان بەچاك بەکار ئەهێنرێن.

هۆ (علە) دانپیانراوەکان لە قورئانی پیرۆزدا:

ئاماژەمان کرد بەوەی کە مەبەست لە هۆکار (علە) لە بابەتی حەرام کردنی جگەرەکێشان دا لە ئایەتی حەرام بوونی عەرەق لە قۆناغی دووەم دا (علە)

---

[1] العالم الأصول الماکی فی کتابە (الموافقات)

بریتییە لە (علة القضائیة) کە مەبەست بەرژەوەندی دروستی مرۆڤە (قازانجی، سوودی ، دەسکەوتە) .

وە مەبەست لە هۆکاری دانپیانراو هۆکارە مەبەستیەکانە، علة الغایة) وە حیکمەتی دانپیانراو تیایدا ، وە لە ئایەتی قورئانی و سوننەتی پێغەمبەر ﷺ بەڕوونی و ئاشکرا و شێوەی بڕاوە (قطعی) هاتووە، پێچەوانەو چەلەحانێ و موناقەشە وەرناگرێت.

نموونەی علە هۆ دانپیانراوەکان لە قورئانی پیرۆزدا:

١.خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَاأُولِي الأَلْبَابِ﴾.[1]

پیتی (في) لەم ئایەتەدا بۆ (تعلیل)ە واتە: هۆی مەبەستی علة الغائیة و حیکمەتی دروست بوونی تۆڵە سەندنەوە لەسەر ئەو کەسەی توشی کوشتنی بە عەمدی و دوژمنانە ئەکات، ئەوەیە هەموو کەسێك ئەوە ئەزانێت کە بەڕاستی ئەگەر کەسێك بکوژێت بەبێ هۆو بێتاوان، ئەکوژرێتەوە، خۆ ئەگەر پێشتر بکوژ بوبێت، ئەوا جارێکی تر دووبارەی ناکاتەوە ئەگەر لە ژیان دا مابێت، وە ئەوەش کە پێی ئەوترێت (الرجز) لە دەستەواژەی یاسایی وغەیری یاساش دا کە ئەوە پابەند بوونی پێوە ناکرێت وە ئەوەش دەستەواژەی (الردع العام) ی بەسەردا ئەدرێت.

٢. خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿وَأَقِمْ الصَّلاَةَ إِنَّ الصَّلاَةَ تَنْهَى عَنْ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ﴾[2]

ڕستەی (إِنَّ الصَّلاَةَ تَنْهَى عَنْ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ) هۆی مەبەستییە علة الغائیة بۆ هاتن و جێبەجێ کردنی نوێژ ئەگەر بە ئەنجامی گەیاند بەڕوح و ناوەڕۆکی نوێژ، ئەوە بەرگری لە نوێژخوێن ئەکات و ئەیپارێزێت لە هەموو لادانێکی خراپ ئاکار بەرەو ڕووی تاوان بیبات بەهۆی ئەو ووزە ڕووحیەی کە دەستی ئەکەوێت لەبەردەوام ئەنجامدانی نوێژدا وەئەبێتە هۆی هۆکاری خۆپاراستن.

---

[1] سورة البقرة ١٧٩

[2] سورة العنكبوت ٤٥

وە ئایاتی قورئانی زۆر هەن کە بەڕوونی دان ئەنێن بە هۆکارەکانی حوکمە مەبەستییەکان ڕوونتر لە هەموویان بە زۆرترین دانپیانان بەڕاستەوخۆ ئایەتی حەرام کردنی مادە هۆشبەرەکان و قومارکردن لە قۆناغی سێهەم دا، کە بەهێزترین ئایەتی ئەحکامن کە علەت وهۆیەکان بەهۆی مەبەستی (الغائیة) دایە.چونکە بە ڕوونکردنەوەی هۆکاری حوکمەکە بەبێ هێنانی خودی حوکمەکە هاتووە ، وەك باسمان کرد کە دانی پیا ئەنێت وەك یاسایەکی دانپیانراوی گشتی لەسەر (**بەڕاستی هەموو شتێك زیانی هەبێت یان زیانەکەی زۆر گەورەتر بێت لە سوودەکەی، ئەوە حەرامە، بەشێوەی بڕاوە** (قطعی) .

بەبەڵگە ی بوونی هۆیە دانپیانراوەکان:

هۆیە دانپیانراوەکان بەڵگەیەکی بڕاوەن شیاوی خیلاف و چەلەحانێ نین لەبەر ئەم هۆیانەی خوارەوە:

١. کۆی زانایانی موسوڵمان لە ئوصوڵیەکان وفەقیهەکان، ئەڵێن: هۆیە دانپیانراوەکان، ئەوانەیان پەیوەستن بە حەڵاڵ وحەرامەوە، لە جێگەی دەقی ڕوون وڕاستەوخۆدان و دەقە پوخت وئاشکراکان ئەوانەیان بەڵگەی حوکمن، دەلالەتیان بڕاوەیە و بەڵگە بونیان شیاوی ڕای جیاواز ومشت ومڕ نین.

٢. هۆیە دانپیانراوەکان لەبەرەی قیاس نین، وەك هەندێك وا گومان ئەکەن، حەرام بوونی جگەرەکێشان قیاس نییە لەسەر حەرام بوونی عەرەق و قومار، بەڵکو یاسایەکی دانپیانراوە نەك (إجتیهادی) بەسەر هەموو شتێك دا جێبەجێ ئەکرێت کە زیانەکەی لە سوودەکەی زیاتر بێت، وە ئەگەر بابەتی شتەکە زیانی ڕووتی تیابوو، وەك جگەرەکێشان، ئەوا حەرام بوونی لە پێشترەو بەهێزترە بە بەڵگەکەی.

٣. گشتییەکی دروستی واتادار (المعقولة المعاني) واتە: عەقڵ پەی پێ بردبێت بەهۆی حوکمەکەی، ئەچەسپێت بەسەر هەرشتانێك دا کە لەژێر ئەو حوکمەدا جێیان بێتەوە بێ ڕای جیاواز، چونکە حوکمی هۆیی بەهۆی

دانپیانراوەکـان لـە جێگـەی ئـەو حوکمانەیـە کـە دەلـیلن لەسـەری بـە دەقێکـی دەلالەتی براوە (قطعی الدلالة).

٤. ئەو زانایانەی کـە دژی بـە بەڵگـە بـونی قیـاس ئەوەسـتنەوە، وەك (شـیعە) ئیمامیەکان وظاهیریەکان ئینکاری ئەو حوکمە کە عیللەتێکی دانپیانراوە لەسەری.

٥. حەرام بوونی جگەرەکێشان نە لـەباری قیـاس بـە عـەرەق وقومـارەو نـە لـە جێبەجێ کردنی تێگەیشتنی ڕازیبوونە، بەڵکو لە بارەی ملکەچ کردنـی حوکمـە بـۆ قاعیدەیـەکی دەقـی بـڕاوەی گشـتی کـە بـەگومانی ڕای جیـاواز وەرناگیرێـت، بەپێچەوانەی ئەو حوکمانەی کـە عیللەتەکـەیان بـە علـەتی وەرگـیراوە[1] جیـاوازی نێوانیشیان ئەوەیە کـە هـۆ دانپیانراوەکـان دەلالـەت لەسـەر علـەت بـوونی دەقـەو دەلالەت ڕوون وئاشکراو براوەیە، وەك ئاماژەمـان پێـدا، وە دەلیـل بـوونی لەسـەر حوکم دیسان براوەیە، بـەڵام هـۆی وەرگـیراو بەڕاسـتی دەلالـەتی دەقەکـە لەسـەر هۆیی بوونی دەلالـەتی ئاشـکرایی گومانییـە، وەك پێغەمبـەر ﷺ ئەفـەرموێت: (لا يقضينَّ حاكم بين اثنين وهو غضبان)[2]. واتە: دادوەر لـەکاتی تـوڕە بونیـدا دادوەری ناکات.

بـەڵام (علـة الغائيـة) هۆیـە مەبەسـتییەکان بـۆ ئـەو نـەهی کردنـە ئەوەیـە گرژبوونی دەمارەکان ئەبێتە هۆی دروست بوونی خەلـەلێك لـە کـاتی دادپـەروەری حوکم دا.

---

[1] بـۆ زیـاتر ئاگـادار بـوون لـە جیـاوازی نێـوان (العلـة المنصوصـة والعلـة المسـتنبطة) سـەیری سەرچاوەکانی (ئوصول الفقه) بکرێت باب قیاس بابەتی علە هۆ، وە لەوسەرچاوانە (جمع الجوامع) سەرچاوەی پێشوو

[2] البخاري/ كتاب الأحكام/ باب: هل يقضي القاضي أو يفتي وهو غضبان/ ٦٧٣٩

لێكۆڵینەوەی سێهەم:
بەهۆیی بوونی حوكمە خواییەكان
بە مەبەستەكانەوە

لەسەر ژیری دروست (عقل السلیم) جێ ترس نیە كە بەڕاستی بۆ هەموو دەوڵەتێك لە جیهان دا دەستورێك هەیە كە پرەنسیپە گشتییەكان و یاسا گشتییەكان ئەگرێتە خۆ، دەسەڵاتی یاسا دانان (پەرلەمان) سەرپشكی ئەكات بەدانانی یاسا گەلێك لە هەموو بوارێك لە بوارەكانی ژیانی كۆمەڵگا، بە مەرجێك كە دژی ئەو دەستورە نەوەستێتەوە، ئەوەیە لە دەستەواژە قانونیەكان دا پێی ئەوترێت

(بەدەستوری كردنی قانونەكان) بەهەمان شێوەش قورئانی پیرۆز وەك دەستورێك بۆ گروی مرۆڤایەتی كورت كراوەتەوە لە یاسا گەلێكی گشتیدا لە كاتێكا ئەگەر ڕۆچووایەتەوە ناو بەش بەشە كانەوە ئەوە بەكەم بایەخی بونی شەریعەتی ئیسلامی ئەگەیاند، چونكە دەمەكان كۆتاییان پێ ئەهات بەڵام شتە جوزئییەكان تازە داهێنراوەكان ناكۆتان، وە بەڵگەیەكی دروستە كە شتێك كۆتایی پێهات، ناتوانیت دەوری ناكۆتا هاتووان بگێریت ، لەبەر ئەوە قورئانی پیرۆز تەنها لەسەر شتە گشتییەكان وەستاوەو كورت كراوەتەوە لەسەر كلیاتی واتای دروستەكان، واتە ئەوانەی كە عەقڵ دەركیان پێ ئەكات بە عللەتەكانیان، وەك: گەڕانەوە بۆ بەش بەشەكانی ئەو شتە گشتیانەی وازلێهێناوە بۆ عەقڵی مرۆڤەكان وە فەرمانە عەقڵییەكان، كە لە (٤٩) ئایەتی قورئانی پیرۆزدا كە لە هەموو كات وشوێنێك دا ئەجوڵێت لە بواری پێشخستن وڕێكخستن بەپێی داخوازیەكانی ژیان و خواستەكانی لەسەر ئەو مەرجەی كە ئەو بزاوتە دژایەتی دەقێكی روون وئاشكرا نەكات لە قورئانی پیرۆزدا، وە نەچێتە دەرەوەی بازنەی ئاكارەكان كە قورئانی پیرۆز سنورەكەیانی دیاری كردووە، پاشان خواوەندی گەورەی پاك وبێگەرد لە هەموو واقعێك و هەموو هەڵس و كەوتێك دوو حوكمی داناوە ، یەكێكیان بۆ

سەردەمی ئاسایی کە پێی ئەوترێت (العزیمة) [1] وە ئـەوی تریـان بـۆ سـەردەمە ئالۆزە جیاوازەکانە و پێی ئەوترێت (الرخصة) [2]

وە لەبارەی حەڵاڵ وحەرامەوە پێنج بەش لە ئەحکام بۆمان ڕوون کردووەتـەوە ئەوانیش (الوجوب الواجب، سوننەتە، حـەرام، کەراهـەت، مبـاح) وە هـەرحوکمێك لەو پێنج حوکمە لە قورئـان وسـوننەت دا بەشـێوەیەکی تایبـەتی وە بـە دەقێکـی تایبـەت یـان وازی لێهێنـراوە بـۆ عـەقڵی مـرۆڤ کـە پـەی پـێ ئـەبات لـە ڕێگـەی گێڕانەوەی بەشەکان بۆ ئەو گشتییانەی کە واتاکانی عەقڵین، لەژێر تیشـکی هۆیـە مەبەستییەکان و بەپێی بەرژەوەنـدی مـرۆڤ کـە پـەیامی پێغەمبـەر ﷺ تایبـەت کراوە بۆ بەدی هێنانیان بەپێی پێویستییەکانی ژیـان و هێنانـەدی پێویسـتییەکان لە هەموو کات وشوێنێك دا، خواوەندی بەرزو گەورە ڕوو لە پێغەمبەر ﷺ ئەکات و ئەفەرموێت: ﴿مَا أرْسَلْنَاكَ إلاَّ رَحْمَةً لِلْعَـالَمِينَ﴾ کە ڕەحەت وەك باسمان کرد چـەند جارێك، بریتییە لە بەرژەوەندی مرۆڤ ئیتر لە ڕووی ماددییەوە بێت یان مەعنەوی.

بینـا لەسـەر ئـەم بنچـینەیە بەڕاسـتی ئـەو حوکمانـەی لەسـەر بەرژەوەنـدی وەستاون ئەگۆڕێن بە گۆڕینی ئەو بەرژەوەندییانە لەسەرجەم شوێن وکاتـەکان دا، وە زانایـانی ئیسـلام لـە ئـصـوڵی و فەقیهیـەکان و فەلاسـیفەکان، بەرژەوەندییـە دروستەکانی مرۆڤیان بەکار هێناوە بۆ ناسینی حوکمە نوێیەکان کـە حوکمەکـەیان نەهاتووە بە دەقێکی تایبەتی لەسەر بنەمای ئەوەی کە حوکمە خواییەکان بەهۆی مەبەستەکانەوەن، کە ئەویش بەرژەوەندییە بەنیسبەت مرۆڤـەوە وە مەبەسـتە بـە نیسبەت شەریعەتەوەو حوکمە بە نیسبەت خوای گەورەوە.

بەڕاستی مەبەست لە سـەرجەم ئـەو حوکمانـەی کـە خراونەتـە ئەسـتۆی مـرۆڤ لـەناو ئـەو فـەرمانی جێبـەجێ کـردو وازهێنانـە لـە مەبەسـتەکانی شـەریعەت و

[1] العزیمة: بریتییە لە حوکمە سـەرەکییەکە کـە پێویسـتە لەسـەر ئـەو کەسـەی تەئکید لەسـەر جێبەجێ کردنی بکاتەوە.وەك: ئەوەی هاتووە.

[2] الرخصة: حوکمەکە ئەگۆڕێت لە گرانـەوە بـۆ ئاسـان لەبـەر عوزرێك لەگـەڵ ڕاگرتنـی حوکمـە سەرەکییەکە.

بەرژەوەندی مرۆڤەکان و حوکمە خواییەکان، چونکە خوداوەند بێباکە لە سەرجەم جیهان لە کاتێک دا ئەگەر ژیانی هەموو تاکێکی مرۆڤایەتی لە کاتی لە دایک بونیەوە هەتا کۆتایی ژیانی لەسەر گرۆی زەوی ڕۆچوبێت لە سوژدەو گویڕایەڵی و بەندایەتیدا بەقەد گەردیلەیەك لە گەورەیی خوا زیاد ناکات، وە بەهەمان شێوە ئەگەر سەرجەم مرۆڤایەتی ڕۆچوبێت لە یاخیبوون و بێباوەڕی و کافر بوون، بەقەد گەردیلەیەك تواناو گەورەیی خوا کەم ناکات.

لە زانینی ئەم ڕاستییەش دا زانستی فەیلەسوفە موسوڵمانەکان لە موعتەزیلەو ئەشاعرەو ماوردییەکان ڕای جیاوازیان هەبووە لە بە علەت بوونی ئەحکامەکان بە مەبەستەکانەوە لە نێوان پشتگیری کەران و بەرپەرچدەرەوانیدا.

هەندێکیان ئەڵێن: [1] ئەو حوکمە خواییانەی کە لە ئەستۆی مرۆڤدان، بە هۆیی بوونی مەبەستەکان نین و هۆی مەبەستی نین و بۆچونەکانیان وا لێکداوەتەوە کە ئەگەر حوکمەکان هۆیی بوون بە مەبەستەکان و هۆکارەکان و پاڵنەرەکانیانەوە، ئەوا ئەکرێت ناتەواوی بدرێتە پاڵ خواو کامڵ بوونی خوا، بەو ڕەحمانیەی کە خواش پاك و بێگەردە لە هەموو کەموکورتیەك دەوڵەمەندە لە هەموو جیهان دا وەك خوای گەورە فەرمویەتی: ﴿وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللّٰهَ غَنِيٌّ عَنْ الْعَالَمِينَ﴾ [2]

واتە: هەرکەسێك کافر بێت، ئەوا خوداوەند بێباکە لە هەموو جیهانیان.

لە کاتێك دا هەندێکی تر وتویانە: [3] کە بەڕاستی هیچ حوکمێك نیە لە حوکمە خواییەکان مەگەر بەسترابێتەوە وە بە هۆی مەبەستییەوە کە هەندێکیان عەقڵ پەی پێ ئەبات، وە هەندێکیان عەقڵ پەی پێ نابات.ئەگینا ئەکرێت نەتوانایی بدرێتە پاڵ خوای گەورە کە خوای گەورەش پاك و بێگەردە لەوەی کە شتی وای لێدەربچێت، کە لە توانایدا نەبێت.

---

[1] ئەشاعرە
[2] سورة آل عمران ٩٧
[3] وەك (المعتزلة)

لە واقیع دا بەڕاستی ئەو جیاوازییە لەگەڵ ئەودا پانتاییەکی فراوانی لە کتێبەکانی ئوصوڵی دینی داگیر کردووە.[1] تەنها جیاوازییەکی پوچە لەبەر ئەوە زارەکییەو وەك هەموو جیاوازییەکانی زانایانی ئوصوڵی دین و ئوصوڵی فقە کە بەرەو سەرف کردنی کۆتێکی زۆرو تیاچوون ئەڕوات لە تەمەن، لە هەمان کات دا هیچ شتێك نیە بەر هەمواری چاك پێشکەش بە مرۆڤایەتی ناکات یان سوودێکی زانستی نییە، وە لەگەڵ ئەوەی بوونی جیاوازییەکە زارەکییە، وە بەڕاستی هەرکەسێك ئینکاری لە هۆیی بوونی حوکمە خواییەکان بکات بەهۆیە مەبەستیی ومەبەستدارەکان وە گومان بکات کە ئەو مەبەستانەو بەرژەوەندییەکان ئەگەڕێنەوە بۆ خوا و تەواو بوونی لەکەدار ئەکەن، وە ئەوە هیچ خاوەن عەقڵێکی سەلیم و دروست نایڵێت، لەبەر ئەوە نەبوونی هیچ کەمییەك لە زاتی خوادا جێگەی کۆك بوون و بەهەڵویست بوون بووە لە کۆن و لە ئێستاش دا.

وە هەرکەسێك بڵێت کە ئەو حوکمە خواییانە بەهۆیی بوون بە مەبەستەکانەوە ئەیەوێت کە ئەو مەبەستانەو بەرژەوەندییانە بۆ مرۆڤ ئەگەڕێتەوە کە لە ئەستۆیدان بە بەجێهێنانی ئەو حوکمانە، ئەوا جێگەی جیاوازییەکە یەك فەرمانییەو لەبەر ئەوە جیاوازییەکی زارەکییەو پوچەڵەو پاکانەیەکی نییە. وە بۆچوونی هەر لایەنێك بۆ هێنانە خوارەوەی لایەنەکەی ترە.

---

[1] وەك ڕاڤەی بۆچوونی علامە (القاضي عضد الدين والملة الايجي وشرحە)ی سید شریف الجرجانی و پەراوێزی حسن جلیل و پەراوێزی مسعود الزوانی ٣/٤٥.

بەشی شەشەم:
پاراستنی گیان و ماڵ و عەقڵ
لە پێویستییە سەرەکییەکانی ژیان

ئەم خوێندنەوەیەش دابەش ئەکرێت بەسەر سێ لێکۆڵینەوەدا:
یەکەم: تایبەتە بە پاراستنی نەفس (گیان و بەشێك لە گیان) :
دووەم: پاراستنی ماڵ وسامان:
سێیەم: پاراستنی عەقڵ:

لێکۆڵینەوەی یەکەم:
پێویستی پاراستنی گیان و
ئەوانەی لە گیان کەمترن (بەشێک لە گیان)[1]

ئەو پێویستیانەی کە مرۆڤ کۆش ئەکرێت بۆ پاراستنیان ئەگەڕێتەوە بۆ پێنج بەش ئەوانیش:

١. پاراستنی دین (ئاین): چونکە هەرکەس ئاینی نەبوو ئەوا پابەند بونی نییەو هەرکەس پابەند بوونینەبوو گونجاو نییە کە بکرێتە ئەندامێك لە کۆمەڵگادا و شیاوی ئەوە نییە بکرێتە سەرپەرشتیار کە خزمەتێکی گشتی پێ بسپێردرێت، لەبەر ئەوە وتراوە (ئەوەی بیروباوەڕێکی گەندەڵی هەیە باشترە لەوەی کە هەر

[1] مەبەست لە پاراستنی نەفس پاراستنی گیانەو مەبەست لە (مادون النفس) ئەندامەکانی لەشی مرۆڤە لە دەستدرێژی کردنە سەریان.

بیرو باوەڕیّ نییە.)

٢. پاراستنی گیان و بەشێك لە گیان (کەمتر لە گیان) : لەبەر ئەوەی دروست کراوە بۆ بەجیّ گەیاندنی پەیامەکەی وە هەستان بەو دەورەی خۆی هەیەتی، ئەگەر گیانی لە دەست بدات، ئەوا پەیامەکەشی لەدەست ئەدات کە تەکلیف کراوە بۆی کە بریتیە لە بەجیّ گەیاندنی سپاردەیەك کە خوای گەورە لە بارەیەوە ئەفەرموێت: ﴿إِنَّا عَرَضْنَا الأَمَانَةَ[1] عَلَى السَّمَاوَاتِ وَالأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ[2] أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا[3] جَهُولاً[4]﴾[5]

٣. پاراستنی ئابڕوو (شەرەف): کە ئەمەش بناغەی بەردەوامی جۆری گرۆی ئادەمییە کە شیاوی سەرپەرشتی کردنی هەیە لەناو بونەوەران و زیندەوەران دا، خۆ ئەگەر پاراستنی شەرەف لەدەست چوو لە هەر کۆمەڵگایەك دا، ئەوا ئەو کۆمەڵگایە ئەندامەکانی دائەبەزنە ئاستی ئاژەڵ (حەیوان) و ئەوا هیچ نامێنێتەوە لە نێوان مرۆڤ و حەیوانات دا لە بەرەڵابوون و هەرچی و پەرچی کردن.

٤. پاراستنی ماڵ وسامان: لەبەر ئەوەی پاراستنی ژیان بەندە بەوەوە.

٥. پاراستنی عەقڵ (ژیری) چونکە ژیری جیاکەرەوەی مرۆڤە وە هەر ئەوە بەستراوە بە تەکلیفەوەو لە ئەستۆگرتن و بناغەی هەڵگرتنی بەرپرسیاریەتییەو هۆکاریشە بۆ پێشکەوتنی مرۆڤایەتی و هێنانەدی ژیریەکان و پێشکەوتنیان.

ئەم پێنج بەرژەوەندییانە زاراوەی بەرژەوەندییە پێویستەکانی لێنراوە، یان (مەبەستەکانی شەریعەت) ئەگەر هەر کۆمەڵگایەك یەك لەم بەرژەوەندییانەی

---

[1] ئەمانەت هەموو ئەوانەیە کە پێویستە مرۆڤ بەرامبەر کەسانی دیکە ئەنجامی بدات.

[2] نەکردنی دلوای لێبووردن نەك نەکردنی هەڵگەڕانەوە، لەبەر قورسیی بەرگەگرتنی بەرپرسیارێتیەکەی.

[3] شێوازەی (مبالغە)یە بۆ ستەمکار، چونکە ستەم لەخۆی دەکات لەبەر کەمتەرخەمیەکەی لە داهاتوودا لە ئەنجامانی ئەو ئەمانەتە.

[4] شێوازی (مبالغە)ی نەزانە، چونکە ئەنجامە نەرێنیەکان نازانێت کە لە فەرامۆشکرن یان کەمتەرخەمی لە جێبەجێکردنی ئەو ئەمانەتە دەکەوێتەوە.

[5] سورة الأحزاب ٧٢

تێکچـوو، ئـەوە یاسـای لـێ تێـك ئەچـێت و پشـێوی تیـا پـەرە ئەسـێنێت ، وە خراپەکاری دەسەڵات ئەگرێت بەسەر چاکەکاریدا.

وە ئەم بەرژەوەندییە پشت پێ بەستووانە (باوەڕپێکراوانە) کە دەقی قورئـان دانی پیا ناوە لەسەر پشت بەستنیان ، وە ڕەوایـە بـۆ موجتهـد کـە حوکمـەکانی لەسەر بنیاد بنێن بۆ ڕێکخستنی ژیان بۆ هەر شتێك کە دەقێکی لەسەر نەهاتبێت، وە زانایـانی ئوصـول لـە ڕووی پشـت پێبەسـتنیان و دابەشـیان کـردون بـە دوو سێبەشەوە:

أ. بەرژەوەندی پشت پێ بەستووەکان: ئەوانەن کـە قورئـانی پـیرۆز دانـی پیـا نـاون وە بـاوەڕپێکراون وە فـەرمانی داوە کـە کـار بکـەن بـۆ بـەجێ گەیانـدنیان و بنیادنـــانی حوکمـــە لەســـەریان ڕێکخـــراوە ئـــەوانیش ســـەرجەم بەرژەوەندییـــە دروستەکان ئەگرێتەوە.

ب. بەرژەوەندی پشت پێ نەبەسـتووەکان: ئـەوانیش ئەوانـەن کـە یاسـا دانـی پیادا ناوە کە پشتیان پێ ئەبەسترێت، وە بینای ئەحکامیان لەسـەر دائـەنرێت کـە سەرجەم بەرژەوەندییە نادروستەکان ئەگرێتەوە.

ج. بەرژەوەندییە واز لێ هێنراوەکان: ئەوانیش ئەوانەن کـە هـیچ دەقێـك نییـە کە دانی نابێت بە دروستی یان نادروستییان.

وە لە بۆچوونی موتـەواضـع ی ئێمـەدا ئەوەیـە بەڕاسـتی نـە لـە شـەرعی نەلـە زانینی خوادا، شتێك نییە ناوی (بەرژەوەنـدی وازلێهێنـراو) ی لێنرابێـت، چـونکە هەموو بەرژەوەندییەك لە ڕابردوو ئێسـتاو داهـاتوودا، دەقێکـی تایبـەتی لـەبارەوە ناهاتووە، ئەگەر خزمەتی بەرژەوەندی پشت پێ بەستراو بکات، ئـەوە پشـتی پـێ ئەبەسـترێت و ئەچـێتە ئ ڕیـزی ئەوانـەوو ە وەهـەموو بەرژەوەندییـەك ئەگـەر خزمەتی بەرژەوەندی ناپەسەندو پشت پێ نەبەستراو بکات، ئـەوە بـە ناپەسـەندو باوەڕ پێنەکراو دائەنرێت لە شەرع دا و لە ڕیـزی ئـەو حوکمانـەی کـە پشـتیان پـێ نابەسترێت ئەژمێردرێت، وە لەو بەرژەوەندییانە دائەنرێت کە یاسا داڕێژ دانی ناوە بەوەی کە پشتیان پێ نەبەسترێت و کاریـان پـێ نـەکرێت، **لەبـەر ئـەوە ئێمـە وای ئـەبینین ئـەم دابەشـکردنە (سـیانی)یە پلەوپایـەی یاسـا دانـەر خـوای گـەورە**

نەشیاوە پێشنیار ئەکەم بەشی سێهەم پوچەڵ بکرێتەوەو لابرێت لە سەرچاوەکانی ئوصولی فقە .

داخوازیەکانی پاراستنی ژیان:

أ. لە رووی هەبونیانەوە: خوای گەورە هاوسەرگیری لە نێوان هەردوو رەگەز[1]، (نێرومێ) داناوەو لە نێوانیان دا ئارامی وسۆزی پێ دروست کردووە بۆ نەوە خستنەوەی مرۆڤایەتی وەك خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾[2]

وە ئەوەش بۆ بەردەوامی دان بە ژیانی نەوەی مرۆڤەکان بۆ ئەوەی شیاوی پلەوپایەی ئەو بێت لەناو بونەوەرە زیندووەکانی تردا لەسەر رووی زەویدا.

بەڕاستی پێکهاتەی مرۆڤ لەسەر هەستان بە پەیوەندی هاوسەرێتی وەستاوەو دوورە لە (ڕەواج دان بە حەیوان و گیانداری هەرچی وپەرچی) .

ب. لە رووی پاراستنی لە دەست درێژی کەسی: فەرز کراوە لەسەر مرۆڤ کارگەلێك کە پەیوەستن بە پاراستنی مرۆڤ بۆ خۆی و دەستدرێژی نەکردن لەسەر تەندروستی و ژیانی خۆی، لەوانەش:

١. لەسەر مرۆڤ پێویستە کە خواردن وخواردنەوە پاکەکان بخوات بۆ بەردەوامی لە پارێزگاری کردن لە ژیانی، وەك خوای گەورە ئەفەرموێت ﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ﴾[3]

واتە: ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە بخۆن لەوشتە پاکانەی کە ئێمە پێمان

---

[1] فەقیهەکان و زانای یاسایی دەستەواژەی (الجنس) یان بەکارهێناوە لەبری (صنف) ئەویش هەڵەیەکی ئاشکرایە نابێت فەرامۆش بکرێت، چونکە (جنس) کە چەند جۆرێکی لێ ئەبێتەوە کە جیاوازن لە حەقیقەت و بونی دا، وەك: (جنس الجريمە) لەژێر ئەو ناوەدا جۆرەکانی تاوان جێیان ئەبێتەوە لە حەقائیق ماهیەت وەك کوشتن، دزی، خیانەت کردن، ئەمانەت سپاردن...هتد

[2] سورة الروم ٢١

[3] سورة البقرة ١٧٢

داون و شوکوری خوای گەورە بکەن،

٢. فەرز کراوە لەسەر مرۆڤ زیادەڕۆیی نەکات لە کارکردن داو بەشی پشوودانیش بەگیانی خۆی بدات لە پشووی دەرونی وگیانی و لاشەیی وەك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: (ولنفسك عليك حقا)[1].

٣. فەرمانی بە مرۆڤ داوە کە بەشی خۆی لە خێروبێری زەوی وەربگرێت لەبەر پاراستنی ژیانی و بەردەوامی دان پێی ، خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿وَلاَ تَنسَ نَصِيبَكَ مِنْ الدُّنْيَا﴾.[1]

٤. فەرمانی بە مرۆڤ داوە بەبەرهەم هێنانی خێروبێری زەوی و سوود وەرگرتن لێیان بۆ پاراستنی ژیانی خۆی ، هەروەك و خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِي الصَّالِحُونَ﴾.[2]

واتە: ئەوانەی بەچاکی بەرهەمەکانی زەوی دەرئەهێنن بۆ سوود وەرگرتن لە خێروبێرەکانی و بەردەوامی دان بە ژیانیان.

٥. فەرمانی داوە بە پاك ڕاگرتنی لەش و جل وبەرگ و شوێن ودڵ، وەك لە پێنج نوێژەکەدا هەیە.

٦. خۆ کوشتنی حەرام کردووە لەسەر مرۆڤ لەبەر ئەوە ژیانی هەموو تاکێك یەکسانە لە نێوان ئەو کۆمەڵگایەدا، ناکرێ هەموو مرۆڤێك لە لەشی خۆیدا بە ویستی خۆی هەڵس وکەوت بکات کە ببێتە هۆی زیان گەیاندن بە سەلامەتی و مانەوەی، خوای گەورەش فەرمویەتی: ﴿وَلاَ تَقْتُلُوا أَنفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا﴾[3]

وە ئەوەش ڕوونە کە ئەو خۆ کوشتنە ڕاستەوخۆ ئەگرێتەوە، وەك: خۆکوشتن (إنتِحارْ) هەروەك چۆن خۆکوشتنی ناڕاستەوخۆش ئەگرێتەوە کە لە جگەرەکێشان دا خۆی ئەبینێتەوە.

---

[1] سورة القصص ٧٧

[2] سورة الانبياء/١٠٥.

[3] سورة النساء/٢٩.

٧. ئەوەشی حەرام کردووە کە مرۆڤ بەرەو هیلاکەت و تیاچوون ئەبات وەك خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿وَلاَ تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ﴾[1] لە کاتێك دا زۆر ئاشکرایە کە بەردەوام بوون لەسەر جگەرەکێشان مرۆڤ پلە بەپلە بەرەو تیاچوون وهیلاکەت ئەبات، لەبارەی تەندروستی وژیانیەوە.

ج. لە ڕووی پاراستن لە دەستدرێژی کردنی دەرەکی: پارێزگاری کردن لە گیانی فەرز کردووەو کوشتنی حەرام کردووە لەبەرامبەریشدا تۆڵە سەندنەوەی داناوە، وەك لەمانەدا دەرئەکەوێت:

١. لەسەر مرۆڤی فەرز کردووە بەرگریکرنێکی شەرعیانە لە حاڵەتی نەبوونی ئەوەی کە بەرگری ئەکات، خوای گەورە فەرموویەتی: ﴿فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ﴾[2] وە بەرگری کردنی شەرعی تەنها کورت ناکرێتەوە لەسەر بەرگری کردنی تاکە کەس لەخودی خۆی، بەڵکو پێویستە بەرگری لە کەسانی تریش بکات وەك چۆن بەرگری لە خۆی ئەکات.

٢. وە کوشتنی حەرام کردووە بەبێ بەهانەی شەرعی، خوای گەورەش فەرموویەتی: ﴿مَنْ قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا﴾[3].

٣. تۆڵەسەندنەوەی فەرز کردووە لەسەر دەست درێژیکەر لەسەر گیانی و لەسەر بەشێکی گیانی وە تۆڵە سەندنەوەش بووە بە بەشێك لە پاراستنی ژیان، خوای گەورە فەرمویەتی: ﴿وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ يَاأُوْلِي الأَلْبَابِ﴾[4]

وە لە تۆڵە سەندنەوەی دەست درێژی کردنە سەر گیان ئەفەرموێت﴿يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمْ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلَى﴾[5] وە لەسەر تۆڵەسەندنەوەی بەشێك لە

---

[1] سورة البقرة/ ١٩٥.

[2] سورة البقرة/١٩٤.

[3] سورة المائدة/٣٢.

[4] سورة البقرة/١٧٩.

[5] سورة البقرة/١٧٨.

گیان ئەفەرموێت: ﴿وَكَتَبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا[1] أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ وَالْعَيْنَ بِالْعَيْنِ وَالأَنفَ بِالأَنفِ وَالأُذُنَ بِالأُذُنِ وَالسِّنَّ بِالسِّنِّ وَالْجُرُوحَ قِصَاصٌ﴾[2]

هەر بەهەمان شێوەش لەسەر مرۆڤی فەرز کردووە کە گیانی خۆی بپارێزێت، هەروەك چۆن واجبە لەسەر دەسەڵاتی گشتی، دابین کردنی ئاسایش و ئارامی بۆ پاراستنی ژیانی تاکەکان کە ملکەچی ئەو دەسەڵاتەن ، وە نەهێشتنی بڵاوبونەوەی هەموو شتێك کە زیانی بۆ تەندروستی گشتی هەیە.

لێکۆڵینەوەی دووەم:
پێویست بوون بە پاراستنی ماڵ وسامان

هەروەك چۆن پاراستنی ژیان هەندێك جار لە خوودی کەسەکە خۆیەوەیەو هەندێك جاریش لە دەست درێژی دەرەکیەوەیە، بە هەمان شێوەش پاراستنی ماڵ هەندێك جار دەست درێژیکەر خوودی کەسەکەیەو هەندێك جار توشی دەستدرێژی کەری دەرەکی ئەبێتەوە.وەك:

أ. لە شێوازەکانی دەست درێژی کردنە سەر ماڵ وسامان لە لایەن خاوەنەکەیەوە لە مانەدایە:

١. زیادە ڕۆیی کردن حەرام کراوە، کە بریتییە لە بەکار هێنان و صەرف کردنی ماڵ ودارایی لە غەیری شوێنی خۆیدا یان لە شوێنێکی نادروست دا، وەك جگەرەکێشان، خوای گەورەش فەرموویەتی: ﴿وَآتِ ذَا الْقُرْبَى حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلاَ تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا﴾.

کەواتە: لەبری ئەوەی ماڵ وداراییەکەت لە زیادەڕەویدا سەرف بکەی بیبەخشە بە هەژاران و نەداران وخزمانی هەژار، ئەوانەی لە ڕێگە پەکیان کەوتووە، وە بەشێوەیەك خواوەند وەصفی (مبذرين) زیادە سەرف کەران ئەکات، کە ئەوان براو

---

[1] في التوراة ومن البدهي ان شرع من قبلنا شرع لنا اذا اقره القرآن.
[2] سورة الاسراء/٤٥.

هاوکاری شەیتانن ، وەك ئەفەرموێت: ﴿إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا﴾[1] سیفەتی زیادەموسریف کە بەسەر جگەرەکێشان دا جێبەجێ ئەکرێت، لە رووی شەرع ویاساو عورفەوە .

٢. جگەرەکێشان زیادرۆیکردنی ماڵە و خواوەندیش زیادە سەرف کەرانی خۆش ناوێت، وەك ئەفەرموێت: ﴿وَلاَ تُسْرِفُوا إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾[2] یان ئەفەرموێت: ﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلاَ تُسْرِفُوا إِنَّهُ لاَ يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾[3].

٣. خواردنی بەبێ هوودە حەرام کردووە، وەك خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿وَلاَ تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ﴾[4]

چونکە ئەو داراییەی جگەرەکێش بەکار دەبات، بەشێکە لە بژێوی ئەو کەسانەی کە لەسەری واجبە بژێوییان بکێشن، وە لە پارووی خێزانەکەی ئەبرێت کە هەندێك لە پێداویستی و داخوازییەکانی ژیانیانە، وە بەتایبەتی ئەگەر جگەرەکێش باری ژیانی ناجێگیربێت.

٤. زیانێکی ئابووری گەورە لە جگەرەکێشاندا هەیە، لەبەر ئەوەی وەك یەکێك لە لەمپەرەکانی گەشەکردنی ئابووری دەدرێتە ژماردن وە بەتایبەتیش لە دەوڵەتە نامییەکاندا هەروەك چۆن زیان بە ئابووری کەسەکە ئەگەیەنێت، بە هەمان شێوەش زیان بە ئابووری گشتی و ژێرخانی نەتەوەییش ئەگەیەنێت.

٥. ئامارەکانی رێکخراوی تەندروستی جیهانی ئاماژە بەوە ئەکەن کە خووی جگەرەکێشان لە جیهاندا بەردەوام لە زیاد بوندایە بە تایبەتی لەناو چینی گەنجاندا و کەبەراستی ئەو هێڵە بەیانیانە کە بەرەو سەرەوە ئەکشێن لە گەڵیدا، کارەساتێکی ئابووری کۆمەڵایەتی زۆر قورس وگران لەسەر ئەندامانی خێزان ومرۆڤایەتی بەگشتی ئەخوڵقێنن ، ئەگەر ئاماژەو روون کردنەوەو رێگەچارەی

---

[1] سورة الاسراء/٢٧.
[2] سورة الانعام/١٤.
[3] سورة الاعراف/٣١.
[4] سورة النساء/٢٩.

نەدۆزرێتەوە بۆ ئەو هەمەجییە ژیارییە كە خەڵكی لەنێرو مێ و گەورەو بچووك و هەژارو دەوڵەمەندان تەسلیمی بوون.

ب. پاراستنی ماڵ وسامان لە دەست درێژی دەرەكی:

دەست درێژی دەرەكی لەسەر ماڵ وسامانی گشتی یان (جزائی)یە یان (مەدەنی)یە ، جزائییە واتە: (تۆڵەبڕ) ئەگەر پەیوەست بوو بە مەبەستی تاوان كردن، ئەگەرنا ئەوە مەدەنییە، بۆ نموونە دەست درێژی تۆڵەسەندن ، شەرع ویاسا سزایەكی دیاری كردووە بۆی لەشەریعەتدا، سزای دزی كردن لە قورئانی پیرۆزدا دیاری كراوە وەك خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالاً مِنْ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾[1]. وە تاوانی داگیركردن سزاكەی وازی لێهێنراوە بۆ دەسەڵاتی یاسا دانانی كاتی خۆی، بەڵام تاوانەكە خۆی بە دەقی قورئانی جێگیركراوە وەك خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿وَلاَ تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ﴾.[2]

وە بەرپرسیارێتی مەدەنی لەسەر دەست درێژی كردن لەسەر ماڵی خەڵكانی تر یان بۆندی (عقدی)یە، كە ئەویش چۆڵكردنی بە پابەندبوونی بۆندی، واتە: (چۆڵكردنی بە پابەند بوونێكی تایبەت) وە یان بەرپرسیارێتی بە كەمتەرخەمییە، ئەوەشیان چۆڵكردنی بە پابەند بوونی گشتییە پابەند بوون بە نەبوونی دانەپاڵی زیان بۆ خەڵكانی تر بەبێ هۆ.[3]

لە هەردوو بارەكەدا تۆڵەسەندنەوەكەی بریتییە لە قەرەبوو كردنەوەی بە پێدانی داهاتێك بۆ كاتی چۆڵییەكە كە دەستدرێژی كردن لەسەر ماڵەكە جێی هێشتووە لەسەر دەستدرێژی لێ كراوەكە.

---

[1] سورة المائدة/٣٨.

[2] سورة البقرة/ ١٨٨.

[3] ڕەگەزەكانی بەرپرسیارێتی كەمتەرخەمی سیانن: كارێكی نادروست كە بەناوی هەڵەوە بێت، زیان كردن، پەیوەندییەكی هۆیی نێوانیان.

کەواتە: سزای دەست درێژی کە لەسەر ماڵ ودارایی کەسانی تر کە لە ڕێگەی دزییەکانەوە دەکرێت، لە ئیسلام دا دیاری کراوەو لە یاسادا جێهێڵراوە بۆ دەسەڵاتی یاسا دانانی سەردەم، وە سزای هەموو دەست درێژییەك بۆ ماڵی خەڵکان، (بێجگە لە دزییەکان) جێهێڵراوە بۆ دەسەڵاتی یاسادانان.

وە فەلسەفەی سزا لە شەرع وقانون دا ئەگەر تاوانی بێت یان مەدەنی، پاراستنی ماڵ وسامانە لە دەست درێژی لە لایەن کەسێکی دەرەکییەوە.

لێکۆڵینەوەی سێهەم:
پێویست بوونی پاراستنی ژیرییەکان. (عقلی)

جیاکەرەوەی سەرەکی کە مرۆڤ چێژی لێ ئەبینێ و ئەیکات بە ئەهلی شیاو تاکو ببێتە بەڕێزو سەرداری بونەوەرو زیندەوەرەکان، تەنها، بریتییە لە ژیری (عەقل) ،حەیوانات لەگەڵ مرۆڤ دا بەژدارە لە هەموو پێداویستییەکانی ژیان و لەسەرجەم ئەندامە خودییەکان و تایبەتمەندییەکان، بێجگە لە ژیری (عەقڵ) کە ئەوە تایبەتە بە مرۆڤ و لە غیری مرۆڤدا بونی نییە، لەبەر ئەوە پێویستە لەسەر مرۆڤ کە پارێزگاری لەو جیاکەرەوەیەی خۆی بکات هەتا پارێزگاری لەو بەڕێزی و گەورەییەی بەسەر حەیوانەکانی ترو بێ گیانەکانی تر بکات لەسەر ئەستێرەی گۆی زەوی، بەڕاستی هەر بەهۆی عەقڵ و ژیریەوەیە مرۆڤ خێر لە شەڕ و قازانج لە زیان جیا ئەکاتەوە و هەر بە ژیرییە کە مرۆڤ ژیانی خۆی ڕێك ئەخات و سنوورەکان دائەنێت و هەڵس وکەوتەکانی تەواو ڕێك ئەخات، بەشێوەیەك هەر تاکێك مافی خۆی وەرئەگرێت لە سنوری دیاری کراودادەستدرێژی ناکاتە سەر مافی کەسانی تر.

وە هەر بەهۆی ژیرییەوەیە مرۆڤ شتە نەزانراوەکان دەست ئەخات و ئەیانکاتە زانیاری وەرگێراولای خۆی بۆ پێشخستنی ژیانی بەرەو چاکتر بەگەڕیان ئەخات.. وە بەژیری و ژیاری و شارستانی مرۆڤایەتی بو پێشخستنی خزمەتگوزارییە پێویستەکانی ژیان دروست بووە.

وەبێجگە لەمانە لە باشییەكانی ژێری لە ژمارە نایەن و نـاژمێردرێن لەبـەر ئـەم گرنگییە (یاسا دانەری گەورە) هەموو شتێكی لەسەر مرۆڤ حەرام كردووە كـە ئـەم شتە تایبەتەی بە مرۆڤی بەخشـیوە كـە ژیرییـە لـەكاربیخات، وە لەبەرهـەمهێنانی یان توشی ڕووداوێك بێت كە لەكەداری بكات، توشـی شـەلەلی بكـات هـەمووی یـان بەشێكی بەشێوەیەك لە جیهـانی مرۆڤایەتیبیكاتـە دەرەوە و بـیر لـە هـیچ شـتێك نەكاتەوە، تەنهائەوەنەبێتكە پەیوەندی بە خوودی خۆیەوە هەبێت.

یاسا دانەر: لەسەر مرۆڤـی حـەرام كـردووە هـەموو شـتێك لـە سەرخۆشـكەرەو مادە هۆشبەرە بەسەرجەم جۆرەكانیانەوە.

ئەوانەی وا گومان ئەبەن كە قورئانی پیرۆز مادده هۆشـبەرەكانی بەڕاسـتەوخۆ حەرام نەكردووە وەك چۆن مردارەوە بـوو و خـوێن و گۆشـتی بـەرازی ڕاسـتەوخۆ بەئایەت حەرام كردووە، ئەم گومانە پوچەڵە لەبەر ئەم بەڵگانەی خوارەوە:

یەكەم: قورئانی پیرۆز مادە هۆشبەرەكانی بە كردارێكی خراپ وبێـزراو داوەتـە قەڵەم لەبەر ئەوەی لە خۆیدا زیانبەخشـە و خراپـە، حـەرام كـراوە لەبـەر خـوودی خۆی...لە ڕووی شەرعەوەو لە ڕووی ژیرییەوە خوای گەورەش ئەفەرموێت: ﴿وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا﴾. ئەمـەمان لـە پێشـەوە ڕوون كردووەتـەوە كـە بەڕاسـتی (عـەطـف) گێڕانـەوەی رزق ڕۆزی چـاك لەسـەر هۆشـبەرەكان دەلیلێكـی بڕاوەیـە ئـەوە ئەگەیـەنێت كـە هۆشـبەرەكان ڕۆزییـەكی خراپە لەبەر ئەوە لایەنی سێهەم نییە لە نێوان چاك وخراپ دا.

دووەم: قورئانی پیرۆز بۆی ڕوون كردوینەتەوە كە بـەدەقێكی ڕوون وئاشـكرایە زیـانی عـەرەق و سـەرجەم هـەموو جۆرەكـانی مـادە بێهـۆش و هۆشـبەرەكان ئەگرێتـەوە كـە زیانیـان زیـاترە لـە سـودیان، وەك خـوای گـەورە ئەفـەرموێت: ﴿يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِنْ نَفْعِهِمَا﴾. بەڕاستی عـەقڵی سـەلیم لـە پـێش شـەرع یـان دوای شـەرع دادوەرە كـە هەموو شتێك كە زیانی زۆرتر بێت لە سوودی ، كردارێكی نادروست وناشەرعییە.

سێهەم: قورئانی پیرۆز عەرەقی لە ڕیزی پـت پەرستیدا ئـەژمار كـردووە وەك ئەفەرموێت: ﴿إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالأَنصَابُ...﴾ (الأنصـاب) بتپەرسـتی، بەڕاسـتی

پیرۆزدانانی بتەکان لە تاوانە گەورەکانە بەڵکو شەریك پەیدا کردنە بۆ خوای گەورە کە بوار بۆ لێبووردن و لێخۆش بوون نامێنێتەوە، وەك خوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿إِنَّ اللَّهَ لاَ يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَى إِثْمًا عَظِيمًا﴾[1]..

وە بەپێی ئەم ئایەتە هەموو تاوانێك کە مرۆڤ ئەیکات شیاوی لێبووردن و لێخۆشبوونە، بێجگە لە شەریك دانان بۆ خوای بێ هاوتا، کە لە پیرۆز ڕاگرتنی بتەکان بەندایەتی کردن بۆیان خۆی ئەبینێتەوە.

وە ئەوەش ڕوونە کە دانانی ووشەی (سکر) بێهۆشکەر لە ڕیزی بت پەرستەوە، بەڵگەی بڕاوەیە کە خواردنەوەی مادەهۆشبەرەکان تاوانێك لە تاوانە گەورەکان.

چوارەم: قورئانی پیرۆز خواردنەوی مادە بێ هۆش کەرەکان و مادده هۆشبەرەکانی لە ڕیز و لەلای (الأزلام) داناوە، کە بریتییە لە لوتکەی کوفرو گومرایی و مەترسی کە خوای گەورە ئەفەرموێت:

﴿إِنَّمَا الخَمْرُ وَالمَيسَرُ والأنصابُ وَالأَزْلاَمُ رِجْزٌ مِنْ عَمَلِ الشَيطانْ فَاجْتَنِبُوهُ ﴾ ..بەڕاستی (الأزلام) تیرەیەك لە پێش ئیسلام دا بۆ یەکتریان ئەنوسی (أَمَرَني رَبي) خوا فەرمانی پێداوم و لەسەر هەندێکی تریان (نهاني ربي) وازی پێ لێهێنام، وە ئەوەکەی تریان بە تاڵ بێ نوسین ئەهێشتەوە پاشان هەڵیا ئەدا ئەگەر فەرمانەکە دەربچووایە، ئەوا دەستیان بە کارەکە ئەکرد و هەڵئەسان بە جێبەجێ کردنی، وە ئەگەر نەهییەکەی دەرچووایە وازیان لێ ئەهێنا وە ئەگەر تیرەکە هیچ شتێکی لەسەر دەرنەکەوتایە ئەوا جارێکی تر تیرەکەیان هەڵئەدایەوە.[2]

وە بەڕاستی خوای گەورە بابەندنی بە (الأزلام)ی حەرام کردووە کە ئەوەی تیایدایە بێ ڕێزییەو لە ڕاو بۆچوونی گەندەڵییە و لە بیرو باوەڕو لە شتە پڕو پوچەکانی سەردەمی بت پەرستی و نەفامییە.

---

[1] سورة النساء/٤٧.

[2] أستاد (باقر خليل خليلي .... (الخمرو وأخوارها الصمية حرمتها الشريعة)

پێنجەم: قورئانی پیرۆز بەو شێوەیە وەصفی مـاددە هۆشـبەرەکان ئـەکات کـە ئەوانە پیسن، لە خۆیانداو بۆ لابردنی پیسایی شیاو نین، جیـاوازی نێـوان ئـەوان و (رجس) ، ئەوەیە کە دووەمیان شیاوی پاك بونـەوەو پـاك کردنـەوە نییـە ، خـوای گەورە ئەفەرموێت: ﴿إنَما الخَمْرُ وَالمَيسَرُ والأنصابُ وَالأزْلامُ رِجْزٌ﴾ .

شەشەم: قورئانی پیرۆز دانی ناوە بەوەدا کە خواردنـەوەی مـاددە بێهۆشـکەرو هۆشـبەرەکان لـە کردارەکـانی شـەیتانن، وەك ئەفـەرموێت:﴿إنَمـا الخَمْـرُ وَالمَيسَرُ والأنصابُ وَالأزْلامُ رِجْزٌ مِنْ عَمَلِ الشَيطانْ﴾ ئایا کەسـی عاقـڵ وژیـر هەیـە لەسـەر ئەم ئەستێرەی زەوییە کە بڵێت کـرداری شـەیتان دروسـتە بیکـەیت، لـە کاتێـك دا شەیتان دوژمنی سەرسەختی خواو مرۆڤە.

حەوتەم: خواردنەوەی مادە هۆشبەرەکان عەقڵ توشی شەلەل وسووکی ئەکات و هەسـت بـە بـەهای کەسـی ناکـات کاتێـك لەگـەڵ خـەڵکانی تـردا دائەنیشـێت و هاورێیەتییان ئەکات لـە کـاتی بێهۆشـی و لەدەسـت دانـی هۆشیدا،دەسـت درێـژی ئەکاتـە سـەرخۆیی و کەسـانی تـریش، بـەکردارو قسـەپێ وتنـی نەشـیاو کـە ئـەو ڕەفتارە لە کردارە نا پەسەندو نادروستەکانە.

هـەموو هۆکارێـك کـە مـرۆڤ رابکێشـێت بـۆ ئەنجامـدانی کـاری نادروسـت، بەرپەرچدراوەتەوە لـە شـەرعەوەو نادروسـتە خواوەنـد ئەفـەرموێت:﴿ إنَمـا يُرِيـدُ الشَيطانُ أنْ يُوقعَ بَينَكُمْ العَداوةَ والبَغضاءَ في الخَمرِ والمَيسَرْ﴾

هەشتەم: خواردنەوەی ماددە هۆشبەرەکان مرۆڤ وا لێ ئەکەن کە بـیر لـە خـوا نەکاتەوەو بیر لە بەرژەوەندی کۆمەڵگاو خێزانەکەی نەکاتەوە، چونکە بێهـۆش لـە کاتی بێهۆشییەکەی دا تەنها بیر لە کاروباری خۆی ئەکاتەوە بەشێوەیەك ڕێـی لـێ ئەگرێت لە پەرستنی خوای گەورە لە پێش دا نوێژکردن کە بریتییە لـە پەیوەنـدی نێوان بەندەو بەدیهێنەرەکەی ، خوای گەورە فەرموویەتی:

﴿ وَيَصُدُكُمْ عَنْ ذِكرِ الله﴾ . واتە: بەرگریتان لێ ئەکات کە یادی خوا بکەن.

نۆیـەم: وە لـە کۆتـایی ئایەتەکـەدا خـوای گـەورە ئەفـەرموێت:﴿ فَهَـلْ أنـتُمْ مُنْتَهونْ﴾. ئایا هێشتا وازی لێ ناهێنن؟ بە (إستفهام)ی ئینکاری کە زۆر بـەهێزترە لە (نهی) قەدەغەکردن و دەستەواژەی حەرام کردن.

دەیەم: قورئانی پیرۆز لەم کاتەدا دەستەواەی (إجتَنبوه)ی بەکارهێناوە و ئەو دەستەواژەیەش بەسانایی بەکار نابرێت ئەگەر کەمترین ختورەیەکی تیا بێت، بۆ نموونە: لە نەخۆشییە درمەکان دا ووتراوە نزیک مەکەونەوە لە توش بووان بە نەخۆشیە بەڵەکاوییەکان و سیلیەکان ، وتراوە: لە (طاعون) و کولێرا دوور بکەونەوە لەبەرئەوە دووەمیان مەترسیدارترە لە یەکەم، چونکە مرۆڤ لە دوورەوەش توش ئەبێت.

بەم ئەندازەیەکۆتایی ئەهێنین ڕوون کردنەوەو نیشاندان لە دەلیلی نەقڵی وعەقڵی لەسەر حەرام بوونی عەرەق بە هەموو جۆرەکانیەوە ...

وە هەموو بەڵگەیەك لەو بەڵگانەی کە ئاماژەیان پێ کرا بە تەنها بەسە بۆ ئەوەی بکرێتە دەلیل و بەڵگەی بڕاوە لەسەر حەرام بوونی عەرەق، وە حەرام بوونی جگەرەکێشان لە پێشترە، چونکە عەرەق خواردن سوودو زیانی هەیە، بەڵام زیانەکەی زیاترە، بەپێچەوانەی جگەرەکێشانەوە لە نزیك نە لە دوور. هیچ جۆرە سودێکی تیا نیە.

لە کۆتایدا ئەڵێین:

* گاڵتەکردنە بە عەقڵی مرۆڤایەتی کاتێك مرۆڤ دوژمنی خۆی بکاتە هاوڕێی خۆشەویستی خۆی.

* لە پێگەیشتنی عەقڵی مرۆڤ ئەوەیە کە ملکەچ بێت بۆ ئیرادەی عەقڵ نەك بە پێچەوانەوە.

* ئازایەتی مرۆڤ لەوەدایە مل کەچ نەکات لەبەردەم نەفسی و ئارەزوویدا کەزۆر جار فەرمان بە خراپە ئەکات.

* تەسلیم بوون بەو وەحشیەتە شارستانیەتیەی(جگەرەکێشان) خراپترین ڕێزێك و هەڵبژاردنەکانە